

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

regionális kutatási periodikus kiadvány, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként az MTA Regionális Kutatások Központja, a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék, az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával

I. évfolyam 2.szám

Felelős kiadó:

Horváth Gyula főigazgató,
MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs

Főszerkesztő:

Dr. G.Fekete Éva

A szerkesztő bizottság tagjai:

Bihall Tamás

Francsics László

Dr. Kocziszky György

Szerkesztőség:

MTA Regionális Kutatások Központja

Észak-magyarországi Osztály, Miskolc

3525. Miskolc, Déryné u. 9.

Telefon/fax: (46) 509-033

E-mail: gfekete@rkk.hu

Rovatfelelősök:

Tanulmány: Zsúgyel János

Műhely: Pfliegler Péter

Ténykép: Solymári Gábor

Szakirodalmi figyelő: Baksa Sára

Technikai szerkesztő:

Baksa Sára

Nyomdai munkák és borítóterv:

Bíbor Kiadó

REDON Nyomda és Kiadó

ISSN 1786-1594

Bevezető

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek második száma ismét két, a NORDA által támogatott kutatás eredményeit tárja a széles szakmai közvélemény elé. Vitathatatlan tény, hogy úgy a klaszteresedés, mint a non-profit szféra gazdasági szerepvállalása a területfejlesztés időszerű és Magyarországon még kevésbé körüljárt témája.

Ezért is szántunk a szokásosnál nagyobb teret az elméleti összefoglalóknak, a nyugat-európai tapasztalatok bemutatásának. Ami azonban igazán új elem, az az innovációk észak-magyarországi adaptációjának körüljárása, a régió helyzetének és esélyeinek az adott téma szempontjából történő elemzése. Mindkét tanulmány felveti a fejlesztés során figyelembe veendő legfontosabb szempontokat és a régióban megvalósítandó feladatokat.

„Műhely” rovatunkban a régióban folyó tervezési folyamatokról, a fejlesztés intézményrendszerének történéseiről, a területfejlesztési képzési és szakmai együttműködésekről adunk áttekintést.

Újonnan indított „Ténykép” rovatunk Észak-Magyarország orosz és ukrán területekkel folytatott gazdasági kapcsolatainak feltételrendszerét mutatja be a statisztikai adatok tükrében.

A „Szakirodalmi figyelő”-ben a nők és férfiak esélyegyenlőségének érvényesülését a Csereháton vizsgáló kutatási beszámolóra és három kistérségi fejlesztési programra hívjuk fel a figyelmet.

Reméljük, sikerül felkeltenünk a területfejlesztés szakembereit, a régió fejlesztéséről döntő politikusok figyelmét és a leírtak további gondolatokat gerjesztenek, majd beépülnek a regionális politikába. Más szakembereket is arra buzdítunk, hogy adják közre a régió fejlesztésével kapcsolatos szakmai - tudományos eredményeiket, aminek nagyon szívesen helyet adunk az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek hasábjain is.

Miskolc, 2004. december

Dr. G. Fekete Éva
Főszerkesztő

Tartalomjegyzék

Tanulmányok

- Kocziszky György:* 3
Egészségügyi klaszter(ek) kialakításának lehetőségei az
Észak-magyarországi régióban
- G.Fekete Éva-Solymári Gábor:* 32
A szociális gazdaság kiépítésének esélye és feltételei az
Észak-magyarországi régióban

Műhely

- Varga László-Kalocsai Kornél:* 79
A 2007-2013 időszakra vonatkozó regionális tervezés
folyamata, állása napjainkban Magyarország Nemzeti
Fejlesztési Tervén belül
- Nyiry Attila:* 82
Az Észak-magyarországi Regionális Innovációs Ügynökség
bemutatása
- Mészáros Renáta-Svecz István:* 83
Régiók találkozása 2004. – beszámoló a Terület- és
Településfejlesztők Magyarországi Egyesülete harmadik
szakmai találkozásáról
- Kocziszky György:* 83
Területfejlesztő közigazdászok képzése a Miskolci Egyetemen

Ténykép

- Szegedi Krisztina* 85
Az orosz tőke befolyása az Észak-magyarországi régióban

Szakirodalmi figyelő

- Baksa Sára:*
- Pető Andrea (szerk.): A kirekesztés társadalmi nem alapú
elmélete és gyakorlata a Csereháton, kutatási beszámoló
(2004) ismertetése 102
- Területfejlesztési programok, szakmai anyagok 103
- Kistérségi fejlesztések dokumentumai 103
- Ózd-Putnoki kistérség középtávú fejlesztési stratégiája* 103
- Heves és térsége komplex kistérségi program keretében*
megvalósuló integrált mezőgazdasági rendszerterv 104
- Pétervására és környezete kistérség komplex felzárkóztatási és*
fejlesztési programja 104

Angol nyelvű összefoglalók

105

Tanulmányok

Kocziszky György:

Egészségügyi klaszterek kialakításának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban^{1/}

Közel negyven éve új fogalom jelent meg; s bár némi értelmezésbeni eltérés ma is van^{2/}, de Porter (1999) nyomán általánosan elfogadott, hogy regionális klaszteren adott értéklánc mentén felépült, földrajzilag jól lehatárolható, területileg koncentrálnódó, egymással szoros kapcsolatban álló (termelő, szolgáltató, K+F, stb.) szervezetek (vállalkozások) hálózatát érti a szakirodalom. A regionális klaszterek száma Nyugat-Európában és az USA-ban (mint azt a felmérések alapján becsülni lehet) eléri a négyezret (2003-ban), azaz a regionális klaszterek makró-, mezo- és mikro gazdasági súlya jelentős: a klaszterbe tömörült kis- és középvállalkozások versenyképessége számottevő, a klaszteresedett térségek gazdasági potenciálja (Rosenfeld, 1997), a helyi foglalkoztatottság (Storper/Scott 1995), (Asheim/Isaksen 1997) javulásának eredményeként nő.

1. Regionális klaszterek súlya és jelentősége az Európai Unióban

Nyugat-Európában az első klaszterszervezeteket Angliában hozták létre az 1970-es években. A tagállamok rásegítő gazdaságpolitikájának hatására az alapítási kedv az 1980-as és 1990-es években ugrásszerűen megnőtt. A klaszteresedési hajlandóságra egyrészt a kényszer, másrészt a tudatos gazdaságpolitika volt a legnagyobb hatással. Az első (1972), majd második olajválság (1978) a nemzetközi és multinacionális vállalatok piaci súlyának növekedésével járt, miközben a kis- és középvállalkozások piaci pozíciói romlottak. Az utóbbiak számára a klaszterekben tömörülés esélyt adott a versenyben maradásra. Másrészt a kis- és középvállalkozók helyzetének megrendülése az Európai Gazdasági Közösség világgazdasági pozícióira is károsan hatott volna (vállalkozások sokasága ment volna csődbe), így érthető, hogy a klaszteresedés támogatása számos országban a strukturális- és regionális politika részévé vált.

Ez a kettős hatás (kényszer és támogatás) Európa szerte megmozgatta a potenciális partnerek fantáziáját, s ma már nincs olyan tagállam, amelyikben ne működne több, vagy kevesebb klaszter (1. táblázat). Mint azt egy mintavételes felmérés (EC 2002) is igazolja, kialakultak azok a termelő és szolgáltató ágazatok, amelyek különösen alkalmasak a klaszteresedésre.

Ezek vagy valamilyen anyagi folyamathoz (pl.: faipari, gépipari, stb.) vagy végtermékhez (pl.: gépkocsi, stb.), vagy egy feladatcsoporthoz (pl.: környezetvédelem, stb.), vagy technológiához (pl.: biotechnológia, stb.) kapcsolódnak (2. táblázat)

^{1/} A tanulmány az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség megbízása alapján végzett kutatás (2004) közel 400 oldalas zárójelentése alapján készült.

^{2/} Nyelvtérületenként van némi értelmezésbeni eltérés; (így pl.: Olaszországban szívesebben használják az ipari körzet [industrial district], vagy regionális hálózat [regional network] elnevezést).

1. táblázat: Néhány európai ország tipikus klaszterágazatai (2004)

Ágazat Ország	faipar	gépkocsipar	repülőgépipar	műanyagipar	idegenforgalom	gyógy- és egészség turiztika	szoftver, informatika	multimédia, kommunikáció	textilipar	biotechnológia	gépipar	környezetvédelem	pénzügyi szolgáltatás
Ausztria	X	X			X	X				X		X	
Anglia			X		X				X	X		X	X
Belgium				X				X					
Dánia								X					
Finnország							X	X			X		
Franciaország						X			X	X	X		
Hollandia													X
Görögország												X	
Írország							X	X			X		
Németország		X		X		X	X	X		X	X	X	
Portugália		X			X								
Spanyolország		X		X	X			X					
Olaszország	X				X	X			X	X		X	X
Svédország								X		X			

Forrás: saját összeállítás

A kényszer és az ösztönzés mellett napjainkban a klaszteresedési folyamatra az „új gazdaság” (New Economy) térnyerése, azaz az információs és kommunikációs ipar gyors fejlődése van hatással (pl.: Harrison 1994). A globalizálódó ágazatoknak ugyanis mind nagyobb számban van szüksége karcsú, rugalmas, hálózatba szerveződött beszállítói láncolatokra.

2. táblázat: EU-ra kiterjedő mintavételes klasztervizsgálat néhány megállapítása (EC [2002])

Ország	Azonosított klaszterek száma	Klaszter súlya az ágazatban	Fejlesztési kilátások
Anglia	154 regionális klaszter	kb. 15 %-át a foglalkoztatottaknak (London régióban 40 %!) klaszterek foglalkoztatják	további munkahelyteremtés nem várható
Ausztria	16 ipari klaszter	növekvő	stabil
Dánia	13 regionális és 16 nemzeti szintű klaszter	növekvő	gyors fejlődés
Finnország	9 un. nemzeti kulcsklaszter	növekvő	nő
Franciaország	144 működő regionális, 82 kiépítés alatt álló, ill. virtuális klaszter	növekvő	a klaszterek növekedési üteme nagyobb a gazdaság átlagánál
Hollandia	12 óriás klaszter	kb. az össz-nemzeti termék 30 %-át állítják elő	növekvő
Írország	47 informatikai és tanácsadói klaszter	az ágazatban foglalkoztatottak közel 60 %-a dolgozik a klaszterben	további munkahelyteremtés nem várható
Norvégia	55 feldolgozóipari klaszter	a feldolgozóiparban foglalkoztatottak 22 %-át foglalkoztatják klaszterek	nő a klaszterekben foglalkoztatottak létszáma
Olaszország	191 ipari klaszter (1991-ben)	az iparban foglalkoztatottak 42,5 %-a dolgozik klaszterekben	valamennyi ágazatban a klaszterek termelékenysége meghaladja a klaszteren kívüliekét
Portugália	33 regionális klaszter	stabil	nő
Spanyolország	142 klaszter	a klaszterekben a foglalkoztatottak szakmai felkészültsége jóval magasabb az ipari átlagnál	nő

Forrás: EC (2002) és saját kutatások

Az Európai Unió gyakorlatában a klaszterszervezetek létrejötteinek, működtetésének támogatása az elmúlt években a gazdaságpolitika (pl.: klaszterorientált iparpolitika; Anlanger 2002), ill. a regionális fejlesztési politika integráns részévé vált (Porter 2000), mert:

- a) A klaszterek jelentősen hozzájárultak a gazdasági potenciál növekedéséhez mind makró, mind pedig mezo, ill. mikro szinten (3. táblázat)^{3/}.

3. táblázat: Klaszteresedés előnyei

Makroszinten	Mezoszinten	Mikroszinten
<ul style="list-style-type: none"> Hozzájárul a (többségében nemzeti) kis- és középvállalkozások fennmaradásához, ill. megerősödéséhez. Segíti a technológiai transzfer és az innováció befogadását. 	<ul style="list-style-type: none"> Javul az adott térségben a foglalkoztatottság, csökken a munkanélküliségi ráta. A klaszter munkát biztosít a régió kutatóközpontjainak, felsőoktatási intézményeinek. Stabilizálja a klaszterben együttműködő mikro-, kis-, és középvállalkozások helyzetét. Hozzájárul a régió versenyképességének és imázsának javításához. 	<ul style="list-style-type: none"> Növelhető a vállalkozás piaci mérete; a klaszter tagjainak piaci súlya nagyobb, mint különálló kisvállalkozásként. A szakmai információk áramlása közvetlenebbé és gyorsabbá válik; elkerülhetők a párhuzamosságok. A vállalkozások innovációs ereje és képessége nő. Növelhető a kis cégek ismertsége. A termékpaletta bővítésével javulnak a beszállító esélyei.

- b) A felmérések tanúsága szerint a klaszterekbe tömörült vállalkozások piaci versenyképessége (1. ábra) nagyobb, mint a klaszteresedést megelőző volt. (Bartl/Eder/Scheer/Trippel 1997)

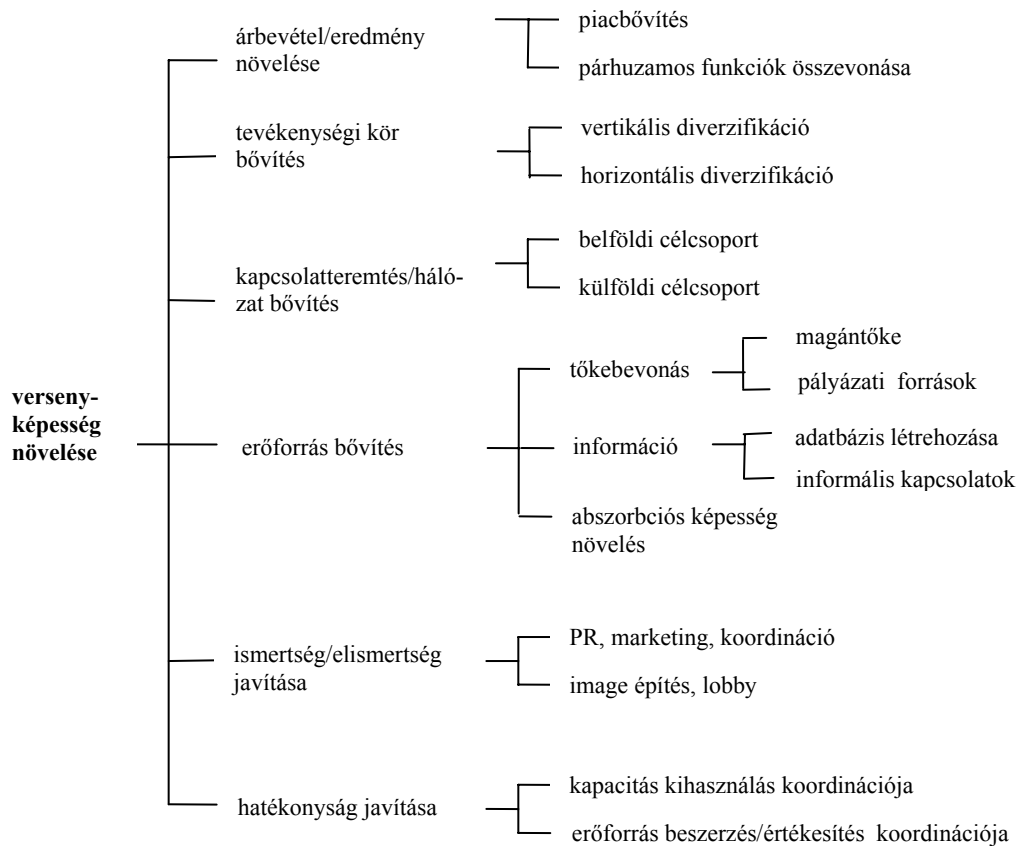
Az elemzések azt igazolják, hogy:

- a) Az elmúlt tíz évben (1991-2000) a klaszteresedett kis- és közepes szervezetek száma jelentősen megnőtt; átlagosnak az 50-200 tagot tömörítő klaszterméret tekinthető, amit avval indokolnak, hogy a „kicsik” piaci lehetőségei a legtöbb iparágban korlátozottak^{4/}.

^{3/} A klaszterek növekvő gazdasági súlyát jól reprezentálja, hogy 1987-1997 között az európai biotechnológiai iparban regisztrált szabadalmak 70 %-át az ágazathoz kapcsolódó klaszterek neve mellett regisztrálták (EC [2002]).

^{4/} Bár a szakirodalom vissza-visszatér az optimális klaszterméret kérdésére (pl.: Rosenfeld 1997), de a szerzők között nincs konszenzus. Általánosan elfogadott álláspont azonban, hogy el kell érnie az ágazat „kritikus tömegét”, azaz a versenyképességhez szükséges méretet.

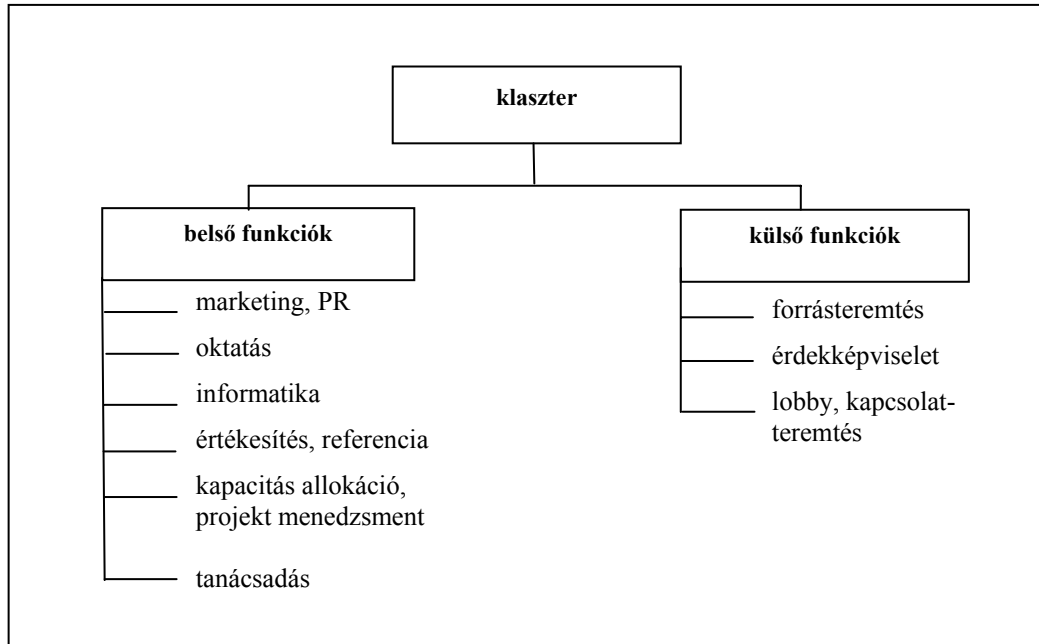
- b) A klaszterek keretében foglalkoztatottak száma (bár a belépő tagok többsége egy vagy néhány főt foglalkoztató egyéni- és kisvállalkozás) exponenciálisan nőtt, ami egyértelműen a piaci részesedés és eltartó képesség növekedését jelzi (Anlanger 2002).

1. ábra: Klaszter tipikus célfája

- c) A klasztereken belül változatlanul a kis- és középvállalkozások játszanak domináns szerepet, miközben a multik mind gyakrabban kerülnek, a klaszterekkel mint beszállítókkal kapcsolatba (Lichtmanegger 2000).
- d) Amíg az első klaszterek létrehozásának motívuma elsősorban a tagvállalatok termelő kapacitásainak kiegészítése, ill. a szűk keresztmetszet feloldása volt, addig napjainkban a közös kutatási-fejlesztési kapacitások kiépítése és a logisztikai feladatok megoldása került előtérbe.

- e) A hagyományos termelő klaszterek mellett mind nagyobb számban jönnek létre technológiai jellegűek; az utóbbiak körében (különösen az elmúlt 3-5 évben ugrásszerűen) megnőtt az egészségügyi profilú klaszterek száma.
- f) Az elmúlt három évtizedben a klaszterek felépítésének számos változata (pl.: hierarchia mentes háló, magvállalati modell, többlépcsős hierarchikus háló) honosodott meg (Vornhusen 1994). A klaszter feladatait általában kis létszámú, önálló szervezet (integrátor) látja el (a kezdeti fázisban elképzelhető, hogy valamelyik tag, külön díjazás ellenében felvállalja ezt a feladatot). A klaszter olyan funkciókat vesz át, vállal fel, amelyeket a tagok korábban nem végeztek, vagy alacsonyabb hatékonysággal látták el.

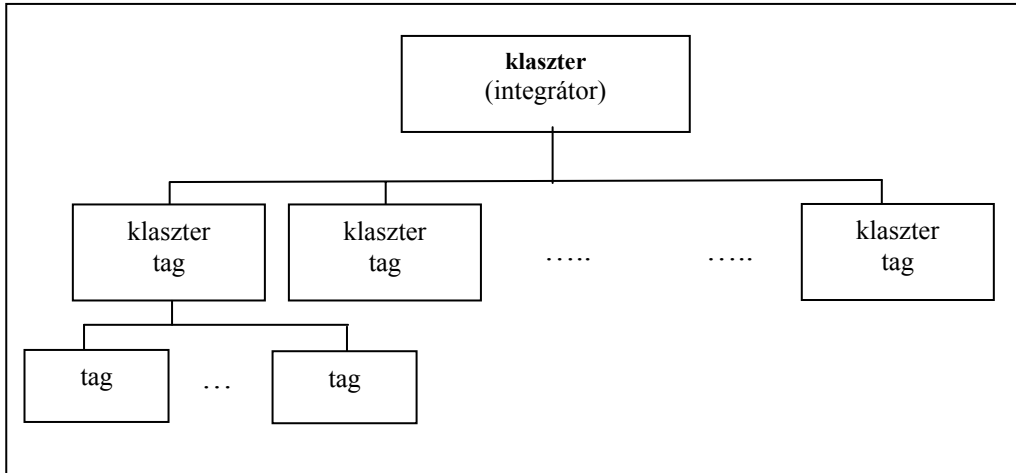
2. ábra: Funkció összevonás és koordináció lehetőségei

A klasszikus klaszter funkciók (4. táblázat) körébe elsősorban információk gyűjtése és szolgáltatása, marketing feladatok ellátása, oktatás, tudás- és technológiai transzfer, inkubációs- és értékesítési, továbbá a projekt menedzsment feladatok tartoznak.

4. táblázat: Klaszter funkciólista

Funkció	Feladatok
információ szolgáltatás	<p>Klaszter tagjainak:</p> <ul style="list-style-type: none"> • versenytársakról • piacról (belföld / külföld) • forrásteremtési lehetőségekről, pályázatfigyelés • termékekről / szolgáltatásokról • vevőkről / szállítókról • futó projektekről <p>Kifelé</p> <ul style="list-style-type: none"> • klaszter tevékenységéről, üzleti eredményeiről
non profit / üzleti szolgáltatások marketing	<ul style="list-style-type: none"> • klaszterről / klaszter szolgáltatásairól • ismertség növelés • piacutató • vásárokon való részvétel • sajtófigyelés • lobbyzás • klaszter tudatosság erősítése • klaszter fejlődésének elemzése
oktatás	<ul style="list-style-type: none"> • technológiai továbbképzések • menedzsment ismeretek átadása • projektmenedzsment ismeretek
tudás / technológia transzfer	<ul style="list-style-type: none"> • új technológiák / ismeretek elterjedésének elősegítése
inkubátor szolgáltatások nyújtása	<ul style="list-style-type: none"> • forráshoz jutás segítése • adminisztratív segítségnyújtás • működés helyének biztosítása / infrastruktúra biztosítása
találkozó szervezése	<ul style="list-style-type: none"> • előadások szervezése • tanulmányutak szervezése • klaszter tagok bemutató • work-shopok szervezése
projekt menedzsment	<ul style="list-style-type: none"> • pályázatírás • projekt generálás • projektek koordinálása • projektekben való együttműködés

- g) Elemzéseink azt igazolják, hogy a klaszterek többsége önálló jogi formában jön létre, amelyhez a tagok önálló jogi személyként kapcsolódnak; az integrátorhoz kapcsolódó bármelyik tag maga is további tagokat tömöríthet.

3. ábra: Klasszikus klaszter struktúra

2. Az egészségügyi klaszterek súlya Nyugat-Európában

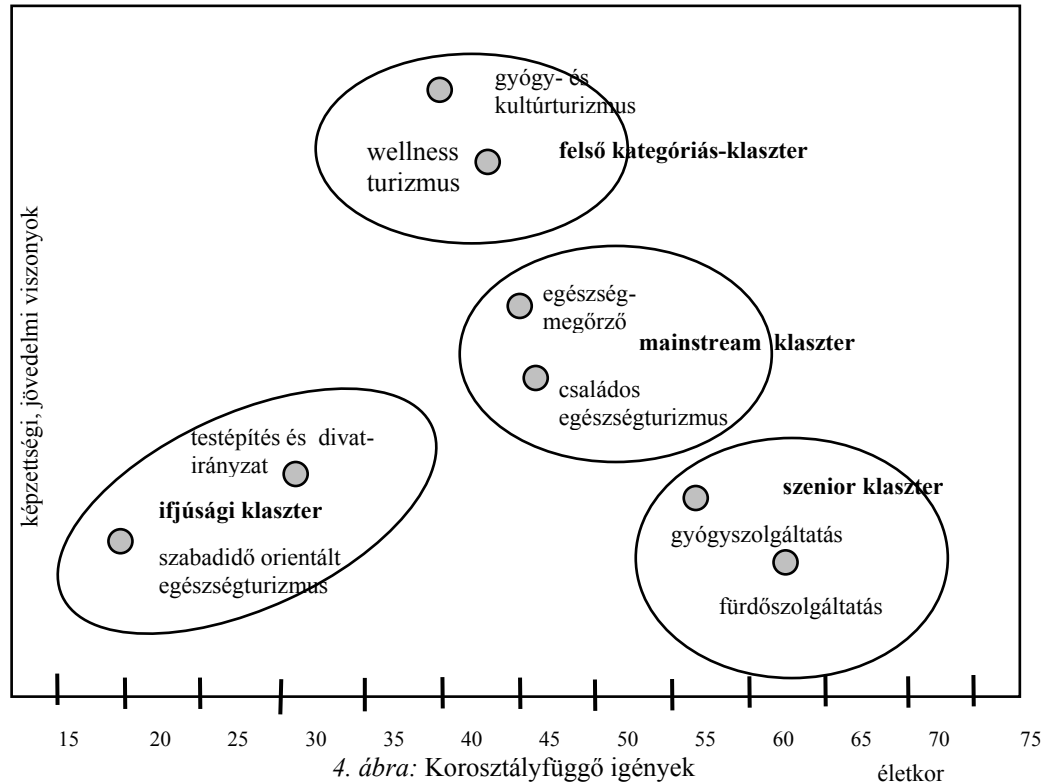
Az egészségmegőrzés összefoglaló néven tartalmazza az egészséges állapot megtartásával, fenntartásával, ill. helyreállításával kapcsolatos tevékenységeket, amelyben fontos szerepet tölt be a prevenció, azaz a gyógyítás és a betegségek korai felismerése mellett elsőbbséget kell kapni a betegségek megelőzésének. Az egészség megőrzését szolgáló alapvető feltételrendszer megteremtése magában foglalja az életmód, a természet, a lakóhelyi- és munkahelyi-, valamint a társadalmi környezet kedvező alakítását.

A gazdaságilag fejlett országokban (korosztályfüggően) egyre nagyobb figyelmet fordítanak az egészségmegőrzés különböző formáira. A szakirodalom a kor és a jövedelmi-, valamint végzettségi viszonyoknak megfelelően a jellegzetes szolgáltatói körhöz kapcsolódóan négy (ifjúsági, felsőkategóriás-, mainstream- és senior) klaszter csoportot definiál (4. ábra).

Bár az egészségturizmust alkotó turisztikai termékek alapszolgáltatásainak köre (a kínálat) igen hasonló, keresleti oldalon a vendégek motivációja mégis különböző lehet.

Az egészségturizmus jellemzője:

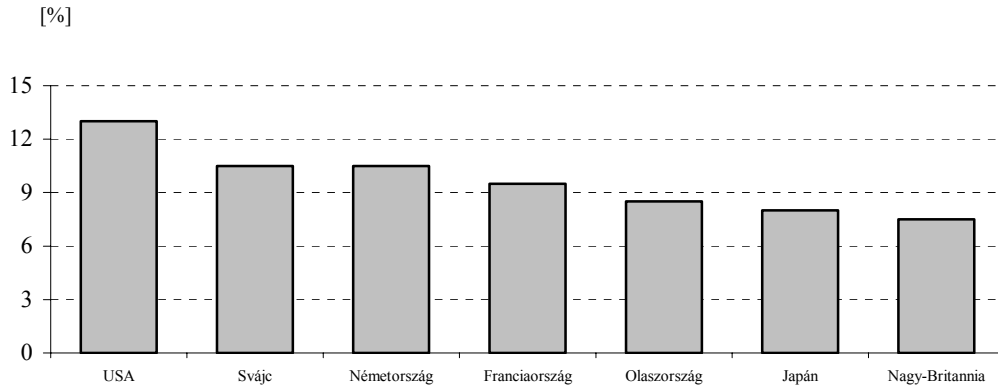
- a relatíve hosszú tartózkodási idő (a kúra-alapú szolgáltatások miatt az eltöltött idő hosszabb, mint más turisztikai termékek esetén);
- a magasabb fajlagos költség a specializált szolgáltatások és eszközök, valamint az egészségturizmus magas élőlátás-igénye miatt (különösen igaz ez a wellness turizmusra);
- a jelentős forrásszükséglet mind az infrastruktúra specializáltsága, mind pedig a turizmus átlagánál képzettebb szakszemélyzet miatt, az egészségügyi szolgáltatók esetén mind az állandó, mind a változó költségek magasak;
- a kisebb szezonális; az egészségturizmus szolgáltatásai általában időjárás-függetlenek, ezért főként nem nyári időszakban jellemző, hogy a látogatók gyógyhelyeket keresnek fel. A wellness esetén ez a közvetlen kapcsolat sokkal kevésbé igaz, mint a gyógyturizmusban.

Általános az a feltételezés, hogy az emberek, ha az adott gyógymód, gyógytényező vagy személy hozzá tud járulni egészségügyi problémájuk javításához, akkor hajlandóak áldozni (időt, energiát, pénzt) a gyógytényező felkeresésére. Mindezekből következően a gyógyturizmus motivációja erős, a társadalom széles köre potenciális fogyasztó lehet; a piacot természetesen szűkíti azonban a specializált egészségügyi szolgáltatások magas ára, illetve a természetes gyógymódok elutasítása. A wellness turizmus szolgáltatásai magasabb igény kielégítését célozzák (ezeket a szolgáltatásokat igénybe vevők egyre többet hajlandóak saját magukkal, szellemi és fizikai állapotukkal foglalkozni, illetve specializált szolgáltatásokat is igénybe venni).

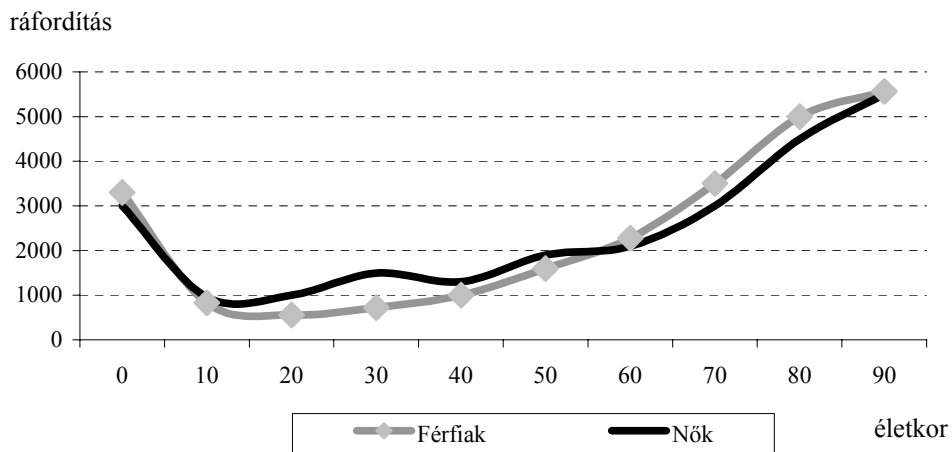
Az egészségügyi klaszterek száma nő, amelynek egyik kiváltó oka, hogy az egészséggazdaság a fejlett országok legdinamikusabb ágazata; 12 nyugat-európai országra kiterjedő vizsgálat (Grönemeyer 2001) adatai szerint az egészségügyi szolgáltatások iránti potenciális kereslet mértéke 1990-2001 között közel kétszeresére nőtt.

A GDP közel 10 %-át adja, de részesedése az előrejelzések szerint tovább nő (5. ábra).

5. ábra: Az egészségügy gazdasági hatása a GDP %-ában (2000)

Ez utóbbit egyrészt az ipari országok lakosságának öregedésével, másrészt a szabadidő növekedésével, a jövedelmi viszonyok javulásával magyarázzák (6. ábra)

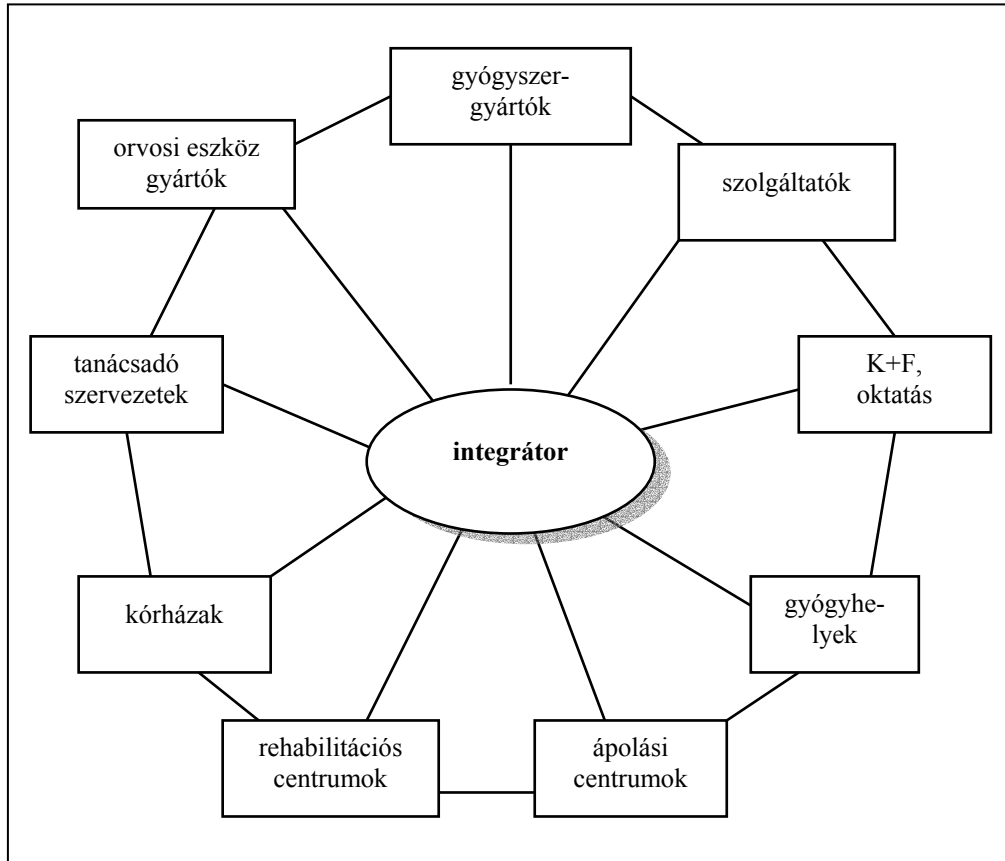
6. ábra: Az egy főre jutó egészségügyi ráfordítások kor szerinti megoszlása az NSZK-ban (2000)

Az egészség megőrzéséhez kapcsolódó gazdasági-, turisztikai szolgáltatásokat 2001-ben közel 16 millióan vették igénybe. A Nyugat-európai polgárok összes külföldi utazásainak (270 millió nap/év) közel 10 %-a (23 millió nap/év) az egészségturizmussal volt kapcsolatos, ennek 30 %-a gyógy, 70 %-a wellness jellegű volt (European World Travel Monitor, 2001).

Hasonló dinamizmus figyelhető meg a kapcsolódó, azt kiszolgáló (orvostechikai-, biotechnológiai, géntechnikai, mikro- és nanotechnológiai) ágazatokban, ahol ugrásszerűen nőtt a kapcsolódó szabadalmak; gyógyászati termékek száma (világviszonylatban 2002-ben 2010 új gyógyászati készítmény jelent meg, amelynek a forgalma kb. 200 Mrd USD volt).

Európában különösen a német, az osztrák és a svájci piac aktivizálódott, s kirajzolódott az egészségügyi klaszterek általános modellje (7. ábra), amelyben a gyártók (pl.: orvosi eszközök, kórházi berendezések, ápolási eszközök, stb.), szolgáltatók (pl.: mosodák, veszélyes hulladék

megsemmisítők, stb.), K+F helyek és oktatási intézmények, gyógyhelyek (pl.: fürdők, wellness központok, stb.), ápolási és rehabilitációs centrumok, kórházak és tanácsadó szervezetek működnek együtt. A klaszterek kínálata ennek megfelelően igen gazdag (az egészségturisztikai kategóriába tartozó wellness szolgáltatásoktól a műtéti protézis beépítéséig) mind kínálat, mind pedig ár vonatkozásában.

7. ábra: Egészségügyi klaszter tipikus modellje

Forrás: saját szerkesztés

Ausztria

Nyugati szomszédunknál az 1990-es évek elejétől egyre nagyobb figyelmet fordítanak a belföldi turizmus fejlesztésére. Ebben megkülönböztetett szerepet kapott az egészség-, a fürdő- és a wellness turizmus.

Az osztrák polgárok éves össz egészségturisztikai utazásainak 57 %-a belföldi, 43 %-a külföldi irányultságú (Österreichische Statistische Amt, 2000); 1990-2002 között az egészségturizmusban résztvevők száma 164 %-kal; a gyógyhelyeken eltöltött éjszakák száma pedig 2,2 milliőről 3,4 millióra nőtt (2002).

Az ágazat fejlődésének hatására az érintett vállalkozások közel 96 %-a (5. táblázat) egészségügyi klaszterekbe tömörült (2003), ez a négy klaszter gyakorlatilag az egész piacot kézben tartja.

5. táblázat: Egészségügyi klaszterek Ausztriában (2004)

Klaszter		
neve	tagjai	Címe
Egészségügyi Klaszter (Gesundheits-Cluster)	<ul style="list-style-type: none"> • 167 vendéglátó és szálláshely • 3 fürdő • 12 egészségügyi ellátóhely • 27 terápiával foglalkozó vállalkozás • 12 gyógyszertár • 8 ipari jellegű vállalkozás • 2 tanácsadó szervezet 	www.gesundheit.at
Alpok-Wellnes Klaszter (Alpine-Wellness Cluster)	<ul style="list-style-type: none"> • 3 fürdőhely • 8 wellness szolgáltató • 87 vendéglátó- és szálláshely • 2 tanácsadó szervezet 	www.wellness-cluster.at
Egészség Klaszter Felső-Ausztria (Gesundheitscluster Oberösterreich)	<ul style="list-style-type: none"> • 33 egészségügyi vállalkozás (kórház, szanatórium) • 112 turisztikai szolgáltató 	www.gesundheits-cluster.at
Egészségturisztikai Klaszter (Cluster Gesundheitstourismus)	<ul style="list-style-type: none"> • 84 vendéglátó és szállásadó vállalkozás • 14 egészségügyi vállalkozás • 3 tanácsadó szervezet • 6 fürdő szolgáltató 	www.wellbeingdestination.com www.wellbeing-austria.com

Forrás: saját összeállítás

Németország

Az európai tendenciákkal összhangban Németországban, az 1990-es évek elején alakultak az első egészségügyi klaszterek; a német-német újraegyesülést követően a keleti tartományok kormányzatai kiemelt figyelmet fordítottak a klaszterképződésekre, különösen az egészségügyi ágazatban (www.clustermanagement.de). A két legnagyobb klaszter (6. táblázat) össz foglalkoztatott létszáma kb. 9.700 fő (2004).

6. táblázat: Egészségügyi klaszterek Németországban (2004)

Klaszter		
neve	tagjai	címe
Medizin-Gesundheit Wellness (MGW) Cluster	<ul style="list-style-type: none"> • Siemens AG. MED-divíziója • 4 kórház • 2 gyógyszergyártó közép vállalkozás • 2 laboratórium • 14 wellness szolgáltató • 32 fizioterápiás kezelő 	www.wirtschaftsregion.bafo.de
Ophthlmo Inovation Thüringen (OIT)	<ul style="list-style-type: none"> • 8 optikai gyártó • 3 kutatóintézet • 3 egyetemi tanszék • 84 szolgáltató vállalkozás 	www.opthalmoinnovation.de

Forrás: saját összeállítás

Svájc

Svájcban az első egészségügyi klasztereket a '90-es évek második felében hozták létre. A tartományi kormányok kiemelt gazdaságpolitikai célként fogalmazták meg a klaszterszerveződések támogatását (indoklásként a klaszterek magas hozzáadottérték-teremtő képességét jelölték meg). Ennek a programnak a keretében pl.: Bern Kantonban négy (telematikai, egészségügyi, gazdasági tanácsadással, valamint precíziós berendezések gyártásával foglalkozó) klaszter kapott kiemelt támogatást (1998). A támogatások odaítélésekor fontos szempont volt, hogy az adott ágazaton belül jelentős számú kis- és középvállalkozás működik, továbbá tevékenységük környezetbarát és magas a hozzáadott értékük.

A 2002-es adatok alapján ennek a négy klaszternek összesen 141.000 fő (!) foglalkoztatottal az éves árbevétele 13,3 Mrd CHF (a kanton GDP-jének 30 %-a!) volt. Az alapítást követő években (1998-2002 között) a legnagyobb árbevétel növekedést (éves 5-6 %) a 38 társaságot tömörítő egészségügyi klaszter produkálta (7. táblázat).

7. táblázat: Svájci egészségügyi klaszterek fontosabb adatai (2002)

Megnevezés	Profil	Foglalkoztatottak száma (fő), aránya (%)	Árbevétel kanton GDP arányában
Telematikai Klaszter	<ul style="list-style-type: none"> számítógépek szerelése telekommunikációs berendezések gyártása 	31.500 (5,7 %)	CHF 4 Mrd (9,3 %)
Orvosi Klaszter Bern (MCB) www.ionobe.ch	<ul style="list-style-type: none"> gyógyszeripar egészségügyi berendezések gyártása egészségügyi szolgáltatások 	79.700 (14,9 %)	CHF 4 Mrd (9,3 %)
Precíziós Klaszter	<ul style="list-style-type: none"> mikroelektronika optika precíziós műszertechnika 	43.400 (7,9 %)	CHF 3,5 Mrd (8,2 %)
Gazdasági Tanácsadó Klaszter	<ul style="list-style-type: none"> banki és biztosítási tanácsadás vállalati tanácsadás 	62.500 (11,4 %)	CHF 5 Mrd (11,4 %)

Forrás: BAK Basel Economics (2002)

3. Hazai klaszterekről

Hazánkban az első klasztercsírák csak az 1990-es évek első felében alakultak a nyugat-európai gyakorlathoz képest jó két évtizedes késéssel, ami elsősorban avval magyarázható, hogy a hazai mikro-, kis- és középvállalkozások döntő többsége a '80-as évek végén, a '90-es évek elején (a nagyipar szétesését, ill. privatizációját követően) jött csak létre. Másrészt az újonnan alakult (gyakori kényszer) vállalkozások idegenkednek/idegenkedtek az együttműködés minden formájától, így a hálózati együttműködés szükségességének felismerése, ill. kényszere jóval később vált/válik majd egyértelművé.

A hazai klaszter szerveződéseknek lendületet adott a Gazdasági Minisztérium 2000-ben a *Széchenyi Terv* Regionális Gazdaságépítési Programja keretében meghirdetett pályázata, amely regionális klaszterek létrehozását támogatta (STT-RE-1)^{5/}.

A 2002-es kormányváltást követően a klaszterek kialakítását segítő célzott támogatási rendszer megszűnt, ami érzékelhetően visszavetette a kezdeti lendületet.

A gondok és problémák ellenére lassan két tucatra (<http://klaszter.lap.hu/index.html>) tehető a hazai klaszterek, ill. klaszterkezdeményezések száma, amelyek többsége a Dunántúlon helyezkedik el (8. táblázat). Ezek többsége adott termékcsoporthoz előállításuk köré szerveződött; s csak az elmúlt időszakban jöttek létre turisztikai-, ill. egészségturisztikai (Dél-Alföldön) szervezetek, holott a hazai gyógyturizmus az elmúlt években a nemzetközi tendenciákkal összhangban dinamikusan fejlődött.

Aligha vitatható, hogy az egészségügyi klaszterek létrehozása több okból indokolt esetünkben is. Érdemes utalni arra, hogy a hazai prognózisok szerint:

- a) A hazai lakosság körében is nő az egészségmegőrzés iránti igény.
- b) Az egészségturizmus fejlődése változatlanul dinamikus, a nemzetgazdaság átlagát meghaladó ütemű lesz.
- c) Az egészségturisztikai szolgáltatásokat igénybe venni szándékozók körében várhatóan nő a komplex, magasabb élőlomka ráfordítást igénylő szolgáltatások iránti igény.

Egyre többen ismerik fel hazánkban is, hogy a megfelelő egészségi állapot alapja az egzisztenciális biztonság, másrészt a munkatermelékenységnek, az intellektuális, fizikális és emocionális fejlődésnek.

^{5/} A program célja területileg koncentráltabb szakágazati együttműködések létrejöttének megindítása volt, amelyek adott termék, szolgáltatás előállítására, értékesítési-, fejlesztési-, kutatási- és marketingtevékenységének közös kialakítására irányult. A támogatás segítséget kívánt nyújtani az intézményrendszer, a klaszter-menedzsment létrehozásához, a kapcsolódó információs rendszer megteremtéséhez és működtetéséhez, a képzési programok finanszírozásához.

^{6/} Az ágazat jelentőségét bizonyítja, hogy minden száz forint árbevétel 167 forintnyi pótlólagos termelést indukál (KSH 2002); az egészségturizmusban létrejövő minden száz munkahely a nemzetgazdaságban 214 új munkahelyet teremt.

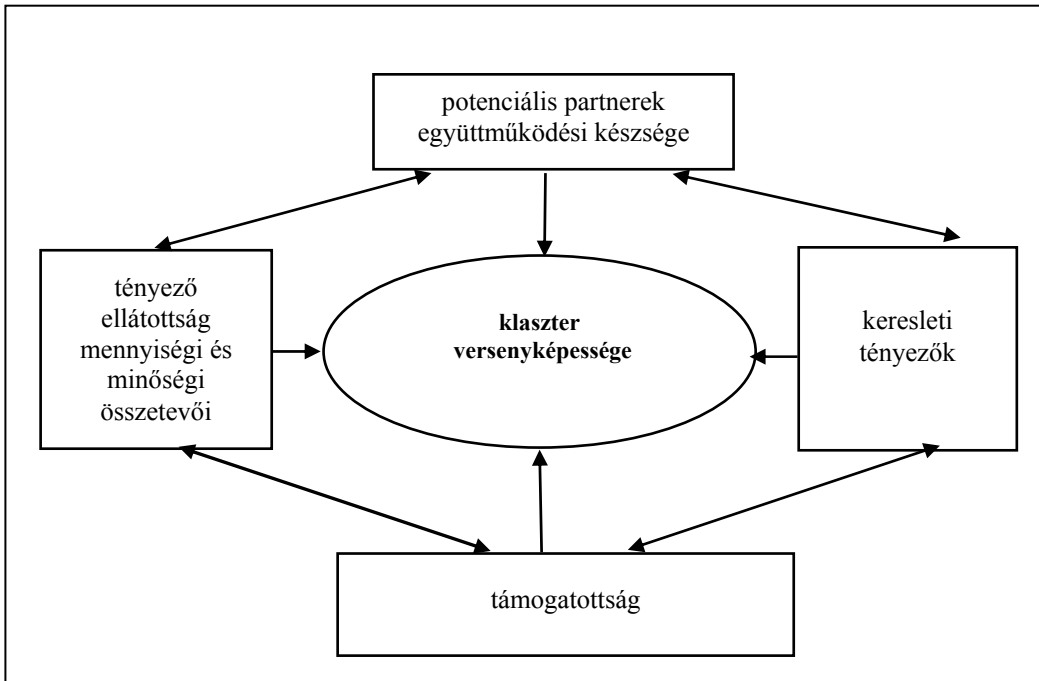
8. táblázat: Hazai klaszterek, klaszter kezdeményezések (2004. január)

Régió	Klaszter neve	Klaszter honlap címe
Nyugat-dunántúli régió	<ul style="list-style-type: none"> • Pannon Autóipari Klaszter • Pannon Termál Klaszter • Pannon Elektronikai Klaszter • Pannon Gyümölcs Klaszter • Pannon Fa- és Bútoripari Klaszter 	<ul style="list-style-type: none"> • www.panac.hu • www.nyugatudunantuliregio.hu/gyogy/pannon.htm • www.elektrocluster.hu • www.pgk.hu/pgk/gyumolcsklaszter/ • www.panfa.hu
Dél-dunántúli régió	<ul style="list-style-type: none"> • Dél-Dunántúli Regionális Geotermikus Energiahasznosítási Klaszter 	<ul style="list-style-type: none"> • www.kdrfu.hu/doc/klaszter.doc
Közép-dunántúli régió	<ul style="list-style-type: none"> • Közép-Dunántúli Elektronikai Klaszter • Közép-Dunántúli Fa- és Bútoripari Klaszter • Pápai Hús- és Élelmiszeripari Klaszter • Mezőföldi Építőipari Klaszter 	<ul style="list-style-type: none"> • www.kdrfu.hu • n.a. • www.papaihus.hu • www.mefek.hu
Közép-magyarországi régió	<ul style="list-style-type: none"> • Közép-magyarországi Autóipari Klaszter • Magyar Építőipari Klaszter • Divat Klaszter • Egyetemi Klaszter • Minőségfejlesztési Klaszter • Saxon Export Klaszter 	<ul style="list-style-type: none"> • n.a. • www.magyarepitoipar.hu • www.divatklaszter.hu • n.a. • n.a. • n.a.
Dél-alföldi régió	<ul style="list-style-type: none"> • Dél-Alföldi Útépitési Klaszter • Dél-Alföldi Turisztikai Klaszter • Dél-Alföldi Kézműves Klaszter • Dél-Alföldi Textilipari Klaszter 	<ul style="list-style-type: none"> • n.a. • n.a. • n.a. • n.a.
Észak-alföldi régió	<ul style="list-style-type: none"> • Észak-Alföldi Termál Klaszter • Mátészalkai Optomechatronikai Klaszter 	<ul style="list-style-type: none"> • n.a. • n.a.
Észak-magyarországi régió	Nincs!	-

Forrás: saját összeállítás.

4. Egészségügyi klaszter alakításának esélyei az Észak-magyarországi régióban

A hazai klaszterterképen az észak-magyarországi a vizsgálat időpontjában (2004. március) még fehér folt. Ennek egyik oka (mint azt 280 fős mintára kiterjedő, 2004. évi kérdőíves megkérdezésünk válaszai igazolják) az információ hiány és tájékozatlanság. Egészségügyi klaszterek létrejöttének esélyeire irányuló kutatásaink a tényező ellátottság (természeti adottságok, munkaerő potenciál, infrastruktúra, K+F, oktatási adottságok, vállalkozói struktúra és profil) mellett a keresleti viszonyok (jövedelmi viszonyok, egészségügyi kultúra), valamint a klaszter beágyazottságot biztosító szándékok és támogatottság (gazdaságpolitikai és regionális) feltérképezésére irányult (8. ábra).

8. ábra: Egészségügyi klaszter versenyképességét meghatározó tényezők

Forrás: saját szerkesztés

4.1. A régió tényező ellátottsága

Az Észak-magyarországi régió nemzetközileg is figyelemre méltó természeti adottságokkal (pl.: hévíz, melegvíz, gyógyvíz) rendelkezik, amelyről mint potenciális gazdasági tényezőről az elmúlt évtizedekben kevesebb szó esett.

A régió természeti adottságainak említésekor néha elsikkad, hogy kedvező a térség hévíz, melegvíz, gyógyvíz ellátottsága (9. táblázat).

9. táblázat: Észak-magyarországi régió hévíz/melegvíz/gyógyvíz adottsága (2003)

Megnevezés	BAZ megye	Heves megye	Nógrád megye
hévízkutakkal rendelkező települések száma	15	27	2
26-30 C°-os vizet adó kutak száma	2	5	-
gyógyvizes forrással rendelkező települések száma	9	8	2
gyógyfürdővel rendelkező települések száma	3	2	-
gyógyvíz palackozás	1	2	1

Forrás: Lénárt, 2004.

A balneológiai hasznosításhoz nem feltétlenül szükséges magas kifolyóvízhőmérséklet (gyakorlatilag a 30-50 °C közötti hőmérsékletű vizek hatékonyabban használhatóak), ugyanakkor infrastrukturális igényei kisebbek, mint az egyéb hasznosításoknak^{7/}.

Az Észak-magyarországi régió bár nem bővelkedik gyógyhelyekben (4) és gyógybarlangokban (2), kapacitáskihasználásuk még hazai viszonylatban is alacsony (10.-11. táblázat).

10. táblázat: Országos törzskönyvi nyilvántartás az észak-magyarországi gyógyhelyekről (2003)

Település	Minősítés	Minősítési, felülvizsgálati engedély száma	Nyilvántartási szám T/VI/
Miskolc-Lillafüred	országos	8584/1935. MEI.	VI/1.
Gyöngyös-Kékestető	országos	35.595/1963. /Eü.K.22./	VI/4.
Eger	országos	835/31.5/1954. mód.630/Gyf/1975. /EüK2/1976.Eü.M	VI/11.
Parád	országos	301/Gyf/1972. /Eü.K11/1973EüM	VI/7.

(Érdemes megemlíteni, hogy hasonló kapacitású svájci és francia barlangok gyógyidegenforgalma 15-20 szorosa a térségieknek.)

^{7/} A különböző (valós és hamis) érdekek és presztízs-szemponatok akadályozzák annak megértését, hogy egy termálfürdő csak a vonzerőt biztosíthatja, de önmagában nem tehető nyereségessé. (A hazai nagyobb fürdő-vállalkozások közül 2003-ban egynek volt csak nagyobb nyeresége, további 4-5 fürdő volt nullszaldós, a többi pedig veszteségesen üzemelt.)

11. táblázat: Országos törzskönyvi nyilvántartás az Észak-magyarországi gyógybarlangokról (2003)

Település	Gyógyintézmény Neve	Minősítés	Minősítési, felülvizsgálati engedély száma	Nyilvántartási szám T/V/
Jósvafő	Béke-barlang	gyógybarlang	460/Gyf/1969. Eü.K.21./1969.	V/1.
Miskolc	Miskolc-Lillafüredi István barlang "Fekete terem"	gyógybarlang	40.398/1992. 27/Gyf/1992.../NK.19./	V/4.

4.2. Kereskedelmi szálláshely ellátottság

Az egészségturizmus a minőségi idegenforgalom része, ami azt is jelenti, hogy ezeket a szolgáltatásokat igénybevevőknek (a nemzetközi gyakorlat szerint) az átlagosnál nagyobb elvárásaik (pl.: szobák és a fürdőszobák mérete, berendezése, megközelíthetősége, akadálymentesítése, stb.) vannak, ennek megfelelően a fizetőkészségük is nagyobb.

A Észak-magyarországi régió kereskedelmi szálláshely kapacitása bár az elmúlt években (2003) az országos átlagnál jelentősebben (közel 28 %-kal) növekedett, a férőhelyek többsége ma sem felel meg az egészségturisztika emelt szintű igényeinek. A három megyében összesen 26 szálloda és panzió kínál szaunai, 16 fürdő, 5 wellness szolgáltatást (2004. januári adatok).

4.3. Egészségügyi infrastruktúra

Az egészségügyi klaszterek életképességét elsősorban a szolgáltatások személyi feltételei befolyásolják.

A régióban az aktív fekvőbeteg ellátást (2004. január 1.) 20 kórház 188 osztályán, 7394 ágy biztosítja. Az egészségügyi klaszterek szempontjából kiemelten fontos az ortopédia, a reumatológia, a rehabilitáció, az immunó-allergológia, fiziko- és mozgásterápia, valamint a lézerdiagnosztika (12. és 13. táblázat).

12. táblázat: Egészségügyi ellátóhelyek megoszlása (2004)

	BAZ megye	Heves megye	Nógrád megye	Összesen
házi orvos (fő)	367	158	112	637
járóbeteg ellátó helyek száma (intézmény/egyéni szolgáltató)	23/28	12/5	6-0	41/33
szervezeti egységek száma (db)	764	214	149	1.127
helyi szakorvosi óraszám (óra)	15.105	6.355	3.054	24.512

Forrás: saját összeállítás

Az ellátóhelyek technikai felszereltsége, szolgáltatási infrastruktúrája bár valamivel jobb a hazai átlagtól (az ügyviteltechnikai eszközök átlagos életkora 6,9 év, az orvosi gép-műszeré 10,2 év), a Nyugat-európai összehasonlításban nem állja meg a helyét (KSH Egészségügyi Statisztikai Évkönyv, 2003.).

13. táblázat: Egyes egészségügyi ellátóhelyek száma (2004)

Ellátás	BAZ megye	Heves megye	Nógrád megye	Összesen
Ortopédia	12	4	2	18
Reumatológia	20	8	2	30
Rehabilitáció	5	2	2	9
immuno-allergológia	2	-	1	3
fiziko- és mozgásterápia	64	50	14	128
lézerdiagnosztika és terápia	2	-	1	3

Forrás: saját összeállítás

A régióban a tízezer lakosra jutó szakdolgozók száma 89 fő (KSH Egészségstatisztikai Évkönyv, 2003), ami 7,6 %-kal elmarad az országos átlagtól; hasonló mértékű diszparitás mutatható ki az orvos ellátottságban is. Ezzel szemben a szakorvosi képesítéssel rendelkező orvosok száma (84,8 %) kedvezőbb az országos átlagnál (78,4 %).

4.4. Oktatási infrastruktúra

Az egészségügyet a nemzetközi szakirodalom egyértelműen a magas innovációjú (ennek megfelelően nagy hozzáadott értékű) ágazatok közé sorolja, ami egyben azt is jelenti, hogy az ágazat oktatás, képzés és továbbképzés igényes.

Az Észak-magyarországi régióban lévő közép- és felsőfokú oktatási, szakképző, valamint az egészségügyi továbbképző helyek kapacitása és kínálata (az orvos és gyógyszerész képzés kivételével) nemzetközi összehasonlításban is megfelelő, lefedi az elvárásokat (9. ábra).

poszt-graduális szint	orvosi szakvizsga			orvos-jogász/ orvos-közgazdász	
egyetemi/ főiskolai szint	gyógytornász			diagnosztikai képző	
középfokú szint	fogtechnikus	szociális gondozó/ ápoló	fizioterápiás asszisztens	szociális gondozó	egészségügyi operátor
OKJ szint	masszőr	szociális asszisztens	egészségügyi menedzser	gyógyszertári asszisztens/ egészségügyi szakasszisztens	

9. ábra: Egészségügyi szakemberképzés regionális adottságai

Forrás: saját összeállítás

Az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódó közvetlen képzési lehetőségeken túl gyakorlatilag biztosított a kapcsolódó (vállalkozói, üzleti, tanácsadói, stb.) ismeretek megszerzésének a lehetősége is (14. táblázat).

14. táblázat: Oktatási adottságok az Észak-magyarországi régióban (2004)

Megnevezés	Felsőfokú (egyetem/főiskola)	Középfokú
egészségügy	<ul style="list-style-type: none"> • gyógytornász (1) • diagnosztikai képző (1) 	<ul style="list-style-type: none"> • fogtechnikus (2) • szociális gondozó és ápoló (2) • ápoló (8) • fizioterápiás asszisztens (2) • szociális gondoz és szervező (2) • mentőápoló (1) • egészségügyi operátor (1)
idegenforgalom	<ul style="list-style-type: none"> • szálloda (1) 	<ul style="list-style-type: none"> • idegenforgalmi ügyintéző (2) • idegenforgalmi menedzser (3) • idegenvezető és hostess (3) • vendéglátó eladó (3) • vendéglátó technikus (2) • pincér (3)

Megjegyzés: zárójelben a képzőhelyek száma

Forrás: saját összeállítás

4.5. Együttműködési készség

A potenciális partnerek (orvosok, egészségügyi szolgáltatást nyújtók, idegenforgalmi vállalkozások, oktatási szakemberek) együttműködési készségének felmérése kérdőíves eljárással történt^{8/}. A tapasztalatok az alábbiakban foglalhatók össze:

- a) A megkérdezettek 98 %-a (!) először a felmérés kapcsán találkozott a gazdasági klaszter fogalmával.
- b) A klaszter fogalmáról való tájékozatlanságot illusztrálja, hogy mindössze egyetlen válaszadó nyilatkozott úgy, hogy olvasott már valahol a klaszterről. (Ez azért is figyelemre méltó, mert a Széchenyi Tervben, mint korábban már utaltunk rá, szerepelt klaszter pályázat. Ennek ellenére a megkérdezettek figyelmét, akik egyébként a térségi átlagnál jóval magasabb iskolázottságúak és vállalkozási hajlandóságúak, úgy látszik elkerülte.)

^{8/} A kérdőív a megkérdezettre vonatkozó alapvető adatokon túl négy kérdéscsoportot tartalmazott: az első a klaszterekkel kapcsolatos általános ismertség, a második a hajlandóság, a harmadik az elvárások, a negyedik a közreműködői szándék megismerésére irányult. A kiküldött 500 kérdőívből 327 volt értékelhető.

- c) A megkérdezettek 57 %-a tartotta a kérdőívhez csatolt 1 oldalas tájékoztatót elegendőnek, 43 %-uk további információra tartana igényt.
- d) A megkérdezettek többsége (15. táblázat) a további információgyűjtés valamilyen közvetlen formáját részesítené előnyben.

15. táblázat: Az egészségügyi klaszterekkel kapcsolatosan további információt tartana szükségesnek

Ssz.	Információigény formája	%
1.	írásos tájékoztató	12
2.	szakmai konferencia	22
3.	work-shop	23
4.	személyes konzultáció	27
5.	Internet	16
Összesen:		100

- e) A klaszterekkel kapcsolatos alulinformáltság ellenére a megkérdezettek pozitív visszajelzéseket adtak az együttműködési szándékre vonatkozóan (16. táblázat).

16. táblázat: Az együttműködési szándék megoszlása (%)

Válasz		igen	nem	talán	összesen
a)	el tudja képzelni az együttműködést	81	3	16	100
b)	időt fordítana egy klaszter megvalósíthatósági tanulmányának elkészítésére	34	25	41	100
c)	pénzt fordítana egy klaszter megvalósíthatósági tanulmányának elkészítésére	14	29	57	100

- f) A megkérdezettek többsége elsősorban a piaci, technológiai jogszabály-változási, pályázati lehetőségekről várna folyamatos tájékoztatást (17. táblázat).

17. táblázat: Klasztertől elvárt információk (%)

	igen	nem	talán	összesen
a) információkat a jelenlegi és vagy potenciális vevőiről	15	68	27	100
b) információkat jelenlegi és vagy potenciális szállítóiról	47	30	23	100
c) információkat a klaszter többi tagjai által előállított termékekről/ szolgáltatásokról	76	5	19	100
d) információkat a piaci folyamatokról	82	12	6	100
e) információkat az új technológiákról	74	2	24	100
f) információkat a vonatkozó jogszabályokról	96	-	4	100
g) információkat a potenciális pályázati lehetőségekről	100	-	-	100
h) információkat a jelenleg futó projektekről	87	13	-	100

- g) A megkérdezettek elsősorban valamilyen *projektbe való bekapcsolódást*, személyes kapcsolatok fejlődését várják el egy klasztertől (18. táblázat).

18. táblázat: Klasztertől várt többlet (%)

		igen	nem	talán	összesen
a)	projektekben való részvétel lehetősége	100	-	-	100
b)	saját szervezete ismertségének javulása	47	25	28	100
c)	személyes kapcsolatok kiépítésének lehetősége	87	-	13	100
d)	szakmai fejlődés lehetősége	34	16	50	100
e)	adminisztratív segítségnyújtás	16	44	40	100
f)	infrastrukturális segítségnyújtás	22	22	56	100
g)	szakmai találkozók lehetősége	24	17	59	100

- h) A tényleges feladatvállalás terén (nyilvánvalóan az alulinformáltság miatt) az előzőeknél jóval nagyobb visszafogottság mutatkozott a megkérdezettek körében (19 táblázat).

19. táblázat: A klaszter fejlődését, működését segítő hajlandóság megoszlása (%)

		igen	nem	talán	összesen
a)	címek, elérhetőségek megadása a klaszter többi tagja számára	12	76	12	100
b)	információkat tenne közzé a szervezete által előállított termékekről, vagy a nyújtott szolgáltatásokról	86	8	6	100
c)	részt venne meghívottként szakmai rendezvényeken	28	8	64	100
d)	részt venne meghívottként szakmai kirándulásokon	58	6	36	100
e)	részt venne előadóként szakmai rendezvényeken	24	8	68	100
f)	segíteni tudna szakmai kirándulás szervezésében	12	14	74	100
g)	részt venne a klaszter és tagjainak közös céljait szolgáló projektekben koordinátorként	14	12	74	100
h)	részt venne a klaszter és tagjainak közös céljait szolgáló projektekben konzorciumi tagként	56	8	36	100

5. Egészségügyi klaszter alakításának stratégiája az Észak-magyarországi régióban

5.1. SWOT-elemzés

Az egészségügyi klaszterek létrehozásának regionális adottságai nem rosszak (20. táblázat).

20. táblázat: Egészségügyi klaszter adottságainak SWOT táblázata

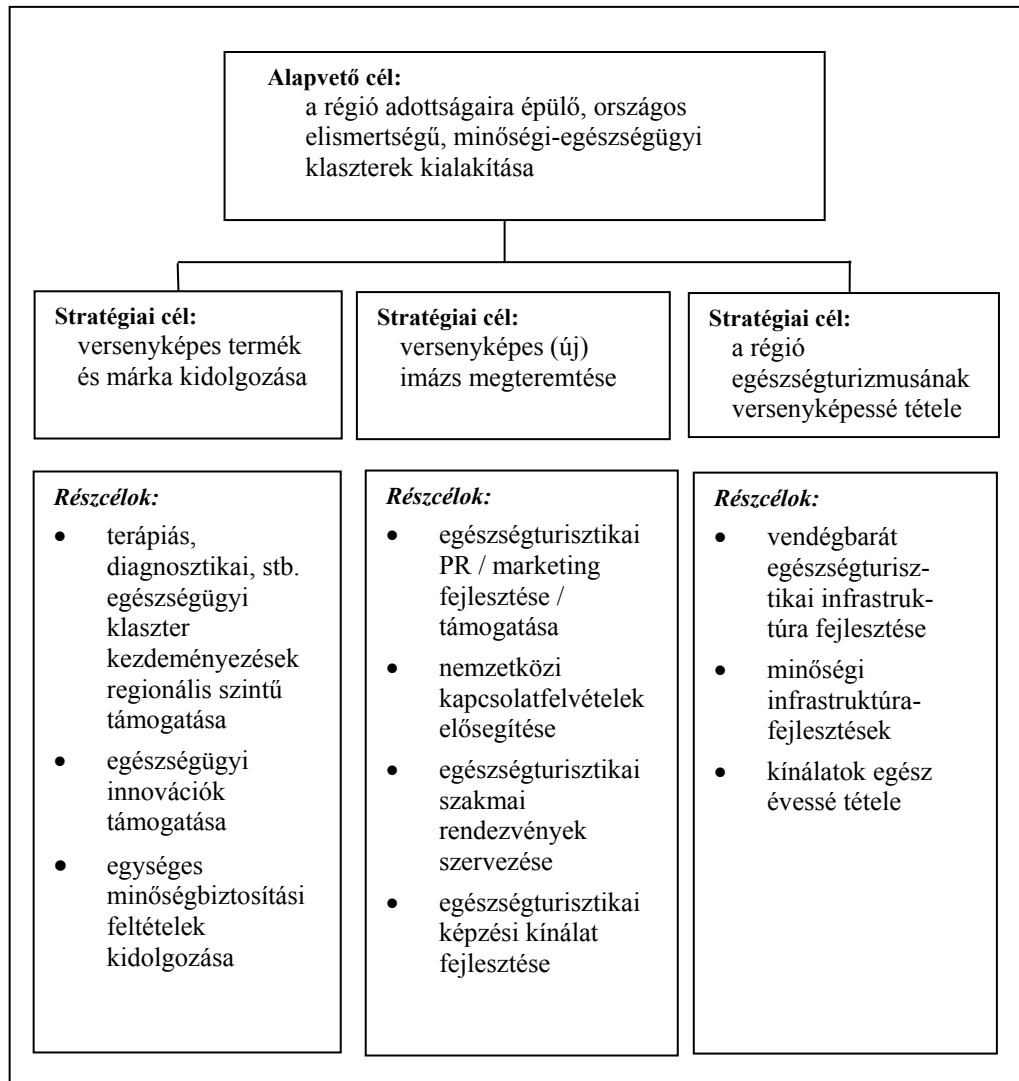
<p>Erősségek</p> <ul style="list-style-type: none"> • képzési feltételek (4) • turisztikai adottságok/védett természeti értékek / műemlékek/ (3) • változatos természeti táj, vonzó természeti adottságok (4) 	<p>Gyengeségek</p> <ul style="list-style-type: none"> • egészségügyi eszkozhatter szinvonala (3) • egészségügyi marketing szinvonala (3) • egészség-turizmus jelentőségének késedelmes felismerése (3) • klaszter szemlélet kialakulatlansága (3)
<p>Lehetőségek</p> <ul style="list-style-type: none"> • releváns vállalkozások (2) • pozitív szándék, elkötelezettség (5) • idegenforgalom erősödése (4) • kapcsolódó beruházások (2) • szabad munkaerőkapacitás • tájkörzetek előnyeinek kihasználása (4) 	<p>Veszélyek</p> <ul style="list-style-type: none"> • gazdaság gyenge teljesítménye (4) • csökkenő szakképzettség megtartó képesség (4) • egyes kistérségek „zsákutca” jellege (4) • még mindig kedvezőtlen régió imázs (3)

Megjegyzés: a tényezők minősítése 1-5 skála alapján történt.

5.2. Lehetséges célok

Az Észak-magyarországi régióban kialakításra kerülő egészségügyi „gyógy-gyűrű” klaszter célja a régió adottságaira épülő, országos elismertségű, minőségi egészségügyi klaszterek kialakítása, amely az alábbi három stratégiai cél realizálásával érhető el (10. ábra):

- a) versenyképes egészségügyi termék/szolgáltatás, márka és márkajelzés kidolgozásával;
- b) új térségi (regionális) imázs megteremtésével, amelynek középpontjában a természeti kincsek, az egészségmegőrzésre, -rehabilitációra, -gyógyulásra alkalmas környezet és szolgáltatások áll;
- c) a régió egészségturisztikai versenyképességének növelésével, az egészségturizmushoz kapcsolódó szolgáltatások fejlődésének támogatásával.

10. ábra: Észak-magyarországi régió „gyógy-gyűrű” klaszterének célhierarchiája

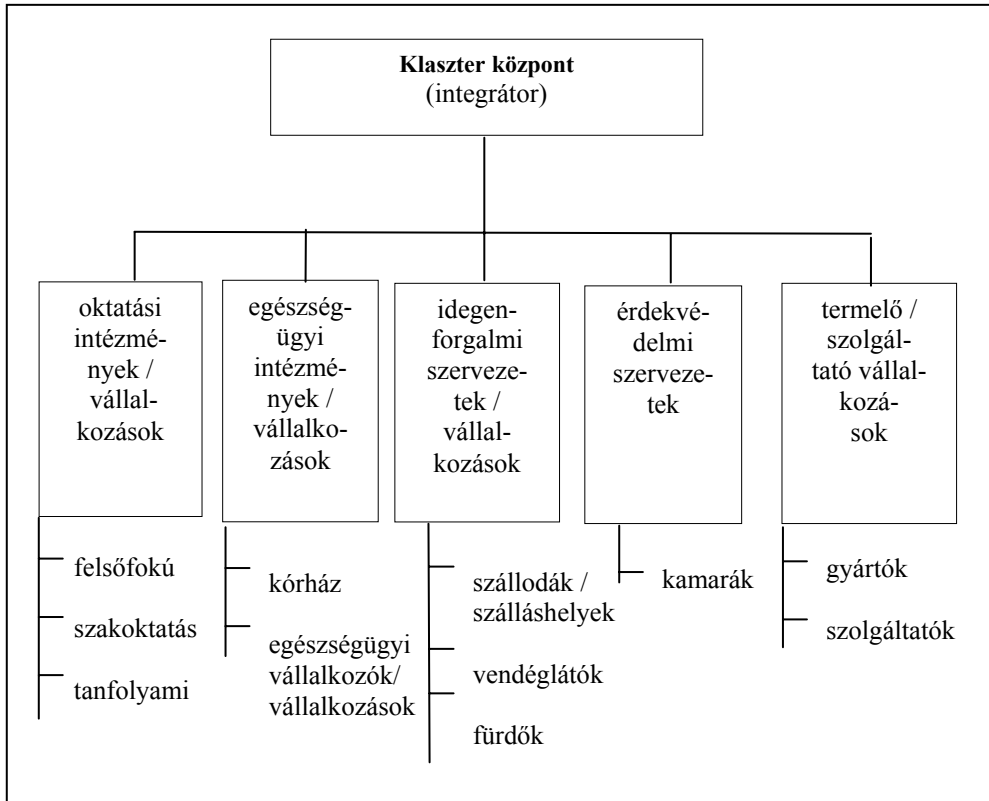
5.3. Potenciális gyűrűk

Az Észak-magyarországi régióban három térségi klaszter-gyűrű kialakítása tűnik reálisnak.

- a) Az un. *Északi-fürdőgyűrű*: Eger-Egerszalók-Bogács-Mezőkövesd térségének vállalkozásait tömörítheti.
- b) A *Bükk-Zempléni gyűrű*: Szilvásvárad-Aggtelek-Miskolc-Sárospatak-Sátoraljaújhely biztosította potenciálra építhető.
- c) A harmadik un. *Mátra-gyűrű*: Mátrafüred-Mátraháza-Kékestető-Parád-Gyöngyös adottságait veheti alapul.

Mindhárom gyűrű jelentős természeti, kulturális adottsággal rendelkező területet fed le és adottak az induláshoz szükséges infrastrukturális feltételek is.

A lehetséges struktúrák közül egyértelműen a horizontális (különböző szakmájú) szervezet kialakítása tűnik célszerűbbnek (11. ábra).

11. ábra: Az egészségügyi klaszter struktúrája

Mindhárom esetben célszerű önálló jogi formában a klasztert létrehozni. Annak függvényében, hogy a klaszter tevékenysége:

- a) információ szolgáltatásra korlátozódik (21. táblázat),
 - b) tevékenységi köre és szervezete folyamatosan bővül (22. táblázat)
- változik a klaszter első három évének működtetési költsége.

21. táblázat: Alapvetően információs feladatokat ellátó klaszter formális szervezet nélkül (költségek 2004. évi áron)(eFt)

	1. év	2. év	3. év
Alapítással kapcsolatos költségek	300		
Dokumentációs költségek	300	300	300
Megvalósíthatósági tanulmány költségei	1.000		
Információs portál (weboldal elkészítése) elkészítésének költségei	400		
Információs portál (weboldal) frissítésének, karbantartásának költségei	400	400	400
Taggyűlések költségei	100	100	100
Szakmai találkozók költségei	500	1.000	1.000
Népszerűsítő kiadványok készítésének disztribúciójának költségek	2.000	3.000	4.000
Menedzsment költségek	2.000	3.000	4.000
Infrastruktúra költségei	1.000	1.500	2.000
Összesen:	8.000	9.300	11.800

22. táblázat: Folyamatosan bővülő klaszter időközben létrehozott szervezettel, alkalmazottakkal (költségek 2004. évi áron)(eFt)

	1. év	2. év	3. év
Alapítással kapcsolatos költségek	300		
Dokumentációs költségek	300	500	600
Megvalósíthatósági tanulmány költségei	1.000		
Információs portál (weboldal elkészítése) elkészítésének költségei	400		
Információs portál (weboldal) frissítésének, karbantartásának költségei	400	400	400
Taggyűlések költségei	100	100	100
Szakmai találkozók költségei	500	1.000	1.000
Népszerűsítő kiadványok készítésének disztribúciójának költségek	2.000	3.000	4.000
Új tagok toborzásának költségei	500	1.000	2.000
Irodabérlés	1.000	1.500	2.000
Személyi kiadások	2.000	3.000	4.000
Dologi kiadások	500	800	1.000
Oktatásszervezés, lebonyolítás költségei	-	800	1.600
Projekt előkészítés költségei	200	400	1.000
Projektben való részvétel költségei	-	-	
Inkubátor funkciók költségei	-	-	
Adminisztratív segítségnyújtás költségei	-	-	300
Non profit / üzleti szolgáltatások nyújtásának költségei	-	200	400
Összesen	9.200	12.700	18.400

A klaszter központ feladata:

- a) Marketing, ami magába foglalja mindazokat a tevékenységeket, amelyek a klaszter piaci ismertségét és elfogadottságát alátámasztják. Ebben az értelemben ide tartozik a PR, a kommunikáció, a promóció, a lobbizás, stb. (23. táblázat). Klaszter marketing része az önálló hon-lap működtetése (24. táblázat).
- b) Minőségmenedzsment biztosítása; a klaszter piaci pozícióit a szolgáltatások iránti bizalom határozza meg, amelyben fontos szerepet játszik a páciensek elégedettsége. Ezért a klaszter központ feladata az induláskor az egységes minőségbiztosítási kézikönyv kidolgozása, majd folyamatos karbantartása.

23. táblázat: Javaslat az egészségügyi klaszter hon-lapjának felépítésére

Ssz.	Menüpontok	Leírás
1.	klaszter tagok	<ul style="list-style-type: none"> • tagok és szolgáltatások bemutatása • a tagok egyéni ajánlatai, árai
2.	klaszter célja/küldetése	<ul style="list-style-type: none"> • jövőkép bemutatása • fejlesztési célok
3.	Információk	<ul style="list-style-type: none"> • egészségmegőrzés jelentősége • eredmények
4.	Szolgáltatások	<ul style="list-style-type: none"> • tagoknak nyújtott szolgáltatások bemutatása
5.	belső információk (csak a tagok által lekérdezhető)	<ul style="list-style-type: none"> • hírlevél • képzési, stb. ajánlatok • pályázati lehetőségek
6.	kapcsolódó linkek	<ul style="list-style-type: none"> • beszállítói kör • külföldi kapcsolatok

- c) A partneri háló bővítése; klaszterek inkubációs fázisa (a nemzetközi gyakorlat szerint) általában három esztendő. Ezen belül világossá válik a kezdeményezés életképessége, amely nem kis mértékben az együttműködő tagok számának, ill. az általuk lefedett piaci szegmens függvénye.
- d) Mint a kérdőíves felméréseinkből kiderült, a klaszter-kezdeményezésekhez a megkérdezettek többsége pozitívan állt hozzá, de csak szűk körben (max 10 tag) tudja elképzelni az együttműködést. A klaszter versenyképességének növeléséhez várhatóan ennél több tagra van azonban szükség. A bővítéshez szükséges „bizalmi index” megteremtése a klaszter menedzsment feladata.

24. táblázat: Klaszter marketing eszközei

Hirdetés	Értékesítési akciók	PR	Direktmarketing
<ul style="list-style-type: none"> • újság/rádió/televízió • szakmai folyóiratokban • szóróanyag • plakátok/poszterek • napilap 	<ul style="list-style-type: none"> • rendezvények, kiállítások • kuponok 	<ul style="list-style-type: none"> • tájékoztató anyag • publikációk • üzleti jelentések • szponzorálás • honlap 	<ul style="list-style-type: none"> • katalógus • e-mail

6. Ajánlások

Napjaink régió- és vállalkozásfejlesztési programjainak egyik legsikeresebb formája a klaszter, amely a fejlett országok gazdaságfejlesztési stratégiáinak (a '80-as évek óta) fontos eleme; az EU támogatási programjainak kiemelt iránya. A globális versenyben adott régióban és a vizsgált ágazatban működő vállalkozások sikere egyre inkább a lokális üzleti környezet minőségétől függ. Erre a kihívásra ad sikeres megoldási lehetőséget a klaszteresedés, mint vállalkozási modell és együttműködési forma.

A globalizálódás jelei szinte valamennyi gazdasági folyamatban, piaci szegmensben megjelennek. A fokozódó versenyben a régió vállalkozásainak életképessége, munkaerő megtartó képessége igen fontos feladat. Ebben a helyzetben a jól szerveződő klaszter kiemelkedő lehetőségeket teremthet, melyben a gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációjának összes eltérő megjelenési formáját szintetizálja.

Az Észak-magyarországi régió hagyományos ipari ágazatainak megújulása és a kívánatos struktúraváltás az erőfeszítések ellenére lassan halad. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a régió természeti erőforrásaira alapozva új, innovatív és tudásigényes ágazat jöjjön létre; ezt hivatottak elősegíteni a térségben kialakítandó egészségügyi gyűrű-klaszterek.

Mint azt a regionális helyzetvizsgálatunk és elemzésünk igazolja:

- a) A régió egészségturisztikai potenciálját meghatározó tényezők mennyisége és minősége eléri az országos átlagot; környezeti terhelése alacsonyabb annál.
- b) Az egészségüggyel kapcsolatos szolgáltatások iránti igény országosan nő; az előrejelzések szerint tartós, fizetőképes kereslet mutatkozik iránta.
- c) A megkérdezett vállalkozások, ill. vállalkozók körében érdeklődést tapasztaltunk a klaszteresedés iránt. (Az együttműködéssel járó félelemnél a piacvesztés miatti aggodalmaik nagyobbak!)

Az elmúlt évtizedekben kialakult reflexek hatására hazánkban többnyire fenntartással fogadják az együttműködések lazább/feszesebb formáit egyaránt. Nyilvánvaló tehát, hogy kizárólag alulról építkező klaszteresedésre régióinkban a közeljövőben aligha lehet számolni. A regionális gazdaságpolitika formálóra tehát aktív szerep vár. Ennek részeként három program indítását javasoljuk:

- a) A klaszterek szervezeti, működési feltételeit megteremtő, fejlődését támogató programot három projekttel.
- b) Az együttműködések támogatása programot.
- c) A PR és marketing programot három alprojekttel.

A kutatást végző team meggyőződése, hogy tudatos regionális támogatási politikával olyan szinergia hatások jöhetnek létre, amelyek eredményeként a vázolt három klaszter 2006 végére felállítható, ill. 2007-2008 tájkára a hazai és uniós források igénybevitelével alkalmassá tehető a régióhoz kötődő új „tudásközpontú, minőségorientált, környezettudatos, egészségtudatos” imázs megjelenítésére.

Irodalom

- nn (2000): Informationsbroschüre Kunststoff Cluster, 202 Partner im Netzwerk. Linz.
- Anlanger R. (2002.): Cluster in Österreich. Wirtschaftsverlag Carl Ueberreuter, Frankfurt/Wien.
- Asheim, B. T. (1992): Flexible specialisation, industrial districts and small firms: a critical appraisal. In: Ernste, H. / V. Meier (Eds.): Regional Development and Contemporary Industrial Response: Extending Flexible Specialisation. Belhaven, London 45-63. o.
- Asheim, B. T. - A. Isaksen (1997): Localisation, Agglomeration and Innovation: Towards regional Innovation Systems in Norway? *European Planning Studies*, 5. 3: 299-330. o.
- Bartl H. - Eder W. - Scheer G. - Trippl M. (1997): Clusterentwicklung als neues Instrument der Struktur- und Regionalpolitik. Wien.
- Becattini, G. (1990): The Marshallian industrial districts as a socio-economic notion. In Pyke, F., G. Becattini and W. Sengenberger (Eds.), *Industrial Districts and Inter-Firm Co-operation in Italy*. International Institute for Labour Studies, Genova. 37-51. o.
- Bruch-Krumbein W. - Hochmuth E. (2000): Cluster und Clusterpolitik. Begriffliche Grundlagen und empirische Fallbeispiele aus Ostdeutschland. Marburg.
- Clement W. (1994): Cluster und ihre industriepolitischen Konsequenzen in Österreich. IWI-Arbeitsheft 5. Wien.
- Clement W. - Kolb W. - Neuberger R. (1998): Medizin-, Pharma-, Biotechnologie-Cluster Wien. IWI-Arbeitsheft 44. Wien.
- EC (2002): Regional Clusters in Europe. Observatory of European SMES. 3.
- Fabris W. - Terzer H. (1997): Identifizierung zukunftssträchtiger Cluster in der Vorarlberger Wirtschaft. IWI-Studien, Band XXVII. Wien.
- Grönemeyer, D. H.W. (2001): Med in Deutschland. Standort mit Zukunft. Leipzig.
- Harrison, B. (1994): *Lean and mean: the changing landscape of corporate power in the age of flexibility*. Basic Books. New York.
- Lénárt L. (2004.): Észak-magyarországi régió hévíz, melegvíz, gyógyvíz adottságai. Kutatási felmérés. Miskolc.
- Lichtmanegger R. (2000): Cluster und Unternehmenkooperation. Wien.
- OECD (2001a): *Congres Mondial des Systemes productifs Locaux et leurs Reseux d entreprises*, Ld.: <http://www.mipmet.net/pages/viedessl.html>
- OECD (2001b): *Innovative Clusters: Drivers of National Innovation Systems*. OECD Proceedings 2001.
- OECD (2002): *Documents of the OECD East West Cluster Conference*. Udine, 2002.
- OECD-DATAR (2001): *World Congress on Local Clusters*. OECD.Paris.
- Peneder M. (1994): Clusteranalyse und sektorale Wettbewerbsfähigkeit der österreichischen Industrie. Austrian Institute of Economic Research, Vienna.
- Peneder M. (1984): Clusteranalyse und sektorale Wettbewerbsfähigkeit der österreichischen Industrie. Wien.
- Pinch S. - N. Henry (1999): Paul Krugman's Geographical Economics, Industrial Clustering and the British Motor Sport Industry. *Regional Studies*, Vol. 33, 9: 815-827. o.
- Porter M. E. (1999): Nationale Wettbewerbsvorteile Erfolgreich konkurrieren auf dem Weltmarkt. Wien.
- Porter M. E. (2000): Clusters and Government Policy. (in: *Wirtschaftspolitische Blätter*. 2. 144-154. o.
- Rosenfeld S.A. (1997): Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. *European Planning Studies*, 5: 3-23. o.
- Storper M. - A. Scott (1995): The wealth of regions. *Futures*, 27,5: 505-526. o.
- Szalavetz A. (2001): Ipari körzetek – a regionális fejlesztés új egységei. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. - Műhelytanulmányok 34., Budapest.
- Thüringer Ministerium für Wirtschaft, Arbeit und Infrastruktur: Eckpunkte der Wirtschaftspolitik in Thüringen; Aktivierung der schöpferischen Potenziale durch regionale Cluster. www.denken-willkommen.de
- Vázquez Barquero A. (1999): SME policy and the regional dimension of innovation: The Spanish report. GIDIT, Departamento de Estructure Económica y Economía del Desarrollo. Facultad de Ciencias Económica y Empresariales, Universidad Autónoma de Madrid. SMEPOL report No. 6.
- Vornhusen K. (1994): Die Organisation von Unternehmenskooperationen. Frankfurt.

G.Fekete Éva – Solymári Gábor

**A szociális gazdaság kiépítésének esélye és feltételei
az Észak-magyarországi régióban**

I. KITEKINTÉS

1. A szociális gazdaságot életre hívó globális folyamatok

A mindennapokat egyre inkább behálózó globalizáció átrendezte a világ gazdasági és társadalmi szerkezetét. Varga Csaba elemzi a klasszikus kapitalizmust felváltó *újkapitalizmust*. (Varga 1997) Ebben:

A gazdaságot és a társadalmat a piaci mechanizmusok irányítják, de a transznacionális gazdasági társaságok kiléptek a klasszikus piacgazdaság kereteiből, a versenyük már jórészt nem piaci szabályozás alapján folyik. A klasszikus piacgazdaság egyre inkább visszaszorul a nemzeti piacgazdaságokba, a kis és középvállalkozások körébe. A gazdaságon belül az árutermelést drasztikus módon korlátozó, leépítő elektronikus pénzpiac tölt be központi szerepet. A spekulatív tőke hozadéka háromszorosa a termelőtőke nyereségének. Ezért az első világ gazdaságai tudatosan helyezik ki az árutermelés kisebb-nagyobb hányadát a második és harmadik világba, ami korábban példa nélküli munkanélküliséget vált ki a fejlett országokban. Ezzel a társadalmi osztályok is más értelmet nyernek. A társadalom továbbra is két részre szakad. Az integrált hatalmi osztály áll szemben a civilosztállyal. Az előző egyaránt birtokolja a gazdasági, pénzügyi, politikai, tudás és kommunikációs tőke nagy részét, míg az utóbbi, bár nem a régi módon elesett és kiszolgáltatott, ám az előbb felsorolt tőkéknek csak a kisebb részét szerezheti meg. Míg a korábbi osztályviszály a tőke és munka ellentéte volt, az új típusú társadalomban a hatalmi osztály a tőkét és a munkát együttesen birtokolja. A civilosztály számára egyre kevésbé lesz garantálva a munka, s még kevésbé a munkahely. A társadalmi lejtő egyre meredekebbé válik a fejlett országokban is.

A gazdasági fejlettséget GDP-ben mérő gondolkodás korszaka lezárul. Megerősödnek azok a törekvések, melyek pl. az egy főre vetített vagyonban mérik egy-egy ország, régió fejlettségét. A vagyont az „előállított javak”, a természeti kincsek (nem csupán az ásványkincsek, de a termőföld, a vizek és egyéb környezeti erőforrások is) és az emberi erőforrások (beleértve a táplálkozás és a képzettség szintjét is) együttesen alkotják. A termékek (árak és szolgáltatások) értékét a bennük koncentrált tudás és kreativitás minden korábbinál nagyobb mértékben határozza meg. A környezeti tudatosság erősödése az egész világon felgyorsította az ökoszociális piacgazdaság követelményének érvényesülését. A természeti környezet és az ember kapcsolatának, kölcsönhatásának újraértékelése megjelenik a napi gazdaságban. A környezetvédelem az egyik legfontosabb gazdasági ággá válik. A gazdasági ágak közül a szolgáltatások, azon belül is az információs gazdaság kerül előtérbe. Ez az ágazat foglalkoztatja a munkaerő nagy részét és állítja elő a GDP jelentős hányadát. Az információs társadalom eljövetele a XIX. sz. ipari forradalmával összevethető változásokhoz vezet. A digitális forradalom jóvoltából egy-két évtizeden belül létre jövő globális interaktív információs és kommunikációs rendszer normális esetben először teszi lehetővé, hogy a modern korban ne csak az integrált hatalmi osztályok, hanem elvileg az egész társadalom közvetlenül és korlátlanul információkhoz és tudáshoz jusson.

Úgy a gazdaságban, mint a társadalomban – ökológiai minták alapján – alapértékké vált a sokszínűség. A diverzitás, a több lábbon állás az alkalmazkodó képesség, a fenntarthatóság alapkövetelménye és biztosítója.

Az új globalításban a világgazdaság nem „falja fel” a regionális és nemzeti gazdaságokat, sőt talán paradox módon a globalizáció magával hozza a *lokális gazdaság és a kisvállalkozások felértékelődését*. Részint a multinacionális társaságok nyomában járó kedvezőtlen hatások elleni védekezéséért, részint éppen a globalizálódó gazdaságban előnyöket nyújtó egyediség, rugalmasság biztosítékaként. A *társadalmak három szintje* is elkülönül és egymás mellett létezik. Totálisan globális világtársadalom nincs, a helyi társadalmak nincsenek alávetve a globalizációnak. A felsőbb rendszerek lefelé irányuló befolyásolási és manipulációs képessége évről évre csökken. Miközben odalent az emberek berendezkedtek az újra, odafenn még javában azt képzelik, hogy még mindig kezükben tartják a dolgok irányítását. Ez a láthatatlan forradalom az első és a második világban kiváltja a *civiltársadalmak önállósodási törekvéseit*. 1980-ban Torontóban, az első globális jövőkonferencián adták ki a jelszót: „Gondolkozz globálisan – cselekedj lokálisan!” A jelszó mögött az a felismerés áll, hogy közös gondjaink csak globális gondolkodással orvosolhatók, ám az igazán értelmes és hatékony cselekvés színtere a lokalitás. A helyi társadalmak szerepe felértékelődik, nő a lokális politika, a *helyi önkormányzás* szerepe.

Az állami bürokrácia, a politikai hatalom kénytelen közvetlen és közvetett eszközökkel ellensúlyozni a gazdaságot és a társadalmat nem egyszer riasztóan romboló globális és regionális újkapitalizmust, mérsékelni annak kedvezőtlen társadalmi hatásait. Am ehhez eszközei korlátozottak, a probléma túlhalad az állami adminisztráció keretein. A fejlett világban meginogtak a jóléti társadalmak. Ugyanolyan vagy hasonló jóléti állam, mint amilyen a hetvenes-nyolcvanas években volt, még egyszer nem lehet. A legfontosabb alapelv azonban igazabb, mint bármikor: *a jövő Európája csak szociális Európa lehet*. Miközben egy munka nélkül való kapitalizmusba rohanunk, egyre erőteljesebben vetődik fel a kérdés: hogyan lehetséges demokrácia a munkatársadalmon túl? A globális gazdaság és a kevésbé globalizálódott társadalom az első világ országaiban is modellválsággal, rendszerválsággal küszködik, így a második világ felzárkózni akaró nemzetei nem választhatják a múlt globalizációját, a modellválságokhoz vezető társadalmi-gazdasági szisztémát. (Varga 1997.)

Az új kapitalizmus kihívásaira adott válaszként, annak kedvezőtlen, nagyarányú munkanélküliséget, a társadalmi különbségek szélsőségesé válását eredményező hatását mérséklő, a rugalmas, sokszínű helyi gazdaság iránti igényeket kielégítő és az egyre erősödő civil társadalomban rejlő tartalékokat kiaknázó megoldásként bontakozott ki a szociális gazdaság koncepciója és erősödtek fel a 90-es években a megerősítésére irányuló törekvések.

2. A szociális gazdasággal kapcsolatos fogalmak, értelmezések

A 20. század végére a fejlett országokban a versenyszférán és közzsférán kívül eső harmadik szektor a gazdasági és társadalmi fejlődés nélkülözhetetlen tényezőjévé vált. Növekvő jelentősége ellenére csak nehezen tisztulnak le a témához kapcsolódó fogalmak.

2.1. A szociális/közösségi szektor és szervezetei

A napjainkban legelterjedtebb gazdasági modellben három gazdasági szektor működik egymás mellett, melyek eltérő célokkal és motivációkkal rendelkeznek, de közös jellemzőjük, hogy tevékenységükkel valamilyen gazdasági-társadalmi szükségletet elégítenek ki.⁹

– *A versenyszféra* szervezeteit a profitszerzés motiválja, a szükségleteket termékek és szolgáltatások előállításával elégítik ki.

⁹ A társadalom alapvető alrendszeiről van szó, mint szektorokról, és nem a közzgazdasági felosztásról, amely alapvetően más tartalommal használja e fogalmat, és a gazdaság egyes szegmenseit érti az egyes szektorok alatt (ipar, mezőgazdaság, terciér ágazatok).

- *A közsféra* a közérdek szolgálatát helyezi előtérbe, közfeladatokat lát el, ezáltal valamilyen közös, társadalmi szükségletet elégít ki.
- *A harmadik szektor* közösségi, szociális célok érdekében végzi közérdekű tevékenységét, miközben olyan társadalmi és gazdasági igényeket elégít ki, melyre a másik két szektor nem képes.¹⁰

A harmadik szektor országoként más-más formát ölt a helyi kulturális, történelmi, politikai és gazdasági viszonyok függvényében. E struktúrák tehát nem véletlenszerűen alakulnak ki, azokat az adott körülmények és a helyi feltételek együttesen határozzák meg. (Nárai 2004.)

A versenyszférától és a közszférától különálló, harmadik szektorhoz tartozó szervezetek a szakirodalomban hol civil szervezetekként, hol nem-kormányzati, hol pedig non-profit szervezetekként jelennek meg. A különböző elnevezések különböző nézőpontokat és abból adódó hangsúlyokat takarnak. Az állampolgári kezdeményezések jelentőségét hangsúlyozók a szektort *civil társadalomnak*, öntevékeny szervezeteknek, társadalmi önszerveződéseknek nevezik. A *harmadik szektor* elnevezést azok használják, akik a szektor önállóságát kívánják hangsúlyozni. A *nem kormányzati* elnevezéssel kimondottan a kormányzattól való függetlenséget szeretnék kiemelni. A *non-profit* megnevezést alkalmazók pedig a profitszétosztás tilalmát helyezik előtérbe (Kuti 1998).

A szférával foglalkozó nemzetközi és hazai gyakorlatban leginkább használatos non-profit definíció *L. M. Salamon amerikai közgazdász* és munkatársai nevéhez köthető. A szektort a „nonprofit” elnevezéssel illették, mivel vizsgálataik szerint a szektor szervezeteinek közös jellemzője az, hogy a megtermelt profitot visszaforgatják a tevékenységük végzéséhez, és nem osztják szét tulajdonosaik közt. A nonprofit szervezetek jellemzői közé tartozik emellett a bizonyos fokú intézményesültség, a kormányzati szervektől való függetlenség, az önkormányzás, az önkéntesség és a politikai-hiteleti tevékenységtől való tartózkodás. (Salamon-Anheier 1995.). Fontos tehát hangsúlyoznunk, hogy az állami, önkormányzati intézményrendszer számos, gazdaságilag nonprofit működésű eleme (oktatási-nevelési intézmények, könyvtárak, múzeumok, önkormányzatok) nem értendő a nonprofit szektorba tartozónak. A nonprofit szektor a civil társadalom részét képezi, amely a hivatalos (állami) fórumokon kívül álló állampolgári tevékenység szférája, ahol az egyes egyének autonóm célokat követve, önmagukat közösséggé szervezve, érdekeiket érvényesíteni kívánó aktív cselekvőként jelennek meg (Böhm 1999).

A fenti, nemzetközi gyakorlatban elterjedt értelmezéstől eltérően, a magyar jogszabályok szerint minden olyan nem profitcélú szervezet (alapítvány, egyesület, az egyesületekhez hasonlóan szabályozott egyéb társadalmi szervezet, közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság, önkéntes kölcsönös biztosítópénztár) a nonprofit szektor részének tekintendő, amelyet a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseivel összhangban önálló jogi személyként bejegyeztek. Ez a megközelítés tulajdonképpen a politikai pártokat és az egyházakat is a nonprofit szektor részének tekinti.

A társadalmi szereplőkre vonatkozó magyar *statisztikai* megközelítés már szűkebb a jogi értelmezésnél, mivel sem az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárakat, sem a politikai pártokat, sem az egyházakat nem tekinti a non-profit szektor részének.

A *nemzetgazdasági-statisztikai* megközelítés szerint a nonprofit szektorba azok a statisztikai definíciónak megfelelő szervezetek tartoznak, amelyek alapvetően a lakosságot szolgálják,

¹⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy létezik más felosztás is. Így pl. *Az ENSZ ajánlásán alapuló gazdaságstatisztikai módszertan* öt szektorra osztja a gazdaságot, melyek: 1. a háztartások, 2. a pénzügyi szervezetek, 3. a vállalatok, 4. a közintézmények és 5. a háztartásokat segítő nonprofit szervezetek. Eszerint nonprofit az a szervezet, amely szolgáltatásait elsősorban a háztartások számára nyújtja, profitszerzési szándék nélkül.

döntően magántámogatásokból finanszírozottak, bevételszerző tevékenységet csak korlátozottan folytatnak, így például a főképp díjbevételeikre támaszkodó nonprofit szolgáltatóknak minősülő közhasznú társaságok, vagy a döntően állami támogatásokból élő szervezetek, közalapítványok nem a nonprofit szektorban veendő számításba. Viszont a statisztikai definíciónak nem, de a tágabb jogi értelmezésnek megfelelő szervezetek közül a politikai pártokat és az egyházakat e megközelítés a háztartásokat segítő nonprofit szervezetek körében veszi figyelembe (*Nonprofit szervezetek...* 2002).

2.2. A szociális gazdaság

A brit értelmezés szerint a harmadik szektort a szociális gazdaság, a karitatív alapon működő szervezeteket magába foglaló közösségi gazdaság és az informális gazdaságot, családi, önálló tevékenységeket tartalmazó árnyékgazdaság együttesen alkotja. Az egyes alszektorok között nem lehet éles határvonalat húzni, inkább a szociális és a közösségi gazdaság, valamint a közösségi-, és árnyékgazdaság közti átfedések a jellemzőek (Conscise, 2000).

Az Európai Unió értelmezése szerint a szociális gazdaság az a szektor, amely a kirekesztettség által veszélyeztetettek számára biztosít munkalehetőséget, a szociális szektorban pedig segítséget nyújt új, független üzleti tevékenységek létrehozásához. Nem azonosítható a nonprofit szektorral, s nem választható el élesen sem a közszférától, sem a versenyszférától (New jobs in Europe, 1999). Hozzájárul a hatékony piaci verseny kialakulásához, új megközelítést vezet be a vállalkozási és foglalkoztatási formákra vonatkozóan, munkahely-teremtési potenciállal rendelkezik, új igényeket elégít ki, működése nagyrészt a tagság által végzett tevékenységeken alapszik, igényli az állampolgári részvételt és az önkéntes munkát, erősíti a szolidaritást. (EU-Social Economy)

Galliano szerint a szociális gazdaság a harmadik szektor szervezeteinek komplex világát és kapcsolatrendszerét fejezi ki, fő céljai és tevékenységei a rugalmas foglalkoztatási alternatívák kialakítása, a polgárok aktív részvételének erősítése, az emberi jogok védelme, a társadalmi együttműködés javítása és részvétel a helyi fejlesztési politika kialakításában. Olyan gazdaságról van szó, melynek szereplői a szövetkezetek, kölcsönös pénztárak, alapítványok és minden olyan szervezet, melynek nem a profitszerzés az elsődleges célja. Összetett jelenség, mely a gazdasági, társadalmi és szociális igények között helyezkedik el. Olyan útkeresztződésnek is tekinthető, ahol találkozik a fejlesztési és a foglalkoztatási politika. (Galliano 2003)

A szociális gazdaság alapértéke, hogy tevékenységét nem az egyén, hanem a közösség javáért végzi, igyekszik elősegíteni a területi alapon vagy közös érdekek mentén szerveződő közösségek kiépülését. A szociális gazdaságban dolgozó emberek együttműködnek a közös haszon érdekében, a szervezetek működésével, irányításával kapcsolatos döntés joga a lehető legalacsonyabb szintet illeti meg, a szervezet irányításában résztvevők szavazati joga egyenlő. A szociális gazdaság integrálja a gazdasági, szociális, kulturális és környezeti összetevőket. A társadalom jelenlegi és jövőbeni jóléte érdekében a szociális gazdaság tiszteli és igyekszik megőrizni a humán és ökológiai diverzitást, tevékenysége végzése során igyekszik védeni és megőrizni az erőforrásokat a jövő generációi számára. A szociális gazdaság szervezetei szociális szempontból hasznos munkát végeznek, ezáltal javítják a közösség életkörülményeit, a munkában részt vevőknek megfelelő munkakörülményeket és elfogadható javadalmazást biztosítanak. Az emberek igényeinek és szükségleteinek kielégítése elsődlegességet élvez a tőke megtérülésével szemben, a szociális gazdaság eredményessége az egyénekre és a társadalomra gyakorolt hatásban mérhető le (Kay 2002).

A szociális gazdaság előnyei elsősorban a hagyományos, szociális szolgáltatást nyújtó szervezetekkel szemben nyilvánulnak meg. Mivel szorosabban kapcsolódik egy adott közösséghez, jobban ismeri a potenciális felhasználók és az alkalmazottak szükségleteit. *Innovatívabb, kreatívabb és rugalmasabb, mint a merevebb, hierarchikus felépítésű,*

szolgáltatásokat nyújtó szervezetek. A szociális gazdaság szervezetei által nyújtott szolgáltatások *ki tudják elégíteni egy heterogén közösség igényeit*, amire a standardizált, az átlagra szabott szolgáltatásokat nyújtók nem képesek. Jelentős előnynek számít az önkéntes, ingyenes munka alkalmazása, hiszen az önkéntesek által végzett munka nem csupán azért fontos, mert csökkenti a költségeket és a növeli a termelékenységet, hanem azért is, mert az önkéntesek munkájukat egyfajta küldetésnek tekintik, így kellő kontrollt gyakorolnak a szervezet működése felett. Mind a vezetők, mind az alkalmazottak *elkötelezettek* és képesek azonosulni a szervezet céljaival, még ha kevesebbet is keresnek, mint ha a verseny-, vagy közszférában dolgoznának (Campbell 1999).

A szociális gazdaság szervezetei a vállalkozás és munkahely-teremtés lényeges forrásai azokon a területeken, ahol egyébként a hagyományos, piaci vállalkozások nem lennének életképesek. A szövetkezetek különösen a bankszektorban, a mezőgazdaságban és a kiskereskedelemben jelentősek. A kölcsönös társaságok fő tevékenysége elsősorban a biztosítás és a hitelnyújtás, míg az egyesületek és alapítványok az egészségügyi és szociális ellátás, sport és rekreáció, kultúra, környezetvédelem, emberi jogok, fejlesztési segélyek, fogyasztóvédelem, oktatás, képzés, kutatás területén tevékenykednek (EU-Social Economy).

2.3. A szociális és közösségi vállalkozások

Tágabb értelemben úgy fogalmazhatunk, hogy a szociális gazdaság „építőkövei” a szociális vállalkozások. Az Egyesült Királyság nemzeti szociális vállalkozás-stratégiájában a következő definíciót adták: „*a szociális vállalkozás elsődlegesen társadalmi célokkal bíró szervezet, mely nyereségét főként ettől a céltól - s nem a tulajdonosok vagy részvényesek profitmaximalizálási szempontjait figyelembe véve - vezérelve fekteti be újra üzleti tevékenységének vagy a közösség fejlesztésének érdekében.*” (Social Enterprise: a strategy for success 2002). A szintén Egyesült Királyságbeli Social Enterprise Coalition meghatározása szerint a szociális vállalkozás olyan gazdasági szervezet, amely társadalmi célból végzi üzleti tevékenységét. Nem jogi szervezeti formája, hanem természete határozza meg, vagyis társadalmi céljai és eredményei, a struktúrájában és irányításában megjelenő társadalmi misszió és a profit-felhasználás módja (Social Enterprise Coalition).

A *szociális vállalkozás jellemzőit* az EMES projekt¹¹ keretében a kutatók gazdasági-vállalkozói és társadalmi ismérvek szerint határozták meg. A legfontosabb gazdasági-vállalkozói kritérium a *folyamatos termék-előállító, szolgáltatásnyújtó tevékenység*. A szociális vállalkozásoknak jelentős gazdasági kockázattal kell szembenéznük, hiszen rendszerint *más jellegű finanszírozási forrásokra kell támaszkodniuk* mint az üzleti vállalkozásoknak vagy a közintézményeknek. Igyekeznek minimális szinten tartani a fizetett munka mértékét, s minél nagyobb mértékben igénybe venni *önkéntesek segítségét*. A szociális vállalkozások gazdasági ismérvei közé tartozik még az *önállóság és a más szervezetektől való függetlenség* is. A szociális vállalkozások között nem csak nonprofit szemléletűek vannak, egyes szervezettípusoknál korlátozott mértékben lehetőség van a profit szétosztására. A társadalmi jellemzők között az egyik legfontosabb, hogy a szociális vállalkozások *a közösséget szolgálják*, törekszenek arra, hogy helyi szinten elősegítsék a társadalmi felelősség kialakulását. A szociális vállalkozásokat egy közösséghez tartozó, azonos célokkal, igényekkel rendelkező emberek alapítják. A *döntéshozatalban való részvétel nem függ a tőkerészesedéstől, érvényesül az egy ember egy szavazat elve*. A *fogyasztói képviselő* és részvétel, a stakeholder orientáció és a *demokratikus vezetés* a szociális vállalkozások további lényeges ismérvei (EMES European Network).

¹¹ Emergence of Social Enterprise in Europe (EMES) címmel végzett közös kutatást néhány, a harmadik szektor elméleti és gyakorlati jelentőségét vizsgáló európai kutatóközpont 1996-1999 között. Az együttműködés eredményeként jött létre az EMES European Research Network.

A szociális vállalkozások a normál vállalkozásoktól leginkább abban különböznek, hogy célcsoportjaik tartós munkanélküliek, ezen belül gyakran megváltozott munkaképességűek. A foglalkoztatási társágtól pedig a foglalkoztatottak viszonylagos állandósága különbözteti meg. Tulajdonképpen bármilyen területen indíthatnak vállalkozást, aminek perspektivikusan piaca lehet és ez esetben a szociális azt jelenti, hogy (pl. Alsó-Szászország esetében öt évig) támogatásban részesülnek. A támogatás általában csökkenő mértékű és cél, hogy idővel meg is szűnjön, a tevékenység önfenntartóvá tudjon válni, de ha ez nem lehetséges, a támogatás hosszú távon is fennmaradhat. Az így kifizetett támogatás még mindig kisebb mértékű mint amit szociális segélyezésre kellene fordítani és a helyi társadalmi viszonyokra kiható mentális hatás is lényegesen kedvezőbb.

Magyarországon a 90-es évek elején indult szociális földprogram tekinthető egy speciális, a legszegényebb településeket érintő szociális vállalkozásnak. A művelésre alkalmas földterület és a kedvezményesen biztosított művelési szolgáltatások formájában jutnak a kedvezményezettek olyan támogatáshoz, amihez saját munkaerejüket hozzátéve, a befektetett munkáért természetbeni, a család életvezetését megkönnyítő fizetség illeti meg őket.

A közösségi vállalkozásokat a szociális vállalkozástól a munkahelyek védettségének kisebb foka, a szövetkezetektől és a magánvállalkozásoktól pedig a tulajdon kérdése különbözteti meg. A piaci körülmények között gazdálkodó közösségi vállalkozásban közös tulajdonlás van, ami megoszlik a dolgozók ill. a vállalkozást létrehozó közösség között. A vállalkozás során keletkező profit az adott közösséget gazdagítja, ami azt további közérdekű tevékenységekbe, szolgáltatásokba forgatja azt vissza, azaz valójában non-profit szervezetként működnek. A közösség jólétének növelése az elsődleges cél, melyen belül a foglalkoztatás, ehhez kapcsolódva a közösség morális szintjének és önbecsülésének javulása, valamint a korábban hiánypótló szolgáltatások legalább önfenntartó módon történő nyújtása a legfontosabb előny. (Frey 1998.)

2.4. Szövetkezetek

A szociális gazdaság karakterisztikus elemei az egyéni termelők által létrehozott szövetkezetek. A szövetkezet non-profitnak számít, mivel nem törekszik profitszerzésre, a tevékenysége nyomán keletkező eredményből csak korlátozott, a szövetkezetben végzett tevékenység mennyiségével arányos részesedést fizet a tagoknak, ha egyáltalán fizet.

A szövetkezetek elterjedését vizsgálva megállapítható, hogy a nyugat-európai országokban a 80-as évektől, az Amerikai Egyesült Államokban a 90-es évektől reneszánszukat élik. Jellemző, hogy az Egyesült Királyságban 1979 és 1994 között a szövetkezetek száma 400-ról 8000-re, a mögöttük álló emberek száma pedig 1500-ról 150 ezerre emelkedett. Ez volt az az üzleti forma, amely a recesszió időszakában is növekedést tudott felmutatni. Másik jellemző adat, hogy az Amerikai Egyesült Államokban 120 millió olyan ember él, akinek az életét valamilyen formában befolyásolja valamilyen szövetkezet. (4500 mezőgazdasági, 19000 takaréki-, 7000 fogyasztási, 2500 lakásszövetkezet, valamint: bölcsődék, biztosítók, kézműipari üzemek, egészségházak, temetkezési vállalatok, telefontársaságok, elektromos művek, taxi-vállalatok, üdülők, éttermek működnek szövetkezetként.) Szövetkezeteket szinte minden szolgáltatásban hoztak már létre. Minden 6 amerikai farmerből 5 tagja egy vagy több szövetkezetnek. A farmerek szövetkezeteken keresztül értékesítik a tejtermelés 82%-át, a gabona 30%-át, a zöldség és gyümölcs 29%-át, a hús 7%-át, az összes termék 25%-át. Ugyanakkor szövetkezeteken keresztül szerzik be a műtrágya 36%-át, az üzemanyag 35%-át, a növényvédő szerek 34%-át, a takarmány 19%-át, a vetőmag 15%-át, összes vásárlásaik 20%-át. A szövetkezetek a legnagyobb munkáltatók és adófizetők sok vidéki településen.

A mezőgazdasági szövetkezés megerősödéséhez Nyugat-Európában gazdasági szükségszerűség vezetett. Az utóbbi évtizedekben az Európai Unió és tagországi rendkívüli módon felerősítették a minőségi versenyt az egyes termelők között, ugyanakkor a belső vámhatárok lebontásával - a

nemzeti kvóták ellenére - exportlendületet adtak számukra. Ezt a lendületet azok az országok tudják kihasználni, melyek jól kiépített intézményekkel rendelkeznek, képesek a valós piaci információkra választ adni, és versenyben maradni. A nagy mezőgazdasági-élelmiszeripari exportot megvalósító európai országok (Dánia, Hollandia, Franciaország) a nemzetközileg versenyképes minőségi áru-előállítást, a hatékony termelést és a biztonságos termelői egzisztenciát szövetkezeti összefogással tudták elérni. A szövetkezeti marketingtevékenység nélkül az egyéni termelők alig juthatnának közvetlen és hiteles árupiaci ismeretekhez. Ugyanakkor a termelők szövetkezéseiken keresztül részvétele az élelmiszerpiacon jelentősen korlátozza a mammutcégek monopóliumainak és a feketekereskedelem árfelhajtó, ill. jövedelemkivonó hatását és ezáltal közvetlen fogyasztóvédelmet is megvalósít. (Szeremley 1997)

Az amerikai megfogalmazás szerint a szövetkezet olyan gazdasági társaság, mely a felhasználók birtokában és ellenőrzése alatt áll és ők részesednek az előállított haszonból. Az új szövetkezeteknek két típusa ismert:

- a. elsődleges, vagy dolgozói szövetkezet, melyben az emberek egy csoportja jön össze és árut termelnek vagy szolgáltatást szerveznek és értékesítenek. Ennek a szövetkezeti típusnak a foglalkoztatási programokban van nagy szerepe.
- b. másodlagos, vagy marketing szövetkezet, amelyben nem egyének szövetkezeteiről, hanem üzleti vállalkozások szövetkezéséről van szó. Ennek ott van szerepe, ahol az adott termékre, szolgáltatásra nincs piac, vagy az nehezen elérhető. (Reynolds 1994.)

A második típushoz kapcsolódik az új típusú szövetkezetek Magyarországon használt megfogalmazása, mely szerint: "A szövetkezet alatt olyan társulatot értünk, melyben több gazdaság valamely gazdálkodási műveletet közös üzemben végez vagy végeztet el, úgy azonban, hogy a gazdaságokat egyébként független különállásukban meghagyja." (Márton - Szeremley 1995) Ebben az esetben a termelés zömében magángazdaságokban történik, a feldolgozást és az értékesítést, a termelői tájékozódást szervezik a szövetkezetek. A szövetkezetnek, mint agrármarketing-szervezetnek fő feladata a termék biztonságos piacra vitele és a lehetséges legnagyobb árbevétel elérése.

A szövetkezés alapelvei:

- *Nyitott tagság:* a tagság önkéntes és minden, a szövetkezet szolgáltatásait használni akaró személy számára nyitott.
- *Demokratikus ellenőrzés:* egy tagot egy szavazat illet meg, függetlenül résztulajdonának nagyságától és befektetéseitől.
- *Korlátozott részesedés fizetés:* a befizetett részjegyek után csak egy erősen korlátozott mértékű kamatot fizetnek, ha egyáltalán fizetnek.
- *A megtakarításokon a tagok osztoznak:* a működési költségek és a szolgáltatások fejlesztésének költségei feletti többletet a tagokhoz a szövetkezetben végzett tevékenység mennyiségének arányában kell visszaosztani.
- *Szemléletformálás:* a szövetkezetnek folyamatosan tanítania kell tagjait és általában a nyilvánosságot a szövetkezés elméleti és gyakorlati kérdéseiről.
- *Szövetkezetek közötti együttműködés:* a szövetkezetek tevékenységeken együttműködnek más szövetkezetekkel a tagok és azok települési közösségei érdekeinek jobb szolgálata érdekében.

A nyugat-európai modell szerint a szövetkezeti alapszabály, mint belső törvény működik a tagok közötti kapcsolatban. A szokványos üzleti garanciákat erősítik meg a kölcsönösen kötelező teljesítések, illetve szankciók vállalása. Így pl. a szövetkezeti élelmiszer-feldolgozók létesítéséhez szükséges tőkét hitelek felvételével biztosítják, s a kölcsön visszafizetésére közösen vállalnak garanciát. A szövetkezés üzleti tevékenységének irányítását teljes felelősséggel a manager végzi, aki a tagok alkalmazottja. Munkatársait saját maga választja ki.

Feladatának végzésével összefüggő fejlesztéshez ugyanakkor az igazgatótanács jóváhagyása szükséges. A vezetői funkciók nem koncentrálnak hatalmat.

2.5. A társadalmi tőke

A közgazdasági és szociológiai tárgyú kutatások napjaink egyik népszerű területe a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrások vizsgálata. A közgazdászok e téma iránti érdeklődését a gazdaságba, termelésbe bevonható új erőforrások, a gazdasági fejlődés új hajtóerőinek keresése motiválja, míg a szociológusok inkább a társadalomfejlődés aspektusából közelítenek. A kutatások egy olyan erőforrást azonosítottak, mely alapjaiban határozza meg egy társadalom belső viszonyait, s ebből kiindulva, erőteljes hatást gyakorol a gazdaságfejlődésre. Ezt az erőforrást társadalmi tőkének nevezték el, melyet a különböző tudományterületek képviselői más-más jelentéstartalommal ruháztak fel.

A társadalmi tőke egyik legjobban ismert és leginkább elfogadott definícióját Putnam alkotta meg: „a társadalmi tőke a társadalmi szervezetek jellemzőiből származik, olyanokból, mint a bizalom, a normák és a hálózatok, amelyek növelhetik a társadalom hatékonyságát azzal, hogy elősegítik az összehangolt cselekvéseket”. Meghatározása szerint a társadalmi tőke legfontosabb összetevői a szoros társadalmi háló, a civil szervezetek erőssége, a közösségi szolidaritás és a kölcsönös bizalom (támogatás). (Szakál 2004)

Coleman szerint a társadalmi tőkét funkciója definiálja. A társadalmi tőke fogalma azt a funkciót határozza meg, hogy a cselekvők számára milyen értékük van erőforrásként a társadalmi struktúra azon vonásainak, amelyeket érdekeik érvényesítésében felhasználhatnak.

A társadalmi tőke három formáját azonosította. Az első típust a társadalmi környezet megbízhatósága s az ezen alapuló kötelezettségek és elvárások határozzák meg, tehát a társadalom tagjainak bizonyos interakciói cserére, ellenszolgáltatás reményére épülnek. A második megjelenési formaként a társadalmi viszonyokban rejlő információs potenciál jelenik meg. Mivel a döntéshozatalhoz információra van szükség, ám annak beszerzése gyakran időigényes és költséges, ezért az emberek sok esetben egymástól igyekeznek megszerezni a kellő ismereteket. Ez a típus a társadalom működését a jobb információáramlás, így a megalapozottabb döntéshozatal megkönnyítésével segíti. A társadalmi tőke harmadik formáját a hatékony normák képezik, amelyek nem csupán előmozdítanak bizonyos folyamatokat, hanem meg is gátolnak egyes, a társadalom számára nem kívánatos tevékenységeket. (Coleman 1998).

Bourdieu a társadalmi tőke definiálásánál a tőke három alapvető formáját határozza meg: a gazdasági, kulturális és társadalmi tőkét, melyek bizonyos feltételek mellett kölcsönösen átalakíthatóak. A társadalmi tőkét olyan erőforrásnak tekinti, ami az egy csoporthoz való tartozáson alapul. Intézményesült viszonyokhoz kapcsolódik, anyagi és szimbolikus csereviszonyok alapján létezhet, s maga is hozzájárul e viszonyok fennmaradásához. Újratermelése is ezek a csereviszonyok, vagyis a kapcsolatok működtetése, fenntartása révén valósul meg. (Bourdieu 1998).

Magyar kutatók megfogalmazása szerint a magyar és a kelet-közép-európai társadalmakban tapasztalható, s a lakosság egészségi állapotában is tetten érhető válságtünetek a bizalom és a társadalmi tőke hiányára vezethetők vissza. Magyarországon a szocializmus évtizedeiben hatalmas mértékű társadalmi destrukció és értékvesztés ment végbe, amelyet a rendszerváltás után tovább fokozott a gazdasági szerkezetváltás okozta bizonytalanság és reményvesztettség. E folyamat visszafordításában a kutatók meggyőződése szerint a család és az iskola mellett a civil szervezetek játszhatnak jelentős szerepet. (Kopp-Skrabski 2001)

2.6. Az önkéntes munka

Bár a mások javára, ingyen, önkéntesen végzett munka története több évszázados múltra tekint vissza, a társadalom fejlődési folyamatában betöltött szerepe miatt jelentősége egyre nő.

Az önkéntesség, önkéntes munka definíciója, ezáltal megítélése, jogi szabályozása országonként eltérő lehet. Az ENSZ Önkéntesek-program meghatározása szerint önkéntes az, aki szabad akaratából, tudatosan, mások javára történő tevékenységet anyagi ellenszolgáltatás, fizetség nélkül végez. A definíciók alapján az önkéntes tevékenység három jellemzője: a végzett munka az egyén szabad akaratán alapszik, mások javát szolgálja, nem célja az anyagi ellenszolgáltatás.

Az önkéntes munka végzése a közösségépítés egyik eszköze. Hatására fejlődik a társadalmi tőke, erősödik a demokrácia egyik alapelveként tekintett szolidaritás, az együttműködési készség fejlődésével nő a civil kezdeményezések és szervezetek jelentősége. Az önkéntes munka javítja a gazdaságilag-társadalmilag hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságát. A pályakezdő fiatalok számára lehetőséget nyújt a tapasztalatszerzésre, az aktivitásukat megőrző idősöknek a társadalmilag (is) hasznos munkavégzésre, a fogyatékosoknak a társadalmi integrációra. Új munkahelyeket is teremthet azáltal, hogy igényt kelt bizonyos szolgáltatások iránt, melyeknek szervezését – megnövekedett jelentőségük miatt - később üzleti vállalkozások vagy közintézmények veszik át, így a korábban önkéntesen végzett munka fizetett állássá válik.

Bár Nyugat-Európában számos ország komoly hagyományokkal rendelkezik az önkéntes munka területén, Magyarországon az önkéntes szektor súlya még jóval elmarad a nyugat-európai országok szintjétől. A különbség okaként főleg a pozitív társadalmi minta és a megfelelő törvényi háttér hiánya, valamint az önkéntes munka alacsony társadalmi súlya, elismertsége említhető meg. (Szigeti 2003)

3. A szociális gazdaság az Európai Unió politikájában

3.1. A szociális gazdaság koncepciójának megjelenése a politikákban

Az Európai Unió tevékenységi területei között a szociális gazdasággal kapcsolatos intézkedések, politikák a Vállalkozáspolitikai-, és a Foglalkoztatási és szociális ügyek-témában kaptak helyet.

A vállalkozáspolitikán belül az Unió szociális gazdasághoz kapcsolódó intézkedési területe meglehetősen szűkre szabott, elsősorban a szervezetek alapításának ösztönzésére és nemzetközi együttműködésük megkönnyítésére, támogatására terjed ki. Két évvel az Európai Részvénytársaság Statútum megalkotása után, a Tanács 2003-ban fogadta el az *Európai Szövetkezet Statútumot*, mely létrehozott egy speciális szövetkezeti formát, az európai szövetkezetet, lehetőséget teremtve arra, hogy különböző tagállamokban lévő természetes és jogi személyek az eltérő nemzeti jogi szabályozásból adódó akadályoktól mentesülve, nehézségek nélkül alapíthassanak szövetkezeteket. Rendelet szabályozza az alapítás és működtetés szabályait (nem szabályoz viszont olyan területeket, mint pl. az adózás), célja, hogy az egységes piacon belül megkönnyítsék a szövetkezetek transznacionális tevékenységeinek fejlődését, olyan eszközökkel, melyek figyelembe veszik azokat a jellegzetességeket, melyek a szövetkezeteket megkülönböztetik az üzleti vállalkozásoktól. Irányelv határozza meg a dolgozók döntéshozatalba vonásának módját, erre vonatkozóan szabályozási minimumszint lett megállapítva. Az *Európai Egyesület Statútum* jelenleg előkészület alatt áll (EU – Social Economy).

A foglalkoztatási és szociális ügyek témán belül több intézkedés, program, kezdeményezés is kiemelt területként foglalkozik az új, innovatív foglalkoztatási formák fejlesztésével és elterjesztésével, így a szociális gazdaság foglalkoztatási helyzet javításában betöltött szerepével is. A közösségi vállalkozásokat a szegénység csökkentésére alkalmazott gyengébb-erősebb hatásfokú megoldási törekvések helyett egyre inkább a helyi gazdaságfejlesztés perspektivikus területének tekintik. Ez szoros összefüggésben áll azzal, hogy Európában felértékelődött a

szociális gazdaság koncepciója és ehhez illeszkedve a munkaintenzív tevékenységek kiterjesztése. Az európai foglalkoztatási helyzetet az Egyesült Államok és Japán foglalkoztatási struktúrájával összevetve, kitűnik, hogy úgy a munkanélküliség csökkentésében mint a szükségletek kielégítésének kiterjesztésében nagyobb teret kell kapnia az egyénre, személyre szabott, helyhez és időhöz kötött szolgáltatásoknak. 1993-ban a *Növekedés, Versenyképesség, Foglalkoztatás* címet viselő Fehér Könyv a munkahelyteremtés négy új forrását jelölte meg, melyek: 1. a közösségi szolgáltatások, 2. az életkörülményeket javító szolgáltatások, 3. a szabadidős, kulturális, audiovizuális tevékenységek és 4. a környezetvédelmi szolgáltatások (Growth, competitiveness, employment, 1993). 1995-ben az Európai Bizottság a *Helyi Fejlesztési és Gazdasági Kezdeményezések Támogatásának Európai Stratégiája* című dokumentumban e négy kategóriához kapcsolódva a szolgáltatási szektorban 17 konkrét tevékenységet nevezett meg (New jobs in Europe, 1999). A bővítendő szolgáltatások körébe tartoznak pl. az alábbiak:

- a. *személyi szolgáltatások*: otthoni segítségként idős, vagy testileg, szellemileg fogyatékos embereknek háztartási alkalmazotti munkák végzése, gyermekfelügyelet, tanulási nehézségekkel küszködő fiatalok korrepetálása, a problémás fiatalok szabadidős, sportprogramjainak szervezése, lakóházak őrzése, portaszolgálat, vidéki vagy városközponttól távol eső körzetekben boltok üzemeltetése, főzött étel vagy vásárolt árúk házhoz szállítása.
- b. *kulturális szolgáltatások*: szabadidős és kulturális programok szervezése, hagyományörzés,
- c. *településüzemeltetési szolgáltatások*: környezetgondozás, elöregedett épületek felújítása, a helyi közlekedés megszervezése, céltaxi-járatok üzemeltetése vidéki települések között, szelektív hulladékgyűjtés és -újrahasznosítás.
- d. *környezetvédelmi szolgáltatások*: természetvédelmi területek gondozása, csatornázás, minőségi standardok betartásának monitorozása, energiamegtakarító eljárások elterjesztése, különösen a háztartások körében.

Az ezeken a területeken létrehozott munkahelyek nem sértik az egyesült Európa előírásait és a korábbi támogatási rendszereknél nagyobb hatásúak, mivel olyan új terméket vagy szolgáltatást állítanak elő, amit korábban sem a piaci szektor, sem a helyi költségvetési intézmények hálózata nem elégített ki.

Az Amszterdami Szerződés elfogadása után, mely kiemelten foglalkozott a foglalkoztatás fejlesztésével, 1997-ben a Luxemburgi Csúcson az EU tagállamai megállapodtak az *Európai Foglalkoztatási Stratégia* kialakításában, melynek célkitűzéseit, feladatait négy csoportba rendezték. A négy pillér a foglalkoztathatóság javítása, a vállalkozásfejlesztés, a vállalatok és alkalmazottaik alkalmazkodási képességének elősegítése, valamint a férfiak és nők esélyegyenlőségének előmozdítása volt. Az Európai Tanács 1998 óta minden évben a pillérekhez kapcsolódóan irányvonalakat állapít meg, melyekhez igazodva a tagállamoknak ki kell alakítaniuk Nemzeti Akciótervüket. „*A szociális gazdaságban rejlő lehetőség kihasználása*” irányvonal a vállalkozásfejlesztés-pillérben kapott helyet. Emellett, a szociális gazdaság szempontjából több, más pillérhez kapcsolódó irányvonal is releváns volt, mint pl. az aktív munkaerő-piaci eszközök kidolgozása a foglalkoztathatóság javítására, a hátrányos helyzetűek integrálása a munkaerő-piacra vagy a szolgáltató szektor foglalkoztatási potenciáljának fejlesztése. 2003-ban sor került az Európai Foglalkoztatási Stratégia átalakítására, melynek során a négy pillér helyett három egymást feltételező és kiegészítő célkitűzést fogalmaztak meg. *Új célkitűzéseként* a teljes foglalkoztatást, a munka minőségének és termelékenységének javítását, a társadalmi kohézió és befogadás erősítését határozták meg. Az addigi 18-22 helyett 10 irányvonalat állapítottak meg, melyek közül a „*regionális munkaerő-piaci különbségek csökkentése*” említi a szociális gazdaságot, mivel az irányvonal a helyi szintnek fontos szerepet szán a területi foglalkoztatási különbségek csökkentésében. Több irányvonal, mint például a

munkaerő-piaci integráció elősegítése és küzdelem a munkaerőpiacon hátrányos helyzetben lévő emberek diszkriminációja ellen vagy az aktív és preventív intézkedések a munkanélküliek és az inaktívak számára, továbbra is a szociális gazdaság fejlesztésének lényeges elemei közé tartozik (EU-European Employment Strategy).

3.2. A szociális gazdaság kiépülését és megerősítését támogató európai uniós programok

Az *Európai Szociális Alap* finanszírozásával 1995-ben indultak el az ADAPT és EMPLOYMENT kezdeményezések, melyek működésük öt éve alatt az EU tagállamaiban mintegy 10 ezer projektet támogattak. A projektek nemzetközi együttműködésen alapultak, emellett az eredményesebb működés érdekében nagy számban vonták be tevékenységükbe a helyi szervezeteket is. A kezdeményezések lényeges eleme volt az innovativitás. A projektek új módszerekkel és ötletekkel kísérleteztek, vagy a meglévők új kombinációját alkalmazták. A programban irányelvként jelent meg a multiplikátor hatás, ami a tapasztalatok rögzítésében, értékelésében és elterjesztésében öltött testet. Az ADAPT célja az volt, hogy javítsa a munkavállalók alkalmazkodóképességét az iparban lezajló változásokhoz, valamint elősegítse a növekedést, fejlessze a foglalkoztatást és a vállalatok versenyképességét az Európai Unióban.

Az EMPLOYMENT kezdeményezést négy, koncentrált részprogramra osztották. A NOW-ban azok a projektek kaptak helyet, melyek célja a nők munkanélküliségének csökkentése és a jelenleg munkahellyel rendelkezők helyzetének javítása volt. A HORIZON a fogyatékkal élők foglalkoztathatóságának javítását és munkaerő-piaci integrációjuk elősegítését fogalmazta meg célkitűzésként. Az INTEGRA célja a munkaerő-piacról kiszorultak foglalkoztathatóságának javítása és reintegrációjának elősegítése volt. A YOUTHSTART a fiatalok munkanélküliségi problémájának kezelésére, megoldására keresett új utakat. (EU-EQUAL).

Az Európai Bizottság 1997-ben *Harmadik szektor és foglalkoztatás* címmel indított kísérleti programot (TSEP – Third System and Employment Programme), melynek keretében 81 projektet támogatott a szociális szolgáltatások, környezetvédelem és a kultúra területéről. A program célja annak a felmérése volt, hogy a harmadik szektor képes-e olyan termékeket és szolgáltatásokat előállítani, amelyekkel addig ki nem elégített szükségleteket és igényeket elégíthet ki, miközben új munkahelyeket hoz létre. Ennek megfelelően a TSEP olyan projekteket támogatott, melyek célja a szükséglet-kielégítés, munkahelyteremtés és a helyi fejlesztés volt. Szinte mindegyik projektre jellemző volt, hogy nagy munkanélküliséggel rendelkező vagy egyéb, gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő térségben folyatták le. A program 1999-ben zárult le, a projektek értékelésének eredményei nagymértékben hozzájárultak az Unión belül a szociális gazdaság helyzetének és jellemzőinek feltárásához (EU-Third System and Employment).

Az ADAPT és EMPLOYMENT kezdeményezések tapasztalatait felhasználva, szintén az ESZA finanszírozásával jött létre 2000-ben, a Lisszaboni Stratégia célkitűzéseivel összhangban az EQUAL Közösségi Kezdeményezés. Ennek célja olyan új foglalkoztatáspolitikai módszerek alkalmazása, amelyek segítenek a munkaerőpiacon tapasztalható hátrányos megkülönböztetés és egyenlőtlenség leküzdésében. Tevékenységének egyik alapeleme a partnerség, melynek során területi vagy ágazati alapon létrehozott fejlesztési társulások keretében különböző típusú, de közös érdekekkel rendelkező szervezetek működnek együtt a közös cél elérése érdekében. Az együttműködés során mindegyik „partner” részt vesz a döntéshozatalban és a végrehajtásban. A kezdeményezés változatlan eleme maradt az innovativitás, tehát a munkaerő-piacon tapasztalható egyenlőtlenség és diszkrimináció leküzdéséhez új módszerek keresése és alkalmazása, és a nemzetköziség, mely a különböző országokban működő társulások közti információ-, és tapasztalatcserében nyilvánul meg. A projektek értékelése során kapott eredmények bemutatása, közzététele, terjesztése szintén a program kötelező eleme maradt. A

társulások projektjeiket kilenc témakörben működtethetik, melyek a foglalkoztathatóság javítása-, vállalkozásfejlesztés-, alkalmazkodás-, esélyegyenlőség- és a menedékkérők-területeken oszlanak meg. A vállalkozások között kapott helyet a szociális gazdaság-témakör, melynek tevékenységében 2002-ben 10 tagállam 157 projekttel vett részt (EU-EQUAL).

4. A szociális gazdaság működésének nyugat-európai tapasztalatai

4.1. A szociális gazdaság funkcióinak működése

Az uniós programok, kezdeményezések értékelő dokumentumai az Európai Unió szociális gazdaságának helyzetéről, foglalkoztatási potenciáljáról számos új információt és megállapítást rögzítettek. A projektek értékelése során nyilvánvalóvá vált, hogy az Unióban a társadalmi és gazdasági fejlődés szempontjából *a szociális gazdaságnak jelentős szerepe van.*

A szociális gazdaság szervezeteinek három alapjellemezőjét lehet felvázolni: termék-előállítással vagy szolgáltatásnyújtással meghatározott igényeket elégítenek ki, a hátrányos helyzetűek helyzetét a foglalkoztatáson keresztül javítják és fontos szerepet vállalnak a résztvevő egyének, közösségek összetartozásának, identitástudatának erősítésében, a társadalmi tőke fejlesztésében. (Campbell 1999.)

4.1.1. A szociális és közösségi vállalkozások mint szolgáltató vállalkozások

A szektor szolgáltatási köre szorosan kapcsolódik az 1993-as Fehér Könyvben és a később ahhoz kapcsolódóan meghatározott tevékenységekhez (New jobs in Europe, 1999). A szociális gazdaság munkahely-teremtő képessége jellemzően a szociális ellátás, gondozás, gyermekfelügyelet, háztartási és ház körüli, kerti munkák, környezetvédelmi szolgáltatások, hulladékkezelés és újrahasznosítás, lakáskarbantartás és felújítás területén érvényesül.

A rugalmasság és a helyi igények pontos ismerete termék-, és szolgáltatás-előállító tevékenységük jellemző vonása. Mivel a szociális gazdaság szervezetei, a szociális vállalkozások a fogyasztói célcsoportjukhoz közel folytatják működésüket, könnyebben és gyorsabban tudnak reagálni az igények változására, ami lehetőséget ad az innovációra, új ötletek és módszerek kipróbálására.

A nyújtott szolgáltatások minősége gyakran felmerülő kérdés. A szociális gazdaság szervezetei és a közösség közti szoros kapcsolat megakadályozza azt, hogy alacsony színvonalú legyen a nyújtott szolgáltatás. Abban az esetben lehetnek megalapozottak a kifogások a szolgáltatásokkal kapcsolatban, amikor a szervezet egyszerre akar eleget tenni a hatékony szolgáltatásnyújtás és a munkaerő-piaci integráció feltételének. Az alkalmazottak körének gyakori változása, a még gyakorlattal nem rendelkező munkaerő bevonása miatt a szolgáltatások színvonala kétségkívül alacsonyabb, mint ha azt a tevékenységet képzett, gyakorlott munkavállalók végeznék. Éppen ezért különbséget érdemes tenni a szociális gazdaság szervezetei között olyan szempontból, hogy melyek elsődleges célja a foglalkoztatás fejlesztése és melyeké a hatékony szolgáltatásnyújtás (Campbell 1999).

A szociális vállalkozás életképessége is alapvetően a piactól függ. Sikeres üzleti tevékenységük alapfeltétele, hogy az előállított terméknek, szolgáltatásnak legyen piaca, azaz biztosított legyen a fizetőképes kereslet. Ebből a szempontból tehát a szociális vállalkozások nem különböznek az üzleti vállalkozásoktól. Új igények esetén a szociális vállalkozásnak előbb fel kell mérnie, hogy lesz-e termékeinek, szolgáltatásainak kellő számú vásárlója. Több projekt esetében a piac hiánya miatt csak az Unió, ill. a kormányzat pénzügyi támogatásával sikerült fenntartani a tevékenységet, a projekt önmagában nem bizonyult életképesnek.

A közösségi vállalkozások elterjedésének legfontosabb alapfeltétele a fizetőképes kereslet, a megfelelő intézményi és szakmai háttér biztosítása. Leggyakoribb hibának bizonyult, hogy a szolgáltatásokra bár van igény, azokat a célcsoportot képező háztartások és önkormányzatok

nem tudják megfizetni. Különösen nem azokban a térségekben, ahol a legnagyobb a munkanélküliség. A szolgáltatás igénybevételét a felhasználó számára nyújtott támogatásokkal, vagy a költségek csökkentésén keresztül az alacsonyabb árral lehet ösztönözni.

A személyi szolgáltatások (gyermekgondozás és –felügyelet, idősgondozás, betegellátás, családi és háztartási munkák) fejlesztésének Franciaországban kidolgozott koncepciójának megvalósításától háromszázezer új munkahely létrejöttét remélik. A stratégia három alapelemre épül:

1. A fizetőképes kereslet megteremtését segíti úgy, hogy:
 - ha a háztartás a fenti területekre vesz fel munkanélkülit, akkor a foglalkoztatás költségeinek egy részét leírhatják az adóalapból,
 - a vállalatok adhatnak dolgozóiknak olyan támogatást, hogy igénybe vehessék ezeket a szolgáltatásokat,
 - minden részmunkaidős munkahely után 30%-kal kevesebb társadalombiztosítási járulékot kell fizetni, mint a teljes munkaidős munkaköröknél.
 - ha a kedvezményezett non-profit szervezet, az igénybe veheti a non-profit szervezeteknek járó kedvezményeket (pl. áfa-visszatérítés), de igénybe veheti a foglalkoztatási támogatásokat is, így a szolgáltatás ára tovább csökkenthető.
2. A kínálat szervezeti kereteit részint a non-profit szervezetek működésének szabályozásával, részint a szolgáltatási csekkfüzet és a hozzá kapcsolódó eljárásrend kidolgozásával teremtették meg. Ez utóbbi egy olyan csekkfüzet, amibe a munkáltató beírja a munkavállalónak járó összeget, az bekerül az egészségbiztosítóhoz, ott levonják belőle és átutalják oda a közterheket, ahová azt kell. Lényegesen mentesítve ezzel a foglalkoztatót az adminisztrációs terhek alól.
3. A személyi szolgáltatások körébe tartozó tevékenységek szakmáztatása, a szakképzés megszervezése.(Frey 1998)¹²

4.1.2. A szociális és közösségi vállalkozások, mint foglalkoztatók

A szociális vállalkozások célkitűzései között a legfontosabbnak az új munkahelyek létrehozása tekinthető, amihez általában kapcsolódik a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásának szándéka.

A munkahely-teremtésnek és a hátrányos helyzetűek foglalkoztathatóságának javításának három típusa figyelhető meg a szociális gazdaságban.

1. *A tranzitfoglalkoztatás* keretében a résztvevők lehetőséget kapnak arra, hogy fokozatosan rendezzék helyzetüket és új, piacképes ismereteket szerezzenek. A szervezetek rendszerint egy éves, határozott idejű munkaszerződést kötnek a munkavállalókkal, ezen idő alatt a munkájukhoz kapcsolódó képzéssel és magával a munkavégzéssel javul az alkalmazottak foglalkoztathatósága. Ez a foglalkoztatási forma elsősorban a tartósan munkanélküliek és az alacsonyan képzettek foglalkoztathatóságának javításának eszköze.
2. *A hosszú távra szóló munkaerő-piaci integráció*, amely során a hátrányos helyzetben lévő vagy elkötelezett segítők hoznak létre olyan szociális vállalkozásokat, melyek termelő, szolgáltató tevékenységet végeznek vagy inkubátorszervezetként működnek más szociális vállalkozások számára. Ezek a szervezetek jellemzően területileg vagy értékrend szerint meghatározott közösségek kezdeményezéseként jönnek létre, ezért jelentőségük nem csupán a munkahelyteremtés, hanem a közösségfejlesztés szempontjából is kiemelkedő.
3. *Az egyedi igényeket szem előtt tartó munkaerő-piaci és társadalmi integráció*, mely „védett” munkahelyek kialakításában ölt testet és elsősorban a fogyatékkal élők foglalkoztatására

¹² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szociális gazdaság 90-es évekbeni előretörését Franciaországban ma erős megtorpanás követi, aminek oka a neoliberális gazdaságpolitika befolyásának növekedése és a piacgazdaságot a szociális elemektől megtisztítani akaró törekvések érvényesülése.

jellemző. Az ilyen feladatot vállaló szervezetek képesek arra, hogy alkalmazottaiknak szociális védeltséget nyújtsanak, s figyelembe vegyék a munkavállalók eltérő szükségleteit, munkastílusát, munkavégzésének ritmusát. Bár az alkalmazottak foglalkoztathatósága javul és szakmai ismereteik bővülnek, speciális szükségleteik miatt más, nem védett munkahelyeken nem tudnának elhelyezkedni, ezért ezek a szervezetek feladatuknak a tartós foglalkoztatás biztosítását tekintik. (New jobs in Europe, 1999)

A szociális gazdaság szervezetei a foglalkoztatáshoz rendszerint külső támogatásokat vesznek igénybe, melynek elapadása számos esetben a munkahelyek, ill. a tevékenység megszűnéséhez is vezet. A munkahelyek fenntarthatósága ezért a bevonható külső finanszírozási források mennyiségétől és jellegétől függ. A szociális vállalkozások egy része nem is törekszik arra, hogy tartós munkahelyeket alakítson ki, vagy azért, mert tranzitfoglalkoztatást végez, vagy pedig azért, mert tisztában van azzal, hogy az adott piacon külső támogatás, projektfinanszírozás nélkül nem lehetséges a munkahelyeket fenntartani. (Campbell 1999)

A közösségi vállalkozások szervezésekor figyelembe kell venni, hogy az így létrejövő álláshelyek ugyan nagy előrelépést jelentenek a munkanélküliek számára, ám ebben a szektorban a fizetések általában alacsonyok, csak más előnyökkel együtt jelenthetnek hosszú távon is vonzó munkahelyet. A piaci vállalkozások munkahelyeivel szemben a non-profit szervezetek az alábbi előnyöket adhatják:

- a vállalkozás közösségi célokat szolgáló küldetésének pontos megfogalmazása, az annak megvalósításában való részvételből, a személyes hozzájárulásból adódó erkölcsi többlet,
- demokratikus döntéshozás és menedzsment,
- a vállalkozás jövőjének alakításában való közvetlen részvétel, a felelősség lehetősége.

A tapasztalatok szerint ezek a vonzerők különösen a fiatalok és az értelmiségi dolgozók számára jelentenek az alacsonyabb fizetést kompenzáló szempontokat. (Kelemen 1996)

4.1.3. A szociális gazdaság mint a társadalmi tőke fejlesztésének eszköze

A szociális gazdaság által hozzáadott érték elsősorban a szociális célok követésében, így a társadalmi tőke fejlesztésében nyilvánul meg (Campbell 1999). A szociális gazdaság szervezetei foglalkoztatottaik nagy részét a helyi lakosok közül toborozzák, s rendszerint együttműködnek a térség és a közösség fejlődéséért dolgozó szervezetekkel, így a szociális vállalkozások lehetőséget nyújtanak a közösségeknek ahhoz, hogy tevékeny részt vállaljanak az őket érintő döntések meghozatalában. A szociális gazdaság szervezetei tehát a közösség és a társadalmi tőke fejlesztésének nélkülözhetetlen eszközei.

A társadalmi tőke olyan szervezeti elemeket tartalmaz, mint a hálózatépítés, normák, társadalmi bizalom, amelyek elősegítik a közösség javát szolgáló kooperációt és koordinációt. A közösségben keletkező erőforrás, amely olyan tényezők hatására jön létre mint a bizalom, kölcsönösség, közös magatartási normák, elkötelezettség és összetartozás, formális és informális szociális hálózatok, hatékony információs csatornák (Conscise, 2000). A társadalmi tőke tulajdonképpen minden olyan, nem pénzügyi erőforrás, amely lehetővé teszi, hogy a közösség fejlődjön és hatékonyabban működjön (A guide to social enterprise, 2003).

Természetük és korlátozott erőforrás-ellátottságuk miatt a szociális vállalkozások nagymértékben igénylik a másik két szektor szervezeteinek segítségét, ezáltal a szociális gazdaság sikerének egyik alapvető feltétele a partnerség. A legjellemzőbb partnerszervezetek az önkormányzatok, szakhatóságok, munkaügyi szervezetek, oktatási intézmények, helyi vállalkozások és nonprofit szervezetek.

4.2. A szociális gazdaság finanszírozása

A szociális gazdaság szervezetei rendszerint nem tudják pusztán saját, gazdasági tevékenységükből származó bevételeikből finanszírozni működésüket, ezért szükségük van egyéb finanszírozási forrásokra. A jellemző külső finanszírozási módok a támogatási-jellegű és a banki jellegű finanszírozási formák. A szociális gazdaság szervezetei számos forrásból szerezhetnek támogatást. Fontos külső forrásnak számítanak a szervezet tagjainak, támogatóinak adományai, valamint a közszférától és a nonprofit szektortól pályázati úton elnyert támogatások.

4.2.1. A támogatások

A támogatás mint finanszírozási forma kétségkívül legnagyobb előnye, hogy nem kell visszafizetni, emellett azonban számos probléma is felmerül a támogatásokkal kapcsolatban. A vállalkozói szemlélet kialakulását akadályozza, hogy a kapott összeg *felhasználását szigorúan szabályozzák*, a költségfinanszírozás miatt pedig *nincs lehetőség tartalékképzésre*. A tevékenység fenntarthatóságát és a szervezet fennmaradását nehezíti, hogy a támogatások *rövid távra szólnak* és csak *projekteket finanszíroznak*, nem pedig a szervezet működését, ezáltal a támogatásért folyamodónak kell igazodnia a pályázati célokhoz, ami gyakran az eredeti célkitűzések módosítását jelenti. Több támogatási forma *utófinanszírozásként* jelenik meg, ami sok esetben *likviditási gondokat* okoz. A hatékonyságot csökkenti, hogy a pályázati rendszer túlzottan bürokratikus, ami *megnöveli az adminisztrációs költségeket és terheket*. A támogatások rendszerint nem nyújtanak segítséget a szociális vállalkozásoknak ahhoz, hogy egyéb, nem támogatásjellegű finanszírozási forrásokhoz férhessenek hozzá.

4.2.2. A banki jellegű finanszírozás

A banki jellegű finanszírozási formák előnye ezzel szemben, hogy a hitelek és értékpapírok *hosszabb távra szólnak*, mint a támogatások, így a szervezeteknek több idejük marad üzleti stratégiájuk és tevékenységük kifejlesztésére. Ez a forma *nagyobb pénzügyi fegyelmet* igényel, a támogatásoktól való – gyakran egyoldalú – függés megszűnése miatt pedig *kiszélesedik a szociális vállalkozások mozgástere*. Ugyanakkor komoly nehézségekkel kell szembesülniük a szociális gazdaság szervezeteinek, amikor kereskedelmi bankoktól, pénzügyintézetektől akarnak forráshoz jutni. *A hagyományos pénzügyintézetek és bankok nem foglalkoznak a szociális vállalkozásokkal*, mert az új piacok, tevékenységek miatt túl nagyok tartják a kockázatot, vagy nem is tartják életképesnek a projektet, valamint a szervezet vezetői sem rendelkeznek az elvárt ismeretekkel és tapasztalattal. (Brown-Murphy 2003)

4.2.3. Speciális finanszírozási formák

Az elmúlt 20 évben az Európai Unióban és a világ fejlett államaiban számos szervezet jött létre a munkahely-teremtő potenciállal rendelkező és a szociális vállalkozások finanszírozására. Ezeket a szervezeteket igyekeznek tömöríteni az 1989-ben alapított INAISE (International Association of Investors in the Social Economy-A Szociális Gazdaság Befektetőinek Nemzetközi Szövetsége), a *szociális és környezeti orientációjú pénzügyintézetek globális hálózata*. Tagszervezeteik olyan ágazatokban működnek, olyan mikro-, és kisvállalkozásokat támogatnak, melyeknek nagy (a jelenleginél nagyobb) a foglalkoztatási potenciáljuk. A hagyományos pénzügyintézetek követelményeinél könnyebben teljesíthető elvárásokat fogalmazznak meg, emellett a projektek működése során folyamatos tanácsadási tevékenységet végeznek, így lehetőséget adnak arra, hogy a kevésbé profitábilis projektek is forráshoz jussanak. Az INAISE tipológiája szerint ezek a szervezetek négy nagyobb kategóriába sorolhatóak:

1. Az első csoportba a *helyi alapok, befektetési klubok* tartoznak, melyek a helyi emberi és pénzügyi erőforrást használják fel, s rendszerint rövid lejáratú, kis összegű kölcsönöket nyújtanak ügyfeleiknek. Pénzügyi tevékenységük önfinanszírozó, a számos formában nyújtott tanácsadási szolgáltatások terén jelentős az önkéntesek részvétele.
2. A második csoportba a *közpénzek elosztásában részt vevő szervezetek* tartoznak, melyek erőforrásaik jelentős részét közintézményektől kapják. Olyan vállalkozásoknak nyújtanak támogatást, melyek a hagyományos pénzügyi intézetektől nem számíthatnak finanszírozásra.
3. A harmadik csoportba az ún. *etikus bankok* tartoznak, melyek a fenntartható fejlődés szellemében, ökológiai, szociális célokat követve végzik pénzügyi tevékenységüket. E célkitűzéseket figyelembe véve támogatják az új ágazatokban, piacokon működő vállalkozások fejlesztését. Ezek a bankok nem törekednek magas profit elérésére, nem fizetnek magas osztalékot és kamatot, így sem a külső befektetők, sem a betétesek számára nem jelentenek vonzó lehetőséget. A tőke hiánya az etikus bankok gyenge pontja, ezért nem tudnak annyi vállalkozást, projektet finanszírozni, mint amennyi hozzájuk fordul.
4. A negyedik csoportba a *pénzügyi tevékenységet folytató vállalati hálózatok* tartoznak, melyek területi vagy ágazati alapon jönnek létre. Önfenntartóak, a pénzügyi erőforrásokon kívül legnagyobb erősségük a hálózatban koncentrálódó jelentős volumenű szakmai ismeret. (Financial instruments..., 1997).

A fent említett pénzügyi szervezetek által *leggyakrabban alkalmazott finanszírozási forma a hitel, ill. a kölcsön*. Szociális orientációjuk és saját tevékenységük fenntartása miatt ezek a szervezetek ugyanúgy érdekeltek a hitelezett összeg visszafizetésében, mint a hitelt felvevő vállalkozó. Ennek megkönnyítése érdekében a kölcsön futamideje alatt folyamatos támogatást és felügyelet biztosítanak a vállalkozásoknak. A *kockázati tőkét* leginkább a helyi befektetési alapok és klubok biztosítják, mivel a helyi tőkét igyekeznek olyan szociális vállalkozások finanszírozására felhasználni, melyek a helyi közösség számára végeznek hasznos tevékenységet és teremtenek munkahelyeket. A *garanciavállalást* általában akkor alkalmazzák, amikor a pénzügyi szervezet nem tud, vagy nem akar saját forrásaiból kölcsönt nyújtani a vállalkozásnak, inkább csak garanciát vállal vagyonaival egy kereskedelmi bank vagy pénzügyi intézet által nyújtott kölcsön visszafizetésére. (Financial instruments..., 1997).

4.3. Jellemző akadályok

Mivel a szektor fejlődését és *kibontakozását jelentős akadályok nehezítik*, számos intézkedés szükséges a tagállamok és a helyi fejlesztési szervezetek részéről, hogy a szociális gazdaság potenciáljának megfelelően tudjon fejlődni. Borzaga a szociális gazdaság fejlődését akadályozó külső tényezők között határozta meg a *kulturális korlátot*, mely szerint a társadalom, a döntéshozók, a gazdaság szereplői nincsenek tisztában a szektor szerepével, céljaival, illetve félreértik azt. Nincs vagy elégtelen a *törvényi szabályozás*, s gyakran maguk a *közsféra intézményei* akadályozzák a szektor fejlődését. A környezetük által előidézett nehézségek, akadályok miatt a szociális gazdaság szervezetei sokszor el sem tudják kezdeni tevékenységüket. Belső kulturális korlátként fogalmazta meg az, hogy gyakorta *a szervezeten belül sem tisztázott a szociális gazdaság szerepe, küldetése, funkciói*, így a szervezetek nem csupán más szektorokkal, hanem a szektoron belül sem tudnak együttműködni. A leginkább általánosnak tekinthető belső korlátot a *menedzsmentismeretek hiánya* és a *finanszírozási források szűkössége* képezi. (Campbell 1999)

4.4. Megfogalmazott javaslatok

A TSEP¹³ értékelése során megfogalmazott *javaslatok* közül az egyik legfontosabb, hogy *a szektort „láthatóvá” kell tenni*. Adatokat kell gyűjteni és közzétenni jellegéről, méretéről, jelentőségéről, majd be kell mutatni a szociális gazdaság gazdasági és szociális „értékét”. Világossá kell tenni, hogy nem sérti sem a versenyszféra, sem a közzféra érdekeit, hiszen hozzájárul a kielégítetlen szükségletek kielégítéséhez, küzd a társadalmi kirekesztés ellen és fontos feladatot lát el a helyi fejlesztésben. A szociális gazdaság szervezeteinek fejlesztéséhez elengedhetetlen ún. *ernyőszervezetek létrehozása*, melyek tevékenysége magába foglalja *a tanácsadást, lobbizást és képviselést*. A szociális gazdaságon belüli és más szektorok szervezeteivel folytatott együttműködés feltételeinek megteremtésén túl szükség van a *szervezetek hatékony pénzügyi támogatási formáinak kialakítására* is. Csökkenteni kell a szektor szervezeteinek támogatásoktól való függését, ennek eléréséhez a szociális gazdaság szervezeteire „szabott” pénzügyi eszközöket kell kidolgozni. Emellett eszközöket kell kidolgozni *az önkéntes munka ösztönzésére és az önkéntesek képzésére* is. A hatékonyabb szervezeti működéshez támogatást kell nyújtani *a szervezetek vezetőinek képzéséhez*, valamint *bővíteni kell a szociális célok iránt elkötelezett menedzserek körét*. A szociális gazdaság fejlesztése, a görbülékenyebb információáramlás és tapasztalatcsere érdekében *ösztönözni kell a jó példák, innovatív és hatékony módszerek bemutatását és terjesztését*. (Campbell 1999)

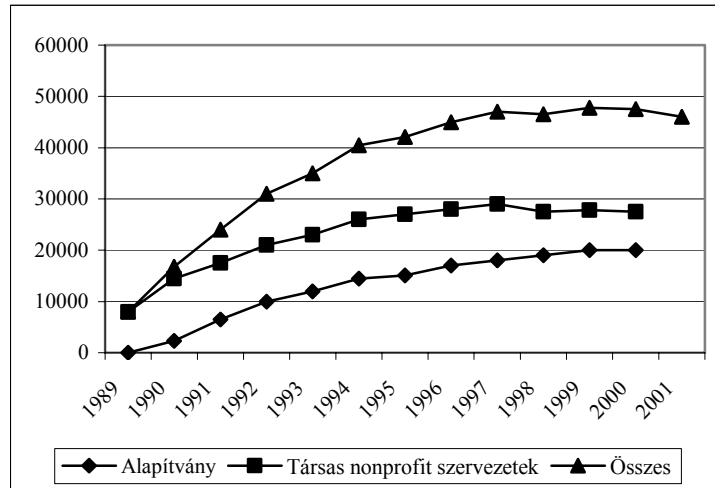
5. A szociális gazdaság magyarországi kiépültsége és működésének jellemzői

5.1. A magyar non-profit szektor helyzete és eredményei

Magyarországon az elmúlt tizenöt évben a nonprofit szektor (mely a harmadik szektor leginkább elterjedt hazai elnevezése) dinamikus fejlődésen ment keresztül. A magyar nonprofit szervezetek tevékenységük tekintetében semmiben sem maradnak el európai társaiktól, hiszen szinte minden gazdasági ágazatban jelen vannak. A szektor gazdasági súlya egyre jelentősebb, 2002-ben az összes – becsült - bevétele megközelítette a 700 milliárd forintot, foglalkoztatottainak száma több, mint 90 ezer fő. Fejlődését elsősorban az áttekinthető és átfogó jogi szabályozás hiánya, a támogatási lehetőségek terén tapasztalható bizonytalanság, valamint a szervezési-vezetési ismeretek hiánya hátráltatja.

A nonprofit szervezetek száma Magyarországon 1991-2003 között 2,6-szorosára emelkedett, az évenkénti emelkedés üteme azonban folyamatosan lassul, az évtized elején még 10% fölötti növekedési ütem volt a jellemző, ami 1996 után tartósan 3% alá süllyedt, sőt 1999 után kisebb csökkenés tapasztalható. A regisztrált gazdasági szervezetek között a nonprofit szervezetek aránya folyamatosan nőtt, 1991-2003 között 4,2%-ról 5,6%-ra emelkedett. Ugyanez az összevetés a működő gazdasági szervezetek körében magasabb arányt takar, ebben az esetben a nonprofit szervezetek 7%-os aránya jellemző az 1995-2003-as időszakban.

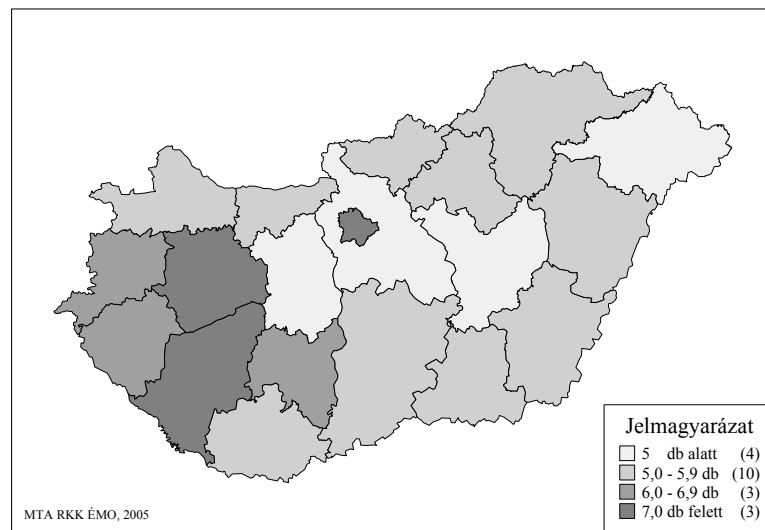
¹³ Third System and Employment Programme ld. A szociális gazdaság kiépülését és megerősítését támogató európai uniós programok c. alfejezet

1. ábra: A nonprofit szervezetek számának változása a kilencvenes években
 Forrás: Nári M. 2004.

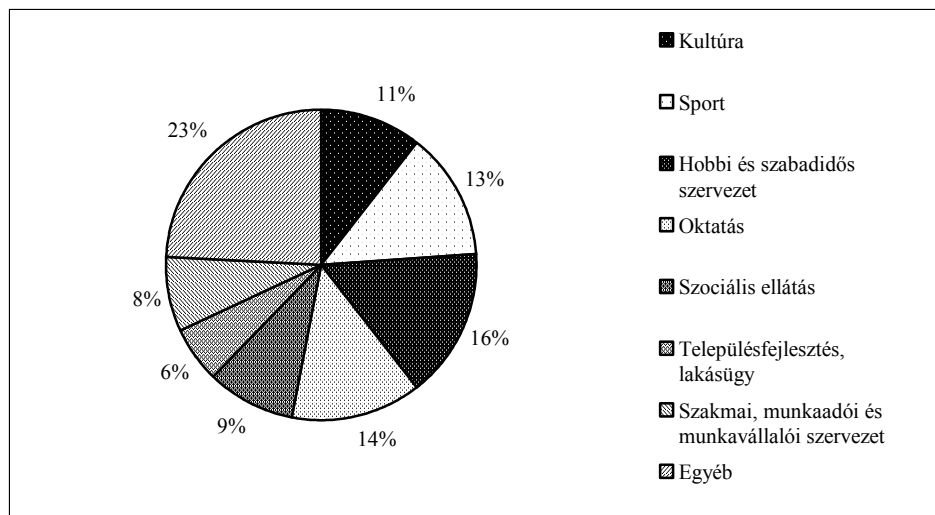
(Megjegyzés: 1994-től kezdve az alapítványok számában a közalapítványok, a társas nonprofit szervezetekében a köztisztviselők és a közhasznú társaságok is szerepelnek.)

A nonprofit szervezetek területi megoszlásában erős aránytalanságok mutatkoznak, 2002-ben Közép-Magyarországon működött a magyar nonprofit szervezetek egyharmada, a többi régió részesedése 10-12% volt. (KSH, 1991-2003) Az 1000 főre jutó non-profit szervezetek száma alapján a Dunántúl délnyugati része civil társadalmának szervezetsége lényegesen erősebb mint az ország észak-keleti megyéié.

2. ábra: Az ezer főre jutó nonprofit szervezetek száma megyénként, 2002-ban
 Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyv, 2002. alapján szerkesztette Máty Máté

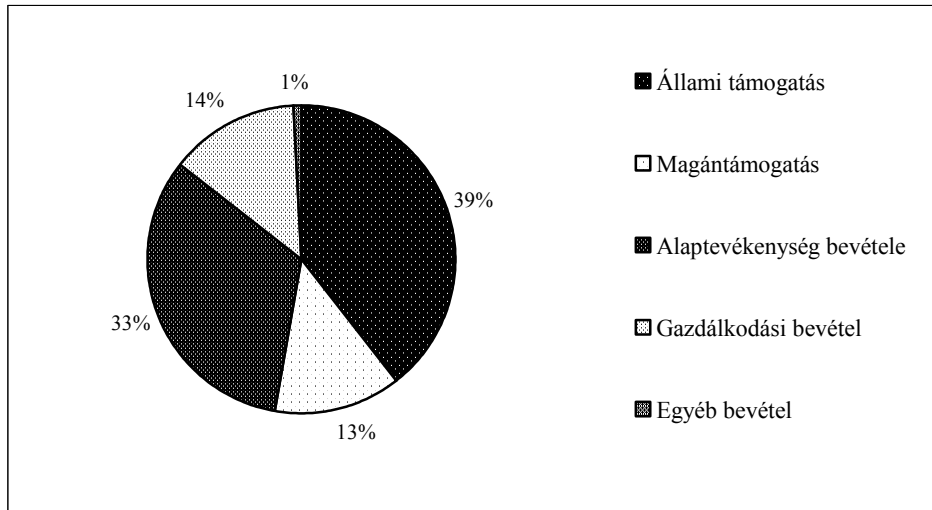
A nonprofit szervezetek által végzett tevékenységek alapvetően három kategóriába sorolhatóak. Adománygyűjtéssel, és azok elosztásával elsősorban alapítványok foglalkoznak, szolgáltatásokat gyakorlatilag mindegyik nonprofit szervezet-típus nyújt, míg érdekvédelmi, önszervező, társadalmi kapcsolatokat szolgáló tevékenységet rendszerint egyesületek végeznek. Becslések szerint a nonprofit szervezetek tevékenysége mintegy másfélmillió személyt és szervezetet érint (Bíró 2002). A közhasznú szervezetekről szóló törvény huszonkettő - a társadalom és az egyén közös érdekeinek kielégítésére irányuló - közhasznú tevékenységet sorol fel, melyek azonban messze nem ölelik fel a nonprofit szervezetek teljes tevékenységi körét. A KSH a nonprofit szervezeteket 18 tevékenységtípus szerint osztályozza. 2002-ben az összes nonprofit szervezet 16%-a a hobbi és szabadidős tevékenységek, 14%-a az oktatás, 13%-a a sport, 11%-a a kultúra, 9%-a a szociális ellátás, 6%-a a településfejlesztés és lakásügy területén, 8%-a szakmai, munkaadói és munkavállalói szervezetként működött, az egyéb tevékenységeket folytatók részaránya egyenként nem érte el az 5%-ot. Szervezettípusonként eltérések tapasztalhatóak a jellemző tevékenységi körök szerint. Az alapítványok több mint kétharmada az oktatás, a kultúra, az egészségügy és a szociális ellátás területén végzi tevékenységét. A társas nonprofit szervezetek 70 százaléka a sport, szabadidős tevékenységek, a kultúra, valamint a közhasznú körön kívül eső szakmai, munkavállalói, munkaadói érdekképviselet területén működik. (A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2002)

3. ábra: A nonprofit szervezetek megoszlása tevékenységtípus szerint 2002-ben (%)

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2002. alapján szerkesztette Solymári Gábor

A nonprofit szektor bevétele nominálértéken stabilan növekedett az elmúlt évtizedben. 1993-2002 között a szektor bevétele 122 milliárd forintról 697 milliárd forintra, évente átlagosan 20 százalékkal nőtt. Az éves bevételen közel egyenlő arányban osztoztak az alapítványok és közalapítványok, egyesületek és érdekképviseletek, valamint a közhasznú társaságok és intézmények. A területi különbségek a finanszírozás tekintetében is érvényesülnek, a több százmilliárdos összbevétel 63 százaléka a fővárosban összpontosul. 2002-ben a bevétel mintegy 50 százalékán közel egyenlő arányban (10-10%) az oktatással, kultúrával, szociális ellátással, településfejlesztéssel, gazdaságfejlesztéssel és szakmai, gazdasági érdekképviselettel foglalkozó szervezetek osztoztak. (A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2001-2002)

4. ábra: A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása 2002-ben (%)

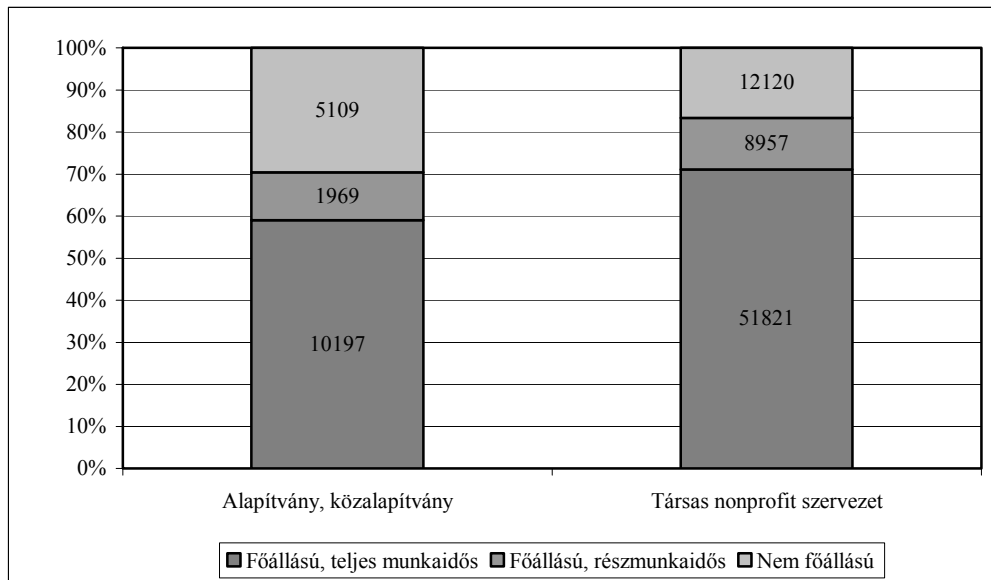
Forrás: A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002. 24. o. alapján szerkesztette Solymári Gábor

A nonprofit szervezetek bevételeiket négy nagyobb forrásból szerzik. Az első kategóriába az állami, önkormányzati támogatás tartozik, melynek számos formája létezik (pl. normatív és nem normatív költségvetési, önkormányzati támogatás, ÁFA visszatérítés, átengedett iparüzési adó, személyi jövedelemadó 1%-a). A második csoportba a magántámogatások tartoznak, melyek érkezhettek vállalatától, magánszemélytől, külföldről vagy más nonprofit szervezettől. A harmadik csoportot az alaptevékenységből származó bevétel képezi, mely egyrészt tagdíjbevételekből, másrészt az alaptevékenység ár-, díj-, és értékesítési bevételeiből áll össze. A negyedik kategóriába a gazdálkodási tevékenység bevételei (kamatbevételek, kamatjövőírás, pénzügyi műveletek bevétele, vállalkozási tevékenység bevétele) sorolhatóak. Kategórián „kívüli” bevételi forrás lehet a hitelfelvétel, valamint az egyéb bevétel. A magyar nonprofit szektor szervezeteinek elsődleges külső finanszírozási forrása a támogatás és az adományok. A hitelfelvétel és egyéb forrás az összjövedelem egy százalékát sem éri el. (Kuti 2003)

Az állami támogatás részaránya közel tíz év alatt megduplázódott (1993-ban a szektor bevételeinek 16%-a származott állami támogatásból, 2002-ben a 39%-a), a magántámogatások aránya jelentősen csökkent (22%-ról 13%-ra). Az alaptevékenységből származó bevétel szintén jelentősen növekedett, 1993-ban 20%-os, 2002-ben 33%-os arányt képviselt. A gazdálkodási tevékenység bevételeinek aránya a felére csökkent (32%-ról 14%-ra). Az egyéb bevétel jelentősen visszaesett, az 1993-as 10%-os arány 2002-re 1%-ra redukálódott. (Bíró 2002, és A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2002)

A nonprofit szektorban foglalkoztatottak száma folyamatosan nő, 1993-2002 között a kezdeti 50 ezer fős létszám 90 ezerre emelkedett. Az időszak végén az alkalmazottak több, mint 80 százaléka főállású volt, többségük teljes munkaidőben dolgozott. 2002-ben a nonprofit szervezetek mindössze 16 százalékának volt fizetett alkalmazottja, bár szervezettípusok szerint éles eltérések tapasztalhatóak, hiszen az alapítványoknak és egyesületeknek csak 11, ill. 17 százaléka, míg a közhasznú társaságok 86 százaléka foglalkoztatott munkavállalót. Ez azt jelenti, hogy csak 7.700 szervezet foglalkoztatott fizetett alkalmazottat, a főállású alkalmazottal (is) rendelkező szervezetek száma pedig csak 5.300 volt. 2002-ben a 62 ezer főállású, teljes munkaidős foglalkoztatott 20%-a a területfejlesztésben, 14%-a a gazdaságfejlesztésben, 13%-a a szociális ellátásban, 9-9%-a az egészségügyben, az oktatás és a szabadidős tevékenységek

területén dolgozott. (A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002) A fizetett alkalmazottakon kívül a hazai nonprofit szervezetek munkáját 1999-ben több mint 300 ezer önkéntes segítette, közel 150 ezren rendszeresen végeztek önkéntes munkát. A tevékenységük volumenét megfelelően jellemzi, hogy 30 millió munkaórát teljesítettek, ami pénzben kifejezve 12 milliárd forintot tett ki. Az önkéntesek segítségét elsősorban az alapítványok és egyesületek, valamint az érdekképviseléssel foglalkozó szervezetek veszik igénybe. A hazai önkéntes segítők leggyakrabban a szociális ellátással, sporttal, szabadidős tevékenységekkel foglalkozó nonprofit szervezetekben és érdekképviselésekben végzik munkájukat. (Bíró 2002)

5. ábra: A nonprofit szervezetek alkalmazottainak száma és megoszlása 2002-ben (fő, %)

Forrás: A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002. 37. o. alapján szerkesztette Solymári Gábor

A nonprofit szektor fejlődését hátráltató tényezők közül kiemelendő a teljes szektorra kiterjedő, átfogó, átlátható törvényi szabályozás hiánya. A nonprofit szervezetek közül elsőként az alapítvány jogintézménye jelent meg 1987-ben, majd 1989-től az egyesületi törvény elfogadása után lehetőség nyílt társas nonprofit szervezetek alapítására is. 1993-ban három új szervezeti forma, a közalapítvány, köztestület és a közhasznú társaság került be a Polgári törvénykönyvbe. Az 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről korszakhatárt jelent a magyar nonprofit szektor jogi szabályozásában. Meghatározta a közhasznú szervezetek típusait, a közhasznú jogállás megszerzésének és megszűnésének feltételeit, a közhasznú szervezetek működésének és gazdálkodásának rendjét, a nyilvántartás és beszámolás szabályait, valamint a működés és a vagyonfelhasználás törvényességi felügyeletére vonatkozó szabályokat. A közhasznú és a kiemelten közhasznú státusz elkülönítése azt is jelentette, hogy – mivel a nonprofit szervezetek egy része nem felel meg a közhasznúsági követelményeknek – a szabályozás nem öleli fel a nonprofit szektor teljes egészét. 2000-ig a nonprofit szektor szervezeteinek mindössze egyharmada került közhasznú státuszba, s csak 5 százalékuk kiemelten közhasznú. Gyakorlatilag azonos arányban találhatóak meg a közhasznú státusszal rendelkező szervezetek a fővárosban, a

városokban és községekben. A nonprofit szektorral kapcsolatos egyéb jogszabályok szinte kizárólag a nonprofit szervezetek számviteli és adózási kérdéseire terjednek ki. (Bíró 2002)
Olyan fontos területek, mint pl. az önkéntes munka jogi helyzete, a garanciavállalás lehetséges formái továbbra is tisztázatlanok.

5.2. Foglalkoztatási célú non-profit szervezetek és programok

A kilencvenes években Magyarországon is felértékelődött a nonprofit szektor foglalkoztatás fejlesztésében betöltött szerepe. A munkaerőpiaci orientációjú, tehát a munkaerőpiaci programok kivitelezésére és foglalkoztatási projektek szervezésére specializálódott, a szociális vállalkozásokhoz leginkább közel álló nonprofit szervezetekről hosszú ideig semmilyen információ nem állt rendelkezésre. 1998-ban az összes nonprofit szervezet alig fél százaléka, 206 ilyen szervezet létezett. Céljaik szerint különbséget lehetett tenni a szociális foglalkoztatással, a munkanélküliség kezelésével, a közhasznú foglalkoztatási szolgáltatásokkal, és a munkanélküliek, álláskeresők segítségével foglalkozó szervezetek között. Az összes szervezeten belül fele-fele arányban voltak alapítványok és társas nonprofit szervezetek.

A foglalkoztatási célú non-profit szervezetek létrehozásában és megerősítésében a 90-es években négy ernyőszervezetnek volt kiemelkedő szerepe. A főleg pénzelosztási funkciót ellátó Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, a hálózatokat kiépítő Jóléti Szolgálat és a Nonprofit Vállalkozásokért Alapítvány, valamint a helyi közösségek fejlődését segítő Autonomia Alapítvány jelentős szerepet vállalt a foglalkoztatás fejlesztésében és a foglalkoztatást végző nonprofit szervezetek támogatásában, ezáltal a szociális gazdaság magyarországi megalapozásában (Frey 2001). Az elmúlt években e szegmens leginkább figyelemre méltó összefogása az EU-HÁLÓ Partnerség Program, mely regionális hálózatain keresztül igyekszik segíteni a foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek fejlődését. (EU-HÁLÓ)

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) 1992-2002 között mintegy 2100 projektet támogatott, melyekben 190 ezer ember vett részt. Az OFA a nonprofit szektor munkaerőpiaci programjainak három típusát fejlesztette ki, melyek: az alternatív munkaerőpiaci szolgáltatásokat, a tranzitfoglalkoztatást és a tartós foglalkoztatást biztosító programok. Foglalkoztatási projektjei úgy épülnek fel, hogy megtalálhatóak benne a munkára való alkalmassá tétel, a humán erőforrások fejlesztése, az üzemi körülmények között megvalósuló foglalkoztatás és a szociális integrációt segítő támogatás elemei. A támogatási programok célcsoportját a leginkább hátrányos helyzetben lévő munkanélküliek, vagyis a tartósan munkanélküliek, a megváltozott munkaképességűek és a pályakezdők alkotják. Bár a pályázatok közel azonos arányban érkeznek Budapestről, a megyeszékhelyekről, városokból és a községekből, a projektek kétharmada a fővárosban és a városokban valósul meg. (Frey 2001)

A Munkaerőpiaci Alapból támogatásban részesülhetnek azok a közhasznú szervezetek, amelyek a tartós munkanélküliek, megváltozott munkaképességű személyek, pályakezdő munkanélküliek foglalkoztatásának elősegítésére vállalkoznak. Bár a lehetőség adott, a közhasznú szervezetek számos ok miatt nem tudnak hatékonyan bekapcsolódni a munkanélküliség elleni küzdelembe. A leggyakrabban felmerülő problémák közé tartozik a viszonylag alacsony szintű állami támogatás, a forráshoz jutás feltételei kiszámíthatatlansága, a dolgozók nem megfelelő felkészültsége, hiányos menedzsmertéletek, a helyi szereplők közti együttműködés hiánya, emellett a munkaügyi szervezettel szemben támasztott szerződéses követelmények sokszor összeütközésbe kerülnek a nonprofit szervezetek szerződéses fegyelmével. A megyei munkaügyi központok vezetői szerint annak érdekében, hogy a munkaerőpiaci orientációjú nonprofit szervezetek önfenntartókká tudjanak válni, át kell alakítani, logikusabbá kell tenni a támogatási rendszert. Az önfenntartóvá váláshoz a nonprofit szervezeteknek képesnek kell lenniük a tartalékolásra, termékeiknek, szolgáltatásaiknak stabil piacot kell teremteniük, elegendő időt kell

hagyni a tapasztalatszerzésre és ügyelniük kell a hatékony és gazdaságos működésre. (Frey, 2001)

A Jóléti Szolgálat Alapítványt 1990-ben, Phare-támogatással hozták létre. Az alapítvány célcsoportját azok jelentik, akik a munkaerőpiacról kiszorultak és a munkanélküli ellátásokból is kikerültek, vállalkozói ismeretek, képzettség és tőke hiányában kevés az esélyük vállalkozás indítására, korlátozottan tudnak alkalmazkodni a munkahelyek gyorsan változó követelményrendszeréhez, munkavállalási és beilleszkedési nehézségekkel küzdenek, ápolásra, szociális gondoskodásra szorulnak. A JSZA 1991-94 között 1475 munkahelyet hozott létre, a foglalkoztatást kísérő képzési programokban 2500-an vettek részt. Ezen időszak alatt az alapítványok keretein belül a következő szolgáltatásokat nyújtották: családsegítés, idősgondozás, hajléktalanok és menekültek ellátása, megváltozott munkaképességűek, fogyatékosok gondozása, mentálhigiénés szolgáltatás, gyermek-, és ifjúságvédelem, munkaerőpiaci szolgáltatások, szociális étkeztetés, közművelődési szolgáltatások, segélyezés, szociális bolthálózat.

A Nonprofit Vállalkozásokért a Népjóléti Szférában Alapítvány „elsősorban gondolatísága és nem eredményei miatt érdemel figyelmet.” (Frey 2001) 1992-ben azzal a céllal hozták létre, hogy minél több, munkanélkülit tömörítő egyesületnek nyújtson támogatást ahhoz, hogy nonprofit vállalkozásba kezdjen, ezáltal saját erejéből próbáljon véglegesen kitörni a munkanélküliségből. Az alapítvány működését, ill. kezdeményezéseinek megvalósulását leginkább a források felhasználásának merev szabályozása és az olykor kevésbé életszerű jogi szabályozás hátráltatja.

Az Autonómia Alapítványt 1990-ben alapították, fő profilja a cigány közösségek támogatása, amely a kamatmentes kölcsön és az adomány keveréke. Tevékenysége négy csoportba osztható: szegénység, cigányság program, fenntartható fejlődés program, civil társadalom program, egyéb programok. Az Alapítvány 1990-98 között több, mint 250 millió forinttal támogatott közel 500 projektet a Szegénység, cigányság programterületen belül. A programok döntő többsége (85%) mezőgazdasági jellegű volt, többségükben cigány emberek vettek részt, de voltak vegyes és nem cigányokat foglalkoztató programok is. Az alapítvány által támogatott programok 92%-a vidéki, többségükben falusi volt, zömében az Északkelet-magyarországi és Dél-dunántúli régióban valósult meg. A résztvevők száma mintegy 5 ezer fő volt. Az Autonómia Alapítvány célja a munkaalkalom-teremtés volt, ami nem egyenlő a munkahelyteremtéssel, hiszen nem jöttek létre fizetett munkahelyek, a programokra inkább az önellátó akciók voltak jellemzőek. (Frey, 2001)

Az EU-HÁLÓ Projektet 2002-ben az OFA a foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek néhány ernyőszervezetével együttműködve indította el. Célja olyan szervezeti és tanácsadói hálózat létrehozása volt, amely segíti a hazai civil szervezetek megerősítését és az EU-csatlakozásra való felkészítését. Az együttműködés eredményeként 2004-ben létrejött az EU-HÁLÓ Partnerség Program, melynek stratégiai célja a foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek megerősödésének, tőkeabszorpciós képességének, hatékony munkaerőpiaci tevékenységének támogatása. A program nyilvántartásában jelenleg több mint 300 partnerszervezet található. (EU-HÁLÓ 2005)

A magyarországi szociális vállalkozás jellegű szervezetekről az eddigi legátfogóbb felmérést 2000-ben készítette az OFA. Olyan nonprofit szervezeteket vontak be a vizsgálatba, melyek munkanélkülieket, ill. munkanélküliség által fenyegetetteket foglalkoztattak, miközben termékeikkel és szolgáltatásaikkal új vagy ki nem elégített szükségleteket elégítettek ki. A 31 szervezetre kiterjedő felmérés szerint:

1. A szervezetek 70%-a önkormányzatok kezdeményezésével és támogatásával jött létre, létrehozásukban és működtetésükben döntő szerepe volt a nagy országos alapítványok és a megyei munkaügyi központok anyagi és szakmai támogatásának.

2. A tevékenységi körökön belül egyaránt megtalálhatóak voltak a mezőgazdasági, ipari és szolgáltató tevékenységek.
3. 1999-ben a szervezetek által foglalkoztatottak 60%-ának csak általános iskolai végzettsége, vagy még az sem volt, ezért a képzési tevékenység alapképzésre és OKJ-s minősítést adó szakmai képzésre irányult.
4. A gazdasági-vállalkozási tevékenységhez kötődő foglalkoztatást csak rövid ideig tudták fenntartani, ehelyett inkább áttértek az önkormányzatoktól átvállalt feladatok ellátására, ill. a tranzitfoglalkoztatásra.
5. A szervezetek vezetői sikerként értékelték a szervezeti struktúra kialakítását, új munkahelyek létrehozását, az összefogás megteremtését, az elismertség kivívását. A kudarcokai javarészt anyagi természetűek, de a negatívumok között felmerült az információhiány, a passzivitás és a foglalkoztatottak alacsony munkamorálja is. A sikeres munka feltételeiként a stabilabb szabályozást és a kiszámíthatóbb támogatási rendszer kiépítését jelölték meg. (Frey 2001)

Aktuálisan több olyan program is van, ami ösztönzi a helyi gazdaság-, ill. foglalkoztatás-fejlesztést és ezen belül teret nyit a szociális vállalkozásoknak. Így a 2004-ben meghirdetett, PHARE alapból támogatott „Küzdelem a munka világából való tartós kirekesztődés ellen”, a Nemzeti Fejlesztési Terv keretében a HEFOP intézkedéseivel és a ROP 3.1 intézkedéseivel kapcsolódó programok. Mindezen programok hatására Magyarországon napjainkban 150-200 támogatott, csírájukban szociális vagy közösségi vállalkozásokat megalapozó projekt fut. Ebből az Észak-magyarországi régióban a „Küzdelem a munka világából való tartós kirekesztődés ellen” című pályázaton 2003-ban tíz, 2004-ben négy szervezet nyert. A Regionális Fejlesztés Operatív Programban a „Helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása”-intézkedésen belül eddig egyetlen szervezettel kötöttek szerződést a régióból. A HEFOP foglalkoztatást elősegítő pályázatain 17 észak-magyarországi projekt nyert 2004-ben. Összességében mintegy 25-30, a szociális gazdaság körébe tartozó projekt indult el a régióban, ami az országos érték kb. 1/6-a.

II. REGIONÁLIS HELYZETKÉP

6. A szociális gazdaság iránti igények és lehetőségek Észak-magyarországon

A szociális gazdaság elterjedésének indokoltságát a régió foglalkoztatási helyzete, a verseny- és a közszféra által kielégíteni nem tudott létező szükségletek és a társadalmi tőke növelésének égető szükségessége támasztja alá.

6.1. Munkaerőpiaci helyzet Észak-Magyarországon

A régióban hosszú évek óta nem megoldott 80-100 ezer fő foglalkoztatása. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat adatai alapján a regisztrált munkanélküliek száma folyamatosan 80-90 ezer fő, ebből 90% feletti a tartós munkanélküliek aránya. A munkanélküliségi ráta már évek óta 16-17% körül mozog, 2002 óta ismét növekvő tendenciájú. Havonta 4-5 ezer új munkahelyet jelentenek be (ennek 50-60%-a a nem támogatott), de ugyanakkor 5-6 ezer munkahely szűnik meg. A verseny- és közszférában a betöltetlen munkahelyek száma 3-4 ezer körüli, amit bővít az évenkénti 4-5000 fős közhasznú foglalkoztatási keret, ám ezek együttesen is még arra sem elegendők, hogy a pályakezdeket felvegyék. A pályakezdő munkanélküliek száma évről évre nő, több mint nyolcezer fő (8027 fő) volt a régióban 2004. decemberében. Számuk a 2002. évi decemberi 6536 főre az előző évhez képest 17,2%-al, 2003-ban további 4,3%-al, majd 2004 azonos időszakára 17,8%-al növekedett (www.afsz.hu).

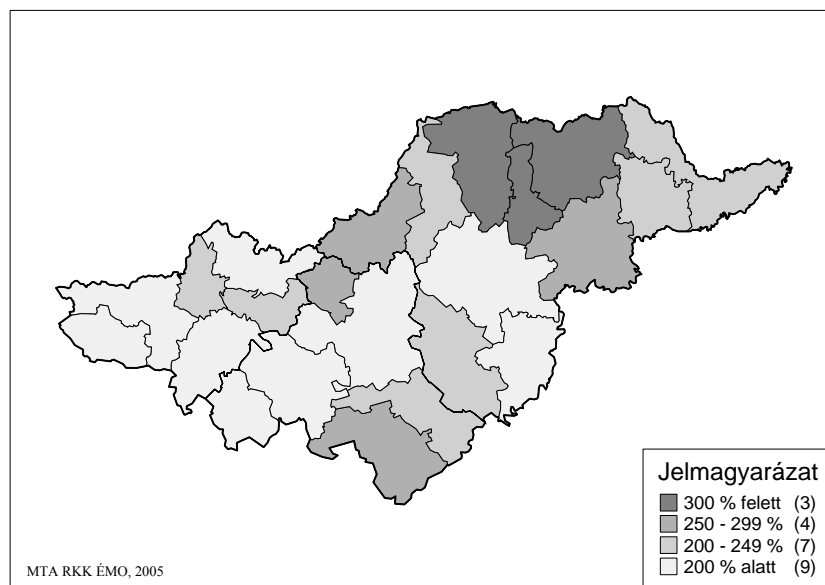
Az első és második gazdaság jelen állapotában tehát teljesen nyilvánvalóan nem képes a régióban a foglalkoztatási gondokat enyhíteni.

A *versenyszféra* foglalkoztatási eredményeit és esélyeit a korábbi nagyipar maradványainak versenyképes működtetéséhez szükséges tőkét biztosítani képes külső befektetők távolmaradása és a belső kis- és közepes vállalkozások gyengesége mellett a rendelkezésre álló munkaerő színvonala, versenyképes gazdasági tevékenységekre való alkalmatlansága is rontja.

A *közsférában* a gazdasági versenyképesség javítása érdekében megkívánt közkiadások folyamatos csökkentése, az állam „karcsúsítására” való törekvések fogják vissza a további munkahelyek létesítését, sőt produkálnak időről időre újabb elbocsátásokat.

A munkaerőpiacról kiszorultak (a regisztrált munkanélküliek) közül évente átlagosan kb. 17 ezer fő részesül munkanélküli járadékban, 4-500 jövedelempótló támogatásban, 37-38 ezer fő pedig rendszeres szociális segélyben. Ez azt is jelenti, hogy a regisztrált munkanélküliek közül is 30-35% (28-30 ezer fő) semmilyen ellátást nem kap, de azt is, hogy a régió aktív korú lakosainak legalább 8%-a már tartósan segélyből él. Figyelembe véve az inaktív keresők népességén belüli kiemelkedően magas számát és 35%-ot meghaladó arányát, azt látjuk, hogy rendszeres munkajövedelemmel a régió 15-74 éves lakosainak csak 45%-a rendelkezik.

A munkaerőpiaci helyzet alapján (munkanélküliek, foglalkoztatottak, regisztrált munkanélküliek, regisztrált munkanélküliek 180 napon túl és eltartottak aránya a népességből a KSH 2001 évi népszámlálási adatai szerint) az encsi, szikszói, edelényi és szerencsi kistérségek bizonyulnak a legkritikusabb helyzetűnek.

6. ábra: A inaktívák és eltartottak foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya az Észak-magyarországi régió kistérségeiben

Forrás: KSH 2001 évi Népszámlálási adatai alapján szerkesztette Mány Máté

A munkanélküliség okozta egyéni, kisközösségi és ebből társadalmi méretűvé növvő bajok orvoslására szánt *aktív munkaerőpiaci eszközök* elégtelenek, sőt újabb problémákat váltanak ki.

A *foglalkoztatási háttér nélküli képzés* sokszor öncélúvá, pótcselekvéssé válik és valójában nem növeli az elhelyezkedés esélyét. Az ezzel való szembesülést az érintettek (a képzésben résztvevő hallgatók és a képzők is) kudarcként élik meg, ami az egyéni stresszhelyzetet kívül növeli a társadalmi elégedetlenséget is.

A közhasznú foglalkoztatás mára sokkal inkább a segélyre való jogosultság megszerzésére szolgáló átmeneti állapot, mintsem a munka világába való visszajutást segítő eszközzé vált. A kötelezően átmeneti jelleg, a szociális szempontok miatt háttérbe szoruló munkaszervezés és az alacsony gazdasági hatékonyság gyengíti a munkaerőkölcsöt és rontja a munkához való hozzáállást.

A helyi foglalkoztatási kezdeményezések közül azok a legsikeresebbek, melyek hosszabb idejű foglalkoztatást tudnak megvalósítani, a foglalkoztatás jól szervezett keretek között, értelmes, a helyi közösség által elismert célra irányul, valamilyen hozzáadott értéket állít elő és a foglalkoztatás kiegészül a munkaerő színvonalát javító, a munkában maradáshoz biztosító háttérszolgáltatásokkal.

A munkanélküliség nagyságrendje, a munkanélküliek összetétele, a régió tökevonzó képességének gyengesége, a belső kis- és középvállalkozások gyengesége és a közszféra további várható létszámleépítései a foglalkoztatás új formái iránti igényeket erősítik. Ezen új formákkal szemben alapvető elvárás, hogy átmeneti helyett tartós megoldást nyújtsanak, miközben persze biztosítják a munkaerőpiac szegmensei közötti mobilitást. A jelzett követelmények teljesülnek a szociális gazdaságban.

6.2. Kielégítetlen helyi szolgáltatási szükségletek Észak-Magyarországon

Az életkörülmények javítása folyamatosan célként jelenik meg a régió különböző fejlesztési stratégiáiban. Az életkörülményeknek számos olyan összetevője van, mely nem, vagy csak korlátozottan piacosható. A szükségletek kielégítésébe a versenyszféra bekapcsolódását gátolhatja a megszerezhető profit túl alacsony volta, vagy a közös javak, erőforrások védelmének piaci érdekek alá nem rendelhető fontossága. Ezen területek egy részébe a közszféra sem tud, vagy akar belépni, illetve tartósan ott maradni, részint anyagi, pénzügyi és emberi erőforrások, részint hozzáértés, kompetencia hiányában. Ilyen „rések” adódhatnak például a szociális és személyi szolgáltatások, a falumegújítás, karbantartás és üzemeltetés, a tájfenntartó gazdálkodás, természetvédelem és közösségi erdészet, a kulturális, szabadidős, turisztikai és információs szolgáltatások, bizonyos speciális áruk kereskedelme vagy a közösségi közlekedés terén.

6.2.1. Szociális és személyi szolgáltatási igények lefedetlensége Észak-Magyarországon

A régióban az 1000 lakos alatti településeken élők szociális alapellátása nem biztosított.

A szociális alapellátások közül a családsegítő szolgáltatások és a speciális alapellátási formák (utcai szociális munka, fogyatékosok támogató szolgálata) rendszere alig épült ki.

A leginkább - Nógrádban és Hevesben szinte teljes körűen, BAZ megyében a települések 80%-ában - kiépült szociális étkeztetés mellett a házi segítségnyújtás még a régió 225 településén nem érhető el. Összességében is házi segítségnyújtás csak 7 ezer főre (a 60 éven felüli lakosság 2,6%-ára), a szociálisan leginkább rászorulóakra terjed ki, aminél az igények – kistérségi vizsgálataink szerint – lényegesen magasabbak. (Felmérésünk szerint a 60 év felettiek 42 %-a igényelne valamilyen segítséget.)

A 2000 fő feletti települések számára törvény írja elő idősok klubjának működtetését, ennek ellenére BAZ megyében a kötelezett települések 30%-a, Hevesben 29%-a, Nógrádban 35%-a nem teljesíti ezt az előírást. Fogyatékosok nappali intézményét a 20 ezer lakos feletti városok kötelesek működtetni, ennek a régióban két borsodi város nem tesz eleget. Ehhez hasonló, ill. rosszabb a helyzet a pszichiátriai és szenvedélybeteg nappali intézménye és a hajléktalanok nappali melegezői tekintetében, melyek a régióban csak a kötelezett városok nagyon kis százalékában találhatóak meg.

Az említett szolgáltatásokban a helyi önkormányzatok lemaradását jelentős részben a szükséges pénzügyi források hiánya akadályozza. Nem csupán a kialakítás egyszeri beruházási költségei hiányoznak, de a szolgáltatás működtetéséhez rendelkezésre bocsátott állami normatívák sem fedezik a felmerülő, főként bérjellegű költségeket. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy miközben a régióban 15-18%-kal nőtt a szociális étkeztetést és a nappali segítségnyújtást igénybe vevők száma, a szociális alap-, és nappali ellátásban foglalkoztatottak száma 4 %-kal csökkent az 1998-2002-es időszakban. Jelenleg a szociális alapszolgáltatásokban foglalkoztatottak száma 2300 fő.

Ugyanakkor a törvény által meghatározott szociális szolgáltatásokon és a hagyományos segítő módokon felül - nem is csak az idősekre, vagy szigorúan a szociálisan rászorulókra koncentrálva - a kisfalvakban a fodrászati, kozmetikai, masszázis jellegű és a kerti munkák ellátását segítő szolgáltatásokra, a kisvárosokban pedig a háztartási munkákban, a gyermekgondozásban, udvargondozásban való segítségre mutatkozik ki nem elégitett igény. Ezen igénylők számára a szolgáltatások üzleti alapon nyújthatók, ám annak nagyságrendje és várható üzleti haszna a piaci szereplők belépését gátolja. A szociális alapfeladatok ellátásával kombinálva azonban képes néhány embernek tartósan munkát biztosítani. A közszférában ezt a kombinációt megvalósítani nem lehet.

A nehezen finanszírozható önkormányzati szociális feladatok és az önmagában életképtelen piaci típusú személyi szolgáltatások iránti igények kielégítésére így adja magát a harmadik szektorhoz tartozó szereplők bevonása, az egyik oldalon szigorú előírások és szerződési kötelezettségek mellett az önkormányzatoktól átvett szociális feladatokat ellátó, másik oldalon üzleti alapon szolgáltató, ugyanakkor önkéntesek munkáját is bevonó, mindezek által működését fenntarthatóvá tevő szociális vállalkozás kialakítása. A célcsoport és a tevékenységek kibővítésével, az önkormányzati alkalmazottak egy részének harmadik szektorba való átcsoportosítása mellett is a foglalkoztatás 10-12%-os bővítése, azaz kb. 250 új munkahely, valamint a szektor 20%-os részesedése mellett is több ezer önkéntes szervezett mozgósítása érhető el.

Úgy a foglalkoztatást, mint a szolgáltatások célcsoportját tekintve az említett szolgáltatások szociális vállalkozás keretében való ellátása jellemzően a nők életkörülményeinek javítását célozzák.

6.2.2. Településüzemeltetési és –gondozási igények Észak-Magyarországon

A régióban 605 település található. A 605 ill. 2002-ben 603 településen 6017 nem lakás célú épület (azaz kereskedelmi, szolgáltató, igazgatási, szálló, szociális és egészségügyi, oktatási intézményeket befogadó, művelődési és sport intézmények épülete) és több tízezer m² nem beépített közterület igényel rendszeres gondozást. Csak a városokban a rendszeresen tisztított közterület 5469 ezer m² volt 2001-ben és 4523 ezer m² 2002-ben. A 4637 km-nyi kiépített út, azok padkái, árcai és a patakmedrek mentén is több ezer km hossznyi terület karbantartásával kell számolni. A közterületek gondozása mellett megoldandó feladat a 478 ezer háztartásban képződő mintegy 680 ezer tonnányi (500kg/fő) szilárd hulladék összegyűjtése és elszállítása. A régió minden településén megoldott ma már a szervezett szemétszállítás és az elsőként induló 3 településen (Miskolc, Eger, Sátoraljaújhely) kívül a kistelepülések tucatjaiban állnak rá a szelektív hulladékgyűjtésre is.

A közterületek gondozását, a hulladék összegyűjtését általában önkormányzati alkalmazottak, vagy önkormányzati tulajdonú cégek alkalmazottai végzik. Néhány esetben, főként a nagyobb településeken látja el – az önkormányzattal kötött szerződés alapján - valamilyen piaci vállalkozás ezeket a feladatokat. A közhasznú munkavégzés is leggyakrabban ezen a területen valósul meg. Épp ez utóbbi mutat rá, hogy az önkormányzatok által finanszírozható és az üzleti alapon profitorientáltan ellátható településüzemeltetési és –karbantartási tevékenységek mellett

régiós szinten folyamatosan minimum további 4-5 ezer fő, 500 lakosonként 2-3 ember munkájára szükség van ezen a területen. Ez a létszám is csak akkor elegendő, ha környezetünk rendben tartásába önkéntesek is bekapcsolódnak. Az erre utaló készséget jelzi, hogy a régióban 40 településszépítő egyesület működik, legalább 4000 főnyi tagsággal.

A közterületek gondozásából adódó feladatok mellett a privát szférában is növekvő igény jelentkezik a magántulajdonban lévő belterületi ingatlanok gondozására. Az igényekre utal egyrészt az idős, az ingatlan gondozására fizikailag képtelen lakosok által lakott ingatlanok növekvő száma, másrészt a hétfégi házként használt ingatlanok számának növekedése. A gyermekeitől távol lakó, azok közvetlen gondoskodására nem számítható idősök száma a demográfiai trendek alapján rohamosan nő. A lakás karbantartásában és a kert gondozásában család által felvállalni nem tudott segítséget részint a már tárgyalt szociális gondoskodás keretében, részint a településgondozás részeként a társadalom más szereplőjének kell átvállalnia. A közszféra erre kapacitások hiányában, illetve a dolog privát természete miatt nem alkalmas, a versenyszféra a számára kecssegetető profit hiánya miatt nem érdeklődik, így marad itt is a harmadik szektor aktivizálásának lehetősége.

A szociális misszióhoz jól kapcsolható a hétfégi házak, telkek ugyanazon tevékenységeket igénylő, mérsékelt profit mellett felvállalható gondozása. A régióban 1563 csak üdülésre használt lakás található. Ezek száma folyamatosan nő. Az üdülőházak jelentős része az elöregedő kistelepülésekhez kötődik, ahol a településképet alapvetően meghatározza ezen porták gondozottsága. A két különböző célcsoportot megcélzó feladat így valóban összekapcsolható. Egyiket a másikkal kiegészítve, legalább a mai közhasznú létszám felének megfelelő, kb. 2000 főnek munkát adó tartós foglalkoztatás érhető el. A non-profit szektorhoz kapcsolódó, gyakorta város- vagy faluszépítő egyesületekben tömörülő több mint 10 ezer önkéntes (a lakosság kb. 1%-a) bevonása pedig a település környezetét szépítő, a kulturális és természeti értékek megővését célzó innovációk alkalmazását, a helyi identitás erősítését segíti elő.

6.2.3.A tájfenntartás és természetvédelem ellátatlan feladatai, a közösségi erdészet lehetőségei Észak-Magyarországon

A régió természeti értékekben gazdag, változatos földrajzi adottságokkal rendelkező, nagy környezeti érzékenységgű terület.

BAZ megyében az összes terület több mint fele erózióveszélyes, vagy erózióval sújtott, egyharmadára pedig szikes, ill. savanyú talaj jellemző. A síkterületek jelentős része árvíz-, vagy belvízveszélyes. Heves megyében fő probléma a talaj szikesedése, az erózió és a kavics-, kő-, és lignitbányászat okozta tájsebek rehabilitációja. Nógrád megyében a termőföld 70%-a eróziónak van kitéve, a szántóföldek 81%-a pedig kémiai talajjavításra szorul. Ezekből az adottságokból a régió számára alapvető *környezetvédelmi feladatok* adódnak.

A régióban számos *védendő természeti érték* található. A régió területén négy nemzeti park és öt tájvédelmi körzet és több természetvédelmi terület található. Összességében több mint 190 ezer ha (az összes terület 14,2%-a) a védett terület, ami nagyságát és arányát tekintve is a legnagyobb az ország régiói között. A biológiai sokféleség csökkentésének megakadályozására elindult Natura 2000 Program következtében a védett területek nagysága várhatóan tovább növekszik.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv *Érzékeny Területek* Programja a régióban négy területet érint: a Bodrogi köz, a Borsodi mezőséget, az Észak-Cserhátot és a Hevesi síkságot. Ezeken az ökológiailag érzékeny területeken olyan természetkímélő gazdálkodási módok megőrzése, fenntartása és támogatása a cél, amelyek biztosítani tudják az élőhelyek védelmét, biológiai sokféleségét, a tájképi és kultúrtörténeti, turisztikai értékek megőrzését. Ehhez a célprogramoknak megfelelő, támogatásokkal ösztönzött természetkímélő gazdálkodást kell megvalósítani az agrárkörnyezetvédelem szabályai szerint. A kemikáliák mellőzésével,

nagyfokú élőmunka ráfordítással megvalósított ökológiai gazdálkodás a mezőgazdaságban foglalkoztatottak megtartására ösztönözheti a foglalkoztatási gondokkal küzdő főleg aprófalvakat. Ezek a törekvések párosulhatnak a falusi turizmus élénkítésével, az infrastruktúra újra élesztésével és a falusi kultúra ápolásával együtt járó, de a természeti értékek fokozott védelmét és megőrzését célzó, támogatott módon megvalósított programokkal.

A társadalmi figyelmet érdemlő területek körét tovább bővítik a *jóléti vagy többfunkciós erdők*. A közel 380 ezer ha erdő a régió területének 29 %-át borítja. Az erdővel borított területek aránya jóval meghaladja az országos átlagot és a várható erdősítések révén ez az arány még növekedni is fog. Az erdők 61%-a állami tulajdonú cég nagyüzemi művelése alatt áll, 35%-án pedig az erdőbirtokosságok gazdálkodnak. Az erdők 1%-a önkormányzati tulajdonban van. (4% ismeretlen tulajdonviszonyú.) Ezekben és a már önmagukban is egyfajta szövetkezésnek tekinthető erdőbirtokossági területek egy részén megvalósulhat az ún. közösségi erdőgazdálkodási modell. (Laban 1988) Ennek lényege a fában vagy más erdei termékekben hiányt szenvedő területek helyi igényeinek kielégítése kisgazdaságokban nevelt fák és erdei termékek háztartási, kézműves vagy kisipari szinten történő feldolgozásával. Ettől kissé különbözik a szociális erdészet (Shiva 1986), melynek legfőbb jellemzője a közösség aktív bevonásával közösségi érdekeket szolgáló erdők létesítése és fenntartása. Nagy Britanniában a 90-es évek első felében, jelentős kormányzati és európai uniós támogatással elindult számtalan közösségi kapcsolódású erdészeti program tapasztalatai azt mutatják, hogy a közösségi erdészet az állomány 3-8%-ának értékesítéséből adódó éves bevételek mellett a hagyományos erdészeténél jelentősebb eredményeket tud felmutatni a szénkiváltó hatásban, a rekreációs lehetőségek bővülésében és az ebből származó bevételek növekedésében, a biodiverzitás megőrzésében és a tájkép értékének növekedésében. A közösségi erdészeti programok lényegesen nagyobb foglalkoztatási eredménnyel is járnak. A közösségi erdészeti programok 1000 hektáronként 4-5, a kapcsolódó ágazatokkal (faiskola, fűrészüzem) további 3,5-4 teljes munkaidős munkahelynek megfelelő munkaórát indukáltak (a hagyományos erdészet esetén ez 2,5 munkahely körül mozog). A munkahelyteremtés költségei is csökkenthetők az integrált megközelítéssel. Az erdészeti munkahelyek költségeinek csak mintegy harmadát teszik ki a kapcsolódó ágazatokban létrehozható munkahelyek költségei. (Slee – Clark – Snowdown 1996)

A természeti környezet védelmének, a környezetvédelmi szempontból sérült területek rehabilitációjának és a közösségi erdészet munkafolyamatai az alacsony fokú gépesítettség és a nehezen megközelíthető területek miatt nagymértékben támaszkodnak a kétkezi munkára. A természeti értékek védelmét jelenleg a nemzeti park igazgatóságok alkalmazottai és egyre inkább a földterületeket művelők végzik. Az erdőbirtokosságok területén erdészeti vállalkozások alkalmazottai dolgoznak. Régiós szinten mintegy 300-400-an foglalkoznak munkakörük szerint tájgondozással, természetvédelemmel, ami védett területekre vetítve kb. 2 fő/1000ha-t jelent. Ezer hektár erdőterületre pedig 4-5 fő (összesen 1700-1800 fő) lehet az erdő- és vadgazdasági foglalkoztatottak száma a régióban. A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv megállapításai szerint az erdőgazdálkodás alacsony, de hosszú távú jövedelmezőséget biztosít. Számítások szerint 1000 hektár erdőtelepítés éves szinten 40 főnek, az erdőtelepítés ápolása és védelme évente 45 főnek biztosít munkát.

Az európai normák szerint a piaci jellegű mezőgazdasági művelésre nem használt táj gondozásában 1000 hektáronként 3-4 fő, a közösségi erdészetben és a kapcsolódó tevékenységekben 7-8 fő munkájára van szükség. A védett területek nagyságának 20%-os emelkedése, az erdőterület 5%-os növekedése és az erdőterület 5%-án közösségi erdészet megvalósítása esetén a régióban kb. 2500 fő számára adhat a táj- és erdőgondozás munkát.

A bemutatott tevékenységek tipikusan non-profit jellegűek, hiszen a mögöttük álló társadalmi érdek miatt közpénzekből támogatott, ugyanakkor a legszigorúbban védendő területek közvetlen

szakmai felügyeletén túl semmi sem indokolja, sőt a magánterületekre való kiterjedése ki is zárja a közszférához kapcsolását.

6.2.4. Kulturális, szabadidős, turisztikai és információs szolgáltatások iránti igények Észak-Magyarországon

A rendszerváltás nagy vesztese a kulturális ágazat intézményhálózata volt. A közművelődés intézményei, így a művelődési házak, könyvtárak, mozik hálózata erőteljesen megritkult a 90-es években. A régió településeinek 39%-ában nincs működő művelődési ház, 21%-ában nincs könyvtár és jószerivel csak a multiplex mozik maradtak meg (összesen 48 mozi működik a régióban). A kábel Tv hálózatba bekötött lakások arányának 41%-ra emelkedése és a lakások 7,5%-nál elérhető ISDN vonal azonban nem képes a hiányt pótolni. Egyrészt azért, mert pl. az internethez való hozzáférés még mindig erősen korlátozott, másrészt azért, mert a személyes kapcsolaton alapuló művelődés, annak közösségépítő szerepe nem pótolható az elektronikus eszközök használatával.

Az információkhoz való hozzájutás és a megszerzett információkkal való gazdálkodás képességének felértékelődése új hangsúlyokat jelölt ki a művelődésben. A hagyományos, folyamatosan csökkenő finanszírozás mellett működő önkormányzati intézményrendszer az új szükségletekből adódó kihívásokra nem tudott válaszolni, így új, a civil szférához kapcsolódó szereplők jelentek meg ezen a területen. Az önkéntesek munkáját is felhasználva a régióban 11 népfőiskola, 67 teleház, 300 öntevékeny művészeti kör (alapítvány, egyesület, az iskolai és egyéb körök nélkül, amik nem jegyzettek) működik. A sport és szabadidős tevékenységekben pedig hagyományos a civil szervezeti forma.

A kulturális szolgáltatások iránti igények alakulásában új szint hozott a turizmus megjelenése. A természeti, kulturális, történelmi értékekben gazdag régiót évente több, mint 600 ezer szállásszolgáltatást igénybe vevő turista keresi fel. A turisták száma 5 év alatt 20%-al növekedett. Ugyanakkor az itt töltött átlagos időtartam a kilencvenes évek eleje óta folyamatosan csökkent, s az országos átlaghoz képest is alacsony. Ez azt mutatja, hogy a turistáknak szóló programajánlat szegényes, nem elég változatos és az információs szolgáltatások is elégtelenek még a régió idegenforgalmi szempontból fontos területein is. A programok bővítésében a megoldást a kézművesek, a sétakocsikázttatók, a túravezetők, a helyi értékeket bemutató helyek működtetői és a szállásadók, vendéglátók összefogásán alapuló programcsomagok kidolgozása és szervezett kiejánlása jelentheti. Az ezzel járó koordinációs feladatokat azonban külön-külön egyik vállalkozó sem tudja felvállalni, tipikusan közösségi gazdasági feladat.

Részben a turizmus fellendítésének szándéka, részben a helyi demokrácia megerősödése nyomán megszorodtak a lokális identitást erősítő, azt a helyi közösség és a külső érdeklődők számára is megjelenítő rendezvények, kiadványok, média jelenlétek, közösségi akciók. Az elmúlt években a régióban már szinte minden településen rendeznek falu-, ill. városnapot. A régióban megrendezett 661 regionális rendezvényből és fesztiválból 20-25 regionális szinten is jelentős fesztivál és 7-8 országos szintű nagyrendezvény válik hagyománnyá. A városok helyi lapot adnak ki, szaporodnak a települési monográfiák és több ezerre tehető a települések értékeit bemutató brossúrák, képes kiadványok száma. Ezek alapját a település kulturális hagyományai, évszázadokon átörökített tradíciói képezik. A hagyományörzés ily módon új, az éppen csak lábadozó közösségek helyreállításából és egyben a turizmushoz kapcsolódó gazdasági érdekből fakadó értelmet nyert. Az értékek, a hagyományok feltárása, mai korunkba való beépítése tipikusan civil, a helyi társadalom széles körét mozgósító feladat. Szervezéséhez, a folyamatos munkák elvégzéséhez azonban állandó, piaci szereplő által biztosan nem alkalmazott munkásokra, az egyéb kulturális és információs feladatokkal együtt településenként 1-2, vagy

kistérségenként 15-20 főre van szükség. Önkormányzati alkalmazottak önkéntes segítők nélkül és ugyanígy pusztán önkéntesek stabil szervezeti háttér, szakmai tapasztalat és infrastruktúra nélkül csak időleges eredményt tudnak elérni. A profik és az önkéntesek munkájának együttes szervezésére és közben a tevékenységekben rejlő – versenyszférában való vállalkozáshoz nem elegendő – üzleti lehetőségek kiaknázására a szociális gazdaság kínál lehetőséget.

6.2.5. Szociális kereskedelmi és közösségi közlekedési szolgáltatások iránti igények Észak-Magyarországon

A piaci versenyre alapozott tőkés gazdaság térhódításával nem csupán a kulturális és szociális szolgáltatások estek vissza a piaci méreteket el nem érő, centrumoktól távoli kistelepüléseken, de a kereskedelmi ellátásban és a közlekedésben is lemaradtak szerencsésebb társaiktól.

A kereskedelmi ellátás terén különösen ott támadt űr, ahol vagy a vásárlók település egészére jellemző szociális helyzete, vagy a termék célcsoportját alkotó szűkebb közönség szociális helyzete nem teszi lehetővé a profit elérését. Az alig néhány száz fős, idősek és/vagy romák által lakott falvakban az alapvető szükségleti cikkek is nehezen beszerezhetővé váltak. A társadalom periferiáján élő, egyébként is veszélyeztetett egészségű lakosok számára a zöltség, az egészséges táplálék nem, vagy fizetőképességüket jóval meghaladó áron érhető el. Ugyanez a helyzet pl. az olcsóbb ruhaneművel, a lakás karbantartásához, a ruhanemű saját előállításához szükséges vagy a fogyatékkal élőkét segítő eszközökkel. Ezen cikkek kereskedelme, illetve kölcsönzése valós szükségleteket elégítene ki, de nem eredményez elegendő profitot. Az önkormányzat, vagy annak család gondozó intézménye pedig csak tisztán karitatív alapon tud ilyen feladatot vállalni, már, ha egyáltalán létezik olyan. Egy több településre, netán az egész régióra, illetve abban a rászoruló településekre kiterjedő szociális vállalkozásban a karitatív és az üzleti oldal ötvözhető, a nagyobb méret és a szociális misszió miatt piaci kedvezmények, szponzori támogatások érhetőek el, az elosztásba önkéntesek vagy a közsféra intézményei is bevonhatóak és mindeközben néhány ember - köztük nők és pl. a diszpécserközpontban fogyatékkal élők - foglalkoztatása is megoldódik.

Az egészen kicsi településeken a kereskedelmi és minden egyéb ellátás hiányosságainak mérséklésére született meg a falugondnoki hálózat. BAZ megyében 136 településen, Nógrádban 36 településen, míg Hevesben mindössze 2 településen működik falugondnoki szolgálat. A falugondnok mellett, hogy beszerzi a helyben nem elérhető cikkeket, utaztat is, így a közösségi közlekedés egy sajátos formájának is tekinthető. A fennálló szabályok szerint csak a 600 fősnél kisebb települések kapnak támogatást a falugondnoki szolgáltatás működtetéséhez. Ezen településkategóriában sem teljes még a lefedettség. Különösen Nógrádban vannak még a hálózatba bevonható települések.

A közlekedési lehetőségek beszűkülése mára a városokban megvalósuló fejlesztések vidékükre való kisugárzásának és a vidéken belüli horizontális kapcsolatok kiépülésének egyaránt legfőbb akadályává vált. Amellett, hogy az utak építése, karbantartása is megjelenhet – a 2.pontban ismertetettek szerint – a szociális gazdaság lehetséges területeként, a közösségi közlekedés szervezésében is szerepet kaphat a non-profit szektor. A régióban a közúti személyszállítást működtető Volán társaságok - piaci veszteségekre, gazdaságtalan üzemeltethetőségre hivatkozva - folyamatosan csökkentik a kistelepülésekre menő járataikat. Ezzel a kistelepüléseken élők esélye is megszűnt a városi munkavállalásra, a szolgáltatások elérésére. A járatok gazdaságosságát kisebb buszok beállításával, rugalmasabb menetrenddel és kisebb vállalkozók, netán önkéntesek bevonásával növelni lehet. Nagy-Britanniában pl. a 70-es évek végén, az önkéntes szektor által a tömegközlekedés hiányosságaira adott válaszként indult el a közösségi közlekedés ilyen formája. Előfeltételként ott is meg kellett alkotni a mini-buszok non-profit alapú működtetését engedélyező jogszabályt. A helyi önkormányzatok a 80-as évek végén

kezdtek felismerni fontosságukat és kezdtek nagyobb mértékű támogatást nyújtani a drágán működő tömegközlekedést részben kiváltó és a helyi igényekhez rugalmasan alkalmazkodó közösségi szolgáltatók számára. A legtipikusabban működtetett szolgáltatások a következők.

1. mini-busz kölcsönzése saját vezetés, vagy önkéntes vezető biztosítása mellett,
2. mozgáskorlátozottak háztól-házig szállítása
3. közösségi kocsibiztosítása rászoruló egyének számára, mikor is az önkéntesek saját kocsijukat használják és ezért km-térítést kapnak
4. menetrend szerint közlekedő, önkéntesek által vezetett és karbantartott közösségi busz üzemeltetése
5. jármű-koordináció és közös használat, amikor a közlekedési csoport a járművekkel rendelkező önkéntes szervezetek és a bérlők közötti brókerként tevékenykedik,
6. költöztetés a piaci tarifákat megfizetni nem képes családok, társadalmi szervezetek számára,
7. lomtalanítás, használt bútorok elszállítása rászorulóknak részére,
8. mozgó szolgáltatások (boltok, könyvtárak, bankok, postahivatalok, hirdetési központok) megoldása,
9. nők biztonságos hazajutásának biztosítása a késő éjszakai órákban. (Macfarlane – Laville 1992)

A leggyakoribb az első két szolgáltatás iránti igény. A vidéki térségekre jellemző inkább a harmadik, a negyedik és a nyolcadik forma, míg a többi inkább városi térségekben megjelenő igény.

6.2.6. Mezőgazdasági szövetkezetek és közösségi mezőgazdálkodási formák iránti igények Észak-Magyarországon

A mezőgazdaságban a szövetkezeti tulajdon megszüntetése a rendszerváltás időszakában a politika központi kérdésévé lépett elő. 1993-ban *a szövetkezetek gazdálkodása* gyakorlatilag összeomlott és ez egybeesett a tagok alkalmazására irányuló kötelezettség jogszabályi megszüntetésével, ami a vidéki munkanélküliség alakulásában meghatározó jelentőségűvé vált. (Harcza – Kovács - Szelényi 1994). A magyar falvak modernizációjában korábban nagy szerepet játszó, munka mellett végzett háztáji gazdálkodás alapfeltétele, a piaci kapcsolatokat biztosító, a *nagyüzem és a kistermelő közötti munkamegosztást* szervező integrátor is eltűnt a szövetkezetek felbomlásával. Az országosan 1,7 millió átlagosan 1-1,5 ha-on gazdálkodó egyéni gazda, köztük a régió 1996-ban 259 ezer, majd 2000-re 135 ezer főre csökkenő kistermelője magára maradt, az áruterelésbe való bekapcsolódásuk reménye is megszűnt. Mindezzel együtt is a régió kistelepülésein a gazdaság meghatározó ágazata maradt a mezőgazdaság. A mezőgazdasági vállalkozások száma és aránya az évtized második felében még emelkedett is. 1997-ben 3397, 2001-ben 4013 volt a működő mezőgazdasági vállalkozások száma. A mezőgazdasági munkahelyek aránya azonban 4%-ra csökkent. A sok kistermelő számára a valamilyen integrációhoz való tartozás az életben maradási jelet. A versenyszférában szerveződő, beszállítói kapcsolatokon alapuló integrációk mellett a szociális gazdaságba sorolt szövetkezetek létrehozása lehet a megoldás.

A régióban jelenleg 237 mezőgazdasági szövetkezet működik. A szövetkezetekbe tömörült gazdák együttesen a régió mezőgazdasági területének 15%-át művelik.

Az értékesítésben, az alapanyagok beszerzésében, a háttérszolgáltatásokban biztonságot, árelőnyt, hatékony költséggazdálkodást biztosító szövetkezésre nem csupán a mezőgazdaságban, de a *kézműipari és bizonyos kisipari és szolgáltatói tevékenységek* művelésében is szükség lenne. Ilyen típusú szerveződésre példa a régióban pl. a Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, a Tokaji Háziipari Szövetkezet., a Palóc Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, a Hevesi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet.

A közösségi támogatottságú mezőgazdálkodás keretében a mezőgazdaság foglalkoztató képességének növelésére és az ökológiai gazdálkodás régió belüli bővítésére együtt ad lehetőséget a biztonságos élelmiszerek iránti kereslet sajátos, közösségi gazdálkodási formában való kielégítése. Ez a közösségi vállalkozási forma a 80-as évek közepétől a biztonságos élelmiszer iránti fokozott igénynek köszönhetően erősödött meg az Amerikai Egyesült Államokban és figyelembe véve a hazai piacon az élelmiszerekkel szemben erősödő bizalmatlanságot, a régióban is adaptálható. A közösségi támogatottságú mezőgazdálkodás:

1. Megváltoztatja a termelők és a fogyasztók hagyományos kapcsolatát, a két tábor egy közösségi jellegű szervezetben fogja össze (alternatív piacgazdaság). A farmerek és a "kerttagok" megosztják az éves termést és a gazdaságos földhasználat alakításának felelőségét: A fogyasztók készek közvetlen támogatást nyújtani a számukra megfelelő minőségű, mennyiségű és árú élelmiszerek ellátóinak. A termelők pedig készek képességeik szerint a legjobb minőségű és mennyiségű élelmiszereket a fogyasztók számára elfogadható áron előállítani és elosztani.
2. Garanciát biztosít a természeti erőforrások megőrzésére a jövő generációja számára, többségében ún. organikus mezőgazdálkodást folytatnak. Ezen belül számos variáció létezik: A közösségi támogatás megjelenhet a föld kedvezményes bérbeadásában, esetleg a helyi önkormányzat részéről térítés nélküli átengedésében. A közvetlen vásárlói támogatás pedig az élelmiszerelőállítás költségeihez "részvényként" vagy részletfizetés-szerűen megoldott, írásos vagy szóbeli megegyezésen alapuló a farmernek közvetlenül átadott hozzájárulás formájában történik. A szezon elején a farmer felvázolja az éves költségvetést, benne: a család és a munkások fenntartásának költségeit, a földterület biztosításának költségeit, a talajerő utánpótlásának költségeit (pl. komposztálás), a szerszámok, eszközök és egyéb szükséges dolgok költségeit. A tagok ezt elfogadják és vállalják a teljes költségvetés rájuk eső részének befizetését. Az ekkor befizetett pénz szolgál a vetőmag és egyéb költségek fedezetére.

A rendszer előnyöket biztosít a termelők, a fogyasztók és a közösség számára egyaránt:

A termelő már a munkálatok elkezdése előtt tisztában lehet a közösséggel, mint fogyasztó piac igényeivel, a vetéstervet e szerint alakíthatja, értékesítési biztonsághoz jut, megosztja a kockázatot és pénzhez jut a szezon elején, nem szorul hitelre a termés betakarításáig.

A fogyasztó befolyásolhatja a termelőt, hogy milyen féle terméket állítson elő és azt mennyiért, jó minőségű és olcsó áruhoz jut, tulajdonosi érzéssel rendelkezik, az aratás társadalmi eseménye jó lehetőséget ad a kikapcsolódásra, mások megismerésére, barátok szerzésére, jó érzéssel tölti el a tudat, hogy környezetkímélő módon jutott a szükséges élelmiszerhez.

A közösséget erősíti a termelő és a fogyasztó közötti tudatos egyetértés alakul ki, a mezőgazdasági termelők gondjainak közismertté válása következtében növekvő közösségen belüli szolidaritás, a jövő generáció számára megőrzött környezet, az aratás speciális, esetleg idegeneket is vonzó színpontja (turizmus).

A régió 140 településén működő szociális földprogram egy része számára a fenti modell innovatív átalakulási lehetőséget kínál. A közösségi tulajdonban lévő eszközökkel néhány főnek a termelésben, szállításban, értékesítésben tartós foglalkoztatást lehet biztosítani, ugyanakkor elérhető a fogyasztók és a közösség számára a fentebb leírt előnyök. Természetesen egyéni gazdák is formálhatnak ilyen közösségi vállalkozásokat.

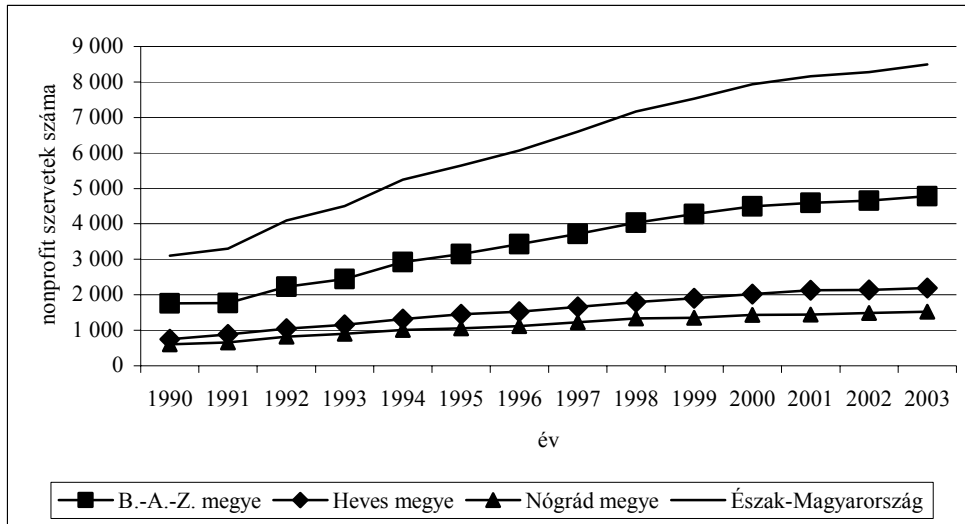
A város-vidék kapcsolatokban is új elem jelenhet meg a közvetlen értékesítésű élelmiszerpiac kialakulásával.

7. A szociális gazdaság megjelenése és jellemzői az Észak-magyarországi régióban

7.1.1. A nonprofit szervezetek számának időbeni és területi alakulása a régióban

A nonprofit szervezetek számának alakulására jellemző, hogy 1991-2003 között az észak-magyarországi régióban a non-profit szervezetek száma az országos növekedési ütemmel megegyezően, 2,6-szorosára emelkedett, ám mivel a társas vállalkozások számának növekedése a régióban megtorpant, a gazdasági szervezeteken belül itt nagyobb, 9,5%-os arányt képviselnek.

A régió megyéi közül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legerőteljesebb a non-profitok térhódítása. Itt a 90-es években 2,7-szeresére emelkedett a nonprofit szervezetek száma, míg Hevesben 2,5-szeres, Nógrádban csak 2,3-szoros volt a növekedés.

7. ábra: Nonprofit szervezetek számának alakulása Észak-Magyarországon

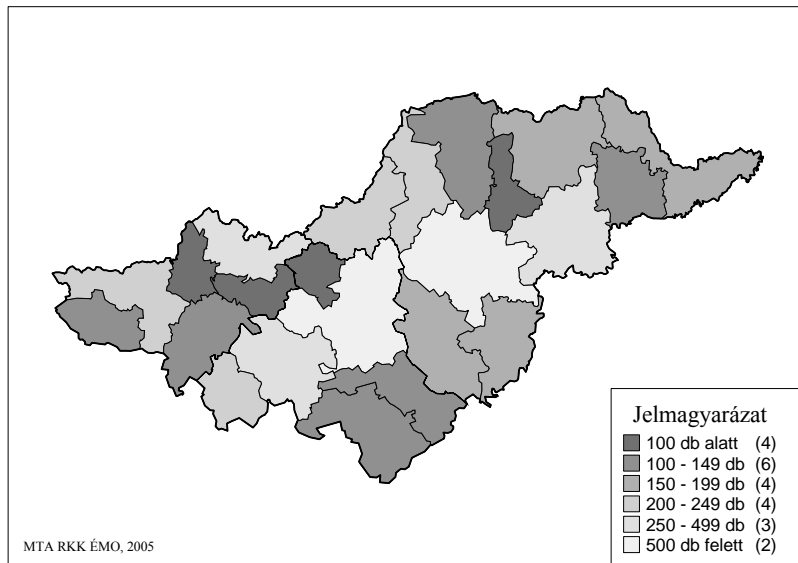
Forrás: KSH Megyei Statisztikai Évkönyvei alapján szerkesztette Solymári Gábor

A non-profit szervezetek népességszámhoz viszonyított sűrűsége - miközben a régióban megduplázódott - megfelel az országos átlagnak. (Az időszak elején 3 db, az időszak végén 7 db volt az 1000 lakosra jutó nonprofit szervezetek száma.)

Az összes gazdasági szervezetben belül azonban a non-profit szervezetek kiépültsége sűrűbbnek mondható az országos átlagnál. A régióban 100 non-profitra 386 társas vállalkozás jut, míg országosan 640. Itt a közösségi szféra versenyszférához viszonyított szerveződése erősebb mint pl. a Dunántúlon, ahol az összes gazdasági szervezetből csak kisebb a nonprofitok aránya. Heves megyében is a versenyszféra fejlettebb voltát tükrözi, hogy a non-profit szektor gazdasági szervezeteken belüli aránya kisebb.

A nonprofit szervezetek régió belüli, megyénkénti eloszlása gyakorlatilag megfelel a régió népességeloszlásának. 2003-ban Észak-Magyarországon a nonprofit szervezetek 56%-a BAZ megyében, 26%-a Hevesben, 18%-a pedig Nógrádban működött.

A kistérségi megoszlást tekintve - nem meglepő módon - a Miskolci kistérség áll az élen, 2002-ben a régió összes nonprofit szervezetének 25%-át itt találhattuk meg. Hasonlóan kiemelkedő az Egri kistérség is (11%). A nógrádi megyeszékhelyhez kapcsolódó Salgótarjáni kistérséget (5,6%) azonban ebben a rangsorban megelőzi a Gyöngyösi kistérség (7%).

8. ábra: A non-profit szektor kiépülése az Észak-magyarországi régió kistérségeiben

Forrás: NCA adatai alapján szerkesztette Mády Máté

7.1.2. A nonprofit szervezetek jellemző tevékenységei az Észak-magyarországi régióban

Észak-Magyarországon a nonprofit szervezetek tevékenységtípus szerinti megoszlása nagyságrendjét tekintve hasonló az országos arányokhoz, 21%-uk tevékenységi köre a sporthoz, 15%-uké az oktatáshoz kapcsolódik, 12%-uk hobbi és szabadidős szervezet. A gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás szempontjából fontos szerepet játszó nonprofit szervezetek, a gazdaság-, és vállalkozásfejlesztési szervezetek 3%-kal, a szociális ellátást végzők 7%-kal, a településfejlesztési célú szervezetek szintén 7%-kal részesednek a nonprofit szervezetek köréből az Észak-magyarországi régióban.

A megyeszékhelyeken magas a kulturális nonprofit szervezetek aránya (10%), míg a községekben a polgárvédelmi és a településfejlesztési szervezetek aránya magasabb a többi településtípushoz képest (10%).

1. táblázat: Nonprofit szervezetek megoszlása a régióban település-, és tevékenységtípusonként 2002 (%)

Tevékenységtípus	Megye- székhely	Város	Község	Összesen
A bűnözés megelőzése	0,5%	1,0%	0,4%	0,6%
Adományosztó alapítvány, egyesületi szövetség	0,4%	0,2%	0,1%	0,2%
Egészségügy	4,9%	2,1%	1,4%	2,8%
Gazdaság-, és vállalkozásfejlesztés	1,5%	2,5%	4,0%	2,8%
Hobbi és szabadidős szervezet	9,7%	12,4%	13,2%	11,8%
Jogvédelem, érdekvédelem	4,9%	4,4%	4,6%	4,6%
Környezetvédelem	2,3%	2,4%	2,6%	2,4%
Kultúra	10,0%	8,4%	6,3%	8,1%

Tevékenységtípus	Megye- székhely	Város	Község	Összesen
Nemzetközi kapcsolatok	0,8%	1,0%	0,0%	0,6%
Oktatás	16,9%	16,3%	12,4%	15,0%
Polgárvédelem	1,8%	2,8%	10,0%	5,2%
Politikai szervezet	0,8%	1,0%	0,5%	0,7%
Sport	20,9%	20,8%	22,0%	21,3%
Szakmai, munkaadói és munkavállalói szervezet	8,2%	6,1%	3,9%	6,0%
Szociális ellátás	8,9%	8,3%	3,8%	6,8%
Településfejlesztés, lakásügy	3,3%	6,0%	10,8%	6,9%
Tudományos kutatás	1,3%	0,2%	0,0%	0,5%
Vallás	2,9%	3,8%	4,0%	3,6%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: NCA

7.1.3. A nonprofit szervezetek részesedése a régió beruházásaiból

A non-profit szervezetek szerepe a beruházásokban elenyésző, a szektorban 2002-ben megvalósult 3,6 milliárdos éves beruházás a régió összberuházásainak 1%-át teszi ki. Igaz, a beruházási érték 1996 és 2002 között 7-szeresére nőtt. A régió gazdasági helyzetére jellemző, hogy az adott időszakban a legdinamikusabban a költségvetési szervek beruházásai emelkedtek, az összberuházásokon belüli arányuk az 1996. évi 10%-ról 2002-re 18%-ra nőtt. Ezen belül BAZ és Nógrád megyékben megduplázódott és Hevesben csökkent.)

A nonprofit szervezetek beruházásainak területi megoszlása nem egyezik meg a szervezetek megoszlásával, BAZ megye szervezeti részesedésénél erősebb túlsúlya érzékelhető. Borsod-Abaúj-Zemplénben a nonprofit szektor beruházásai az időszak során hétszeresére emelkedtek, részesedése a régió nonprofit szervezeteinek beruházásaiból 2002-ben 84% volt. Hevesben is nagymértékű volt a növekedés, de a régió nonprofit beruházásaiból az időszak végén csak 11%-kal részesedett, Nógrád megye részesedése pedig 2002-re 4,4%-ra csökkent. (KSH, 1996-2002) Az egy nonprofit szervezetre jutó beruházás összege is jelentős mértékben emelkedett, de a régióban 2002-ben még mindig csak 440 ezer forintot tett ki (ami nagy előrelépés az 1996-os 80 ezer forinthez képest). BAZ megyében az átlagos beruházás 650 ezer forint, s a régióátlagnál jóval alacsonyabb volt a hevesi és nógrádi beruházási szint (190 ezer, ill. 110 ezer forint) 2002-ben. (KSH, 1996-2002)

2. táblázat: Nonprofit szervezetek beruházásai és megoszlása (m Ft, %)

	BAZ	Heves	Nógrád	Észak- Magyar- ország	BAZ	Heves	Nógrád	Észak- Magyar- ország
1996	435	9	45	489	89,0%	1,8%	9,2%	100,0%
1997	342	64	55	461	74,2%	13,9%	11,9%	100,0%
1998	518	141	105	764	67,8%	18,5%	13,7%	100,0%
1999	720	229	113	1 062	67,8%	21,6%	10,6%	100,0%
2000	1 356	411	182	1 949	69,6%	21,1%	9,3%	100,0%
2001	2 443	478	247	3 168	77,1%	15,1%	7,8%	100,0%
2002	3 039	406	157	3 602	84,4%	11,3%	4,4%	100,0%

Forrás: KSH BAZ, Heves, Nógrád Megyei Statisztikai Évkönyvek 1996-2002.

7.1.4. A nonprofit szervezetek szerepe a foglalkoztatásban

A nonprofit szervezetek foglalkoztatási szerepe a régióban eddig elenyésző. A régió 7720 nonprofit szervezetének 93,2%-a 0 vagy ismeretlen számú foglalkoztatottal működik. A foglalkoztatottal rendelkező nonprofit szervezetek száma a régióban nem érte el az 500-at. (KSH, 1999-2003)

7.2. A foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek Észak-Magyarországon

A régió közel 8000 nonprofit szervezetéből alig, ha 100 tartozik a szociális vállalkozásokhoz legközelebb álló, foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek közé. A Civil Szervezetek Országos Szövetsége, az Észak-magyarországi Fejlesztési Ügynökség, az EU-Háló Partnerség Program, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány és az NCA Észak-magyarországi Regionális Kollégiumának adatbázisai alapján mintegy 60 olyan szervezetet találtunk, mely működés során már kezdeményezett és megvalósított valamilyen, helyi foglalkoztatással járó termelő-szolgáltató tevékenységet. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 33, Heves megyében 6, Nógrád megyében 21 szervezethez juttattuk el kérdőívünket.¹⁴ A megkérdezettek 40%-a, 24 szervezet válaszolt. A válaszokból és 5 helyi foglalkoztatási projekt¹⁵ részletes elemzéséből kirajzolódó helyzetkép legfontosabb elemei a következők:

A foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek alapítása a régióban jelentős részben magánkezdeményezésre történik, de előretörték az önkormányzati alapítású kht-k is.

Környezetükkel, más szervezetekkel fenntartott kapcsolatrendszerük felemásnak minősíthető, ami az eredményes gazdasági és foglalkoztatási tevékenység végzése, s különösen a társadalmi tőke építésének szempontjából lényeges. Többségük kiválónak vagy jónak ítéli a munkaügyi központokkal és a helyi önkormányzatokkal fenntartott kapcsolatát. A megkérdezett szervezetek negyven százalékának azonban nincs kapcsolata területfejlesztési intézményekkel, s a szervezetek fele nem áll kapcsolatban sem vállalkozásfejlesztési szervezetekkel, sem gazdasági kamarákkal. A gazdasági jellegű szervezetektől való elszigeteltség kétségkívül hátráltatja gazdasági-foglalkoztatási tevékenységük fejlődését.

A szervezetek többsége aktív kapcsolatban van más nonprofit szervezetekkel. Eseti, laza kapcsolatról a szervezetek harmada számolt be, a kapcsolatok teljes hiánya egy esetben sem fordult elő. A többi szervezet kapcsolataira a rendszeres egyeztetés és a tapasztalatcsere jellemző, több esetben közösen adtak be pályázatot. A helyi szereplők (lakosság, vállalkozók,

¹⁴ Válaszadó szervezetek: Bányaterenyi és Környéke Területfejlesztési Társulás, Bányaterenyi Rehabilitációs Képzési Központ és Szociális Foglalkoztatási Közhasznú Társaság, Borsodbótai Önkéntes Tűzoltó-, és Településszépítő Egyesület, Borsodi Transzít Foglalkoztatási Kht., Ceredi Segítő Kezek, Csereháti Településszövetség, Encs város szociális helyzetének javításáért Közalapítvány, Érsekivádkert Jövőjéért Alapítvány, Fulókércs-Litka Községek Szociális Földprogramja Kht., Gondoskodás Közhasznú Egyesület, Karolai Környezet-, Természetvédő és Ismeretterjesztő Alapítvány, Kázmárk Községért Jóléti Szolgálat Helyi Alapítvány, Mozgáskorlátozottak Balassagyarmati Egyesülete, Mozgáskorlátozottak Sárospataki és Zempléni Térségi Egyesülete, Mozgássérültek és Barátaik Miskolc Városi Egyesülete, Munkanélküliek és Álláskeresők Egyesületeinek Északi Regionális Szövetsége, Nógrád Turizmusáért Egyesület, Ökorégió Vidékfejlesztési és Tájgazdálkodási Egyesület, Sárospataki Munkanélküliek Egyesülete, Szívdobbanás Nógrádmegyerért Alapítvány, Tamasz az embernek – támasz a természetnek Alapítvány, Terényi Faluvédő és Tájvédő Egyesület, Válaszút Alapítvány, Zemplénért Civil Szervezetek Szövetsége

¹⁵ Elemzett projektek: „Küzdelem a munka világából ...” – ATÖSZ, Csereháti Településszövetség, Kézműves program – Csereháti Településszövetség, „Újra dolgozom (OFA)” – Ózd, Nők munkaerőpiaci reintegrációja - Borsodbóta

közéleti személyiségek) viszonya a szervezetekhez az esetek döntő többségében támogató, bár előfordul közömbösség és elutasítás is.

Céljaik a foglalkoztatás, gazdaságfejlesztés, szociális gondoskodás, az oktatás, kultúra, érdekvédelem, egészségmegőrzés és sport köré csoportosíthatóak. A célkitűzések gyakran tágak, túl általánosak, egymással átfednek.

A piaci szemlélet hiánya már a célokból is kitetszik. A gazdasági célok között előfordult a munkahelyteremtés, munkanélküliség-csökkentés, gazdaságfejlesztés, turizmusfejlesztés, kedvezményes szolgáltatások nyújtása, állami, önkormányzati bentlakásos intézmények tehermentesítése, a meglévő szolgáltatások szinten tartása, fejlesztése, modellgazdaság működtetése, de előfordult a szervezet akadálytalan fenntartására való törekvés is. A kérdőívek kitöltése során a szervezetek többsége azonban mindössze általános célkitűzéseket fogalmazott meg, az esetek felében nem is tudtak gazdasági célokat megnevezni.

Tevékenységi struktúrájuk nem kiforrott, a TEÁOR rendszerbe nem besorolható. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó tevékenységek közül a legtöbben (ami a szervezetek hatvan százalékát jelenti) tanácsadást végeznek, negyven százalékuk érdekvédelemmel is foglalkozik. A szervezetek harmada jelölte meg válaszként a tartós foglalkoztatást és a képzést, egyéb tevékenységet 20%-uk nevezett meg. A válaszadó szervezetek nyolcvan százaléka végez valamilyen szolgáltatásnyújtási vagy termék-előállítási tevékenységet, a többi szervezet fő tevékenysége az érdekvédelem. A megnevezett foglalkoztatási és gazdaságfejlesztési célú tevékenységek közé tartozik a zöldség, virág, kertészeti termék termelése, egyéb gyümölcs- és zöldségfeldolgozás, munkaruha, felsőruhagyártás, nyomdai tevékenység, papír, csomagolóeszköz gyártása, csomagolás, mezőgazdasági munkavégzés, munkaerő-közvetítés, mérnöki tevékenység, tanácsadás, támogató szolgálat-üzemeltetés, közösség-, és településfejlesztés. Oktatási és szociális tevékenységek közé sorolható az idősellátás, családsegítés, felnőtt és egyéb oktatás, a pályaorientáció, pályatanácsadás, az öznevelés, önképzés, oktatás, az önismeret-fejlesztés és párkapcsolat-tanácsadás, a kapcsolatteremtés és együttműködés más hasonló tevékenységű civil szervezetekkel. A megnevezett tevékenységek között előfordult még az informatikai szolgáltatás, pályázatírás, pályázati tanácsadás, egészségügyi szolgáltatások, szállítószerződés működtetése is.

A tevékenységek célcsoportja a szervezetek területi hatóköre és speciális célközönsége szerint változik. A termékek és szolgáltatások felhasználóiként rendszerint egy meghatározott térség lakossága, fiatalok, idősek, mozgáskorlátozottak, fogyatékosok, munkanélküliek, hátrányos helyzetű családok, valamint kisebb részben önkormányzati és oktatási intézmények, nonprofit szervezetek, vállalkozások jelennek meg. A szervezetek vezetőinek több mint nyolcvan százaléka gondolja úgy, hogy termékével, szolgáltatásával kielégítetlen szükségletet elégít ki.

A szervezetek szolgáltatásait általában ingyenesen vagy kedvezményes áron kínálják, mindössze néhány esetben fordul elő, hogy piaci áron értékesítik termékeiket, szolgáltatásaikat. *Önkormányzattal kötött szolgáltatásnyújtási szerződésről* mindössze négy szervezet számolt be. *Alacsony és a viszonylag magas költségvetéssel működő szervezetek* egyaránt megtalálhatóak a felmérésben részt vett nonprofit szervezetek között. A szervezetek ötöde kevesebb, mint 1 millió forintból gazdálkodhat évente, s 16%-uk rendelkezik 20 millió forintnál magasabb költségvetéssel. A szervezetek 30-30%-ának költségvetése tartozik az 1-5 millió Ft-os, ill. az 5-20 millió Ft-os kategóriába. Bevételeik legfőbb forrását a támogatások képezik, melyeket általában az önkormányzattól, munkaügyi központtól kapnak vagy pályázati úton nyernek el.

3. táblázat: A szervezetek megoszlása a költségvetés forrásai szerint (%)

A költségvetés forrásai	0%	1-10%	11-25%	26-50%	51-75%	76-100%	Össze- sen
Saját tevékenység bevétele	33%	21%	13%	25%	8%	0%	100%
Adományok	58%	25%	4%	8%	0%	4%	100%
Tagdíj	54%	38%	0%	8%	0%	0%	100%
Szja-bevétel	63%	33%	0%	4%	0%	0%	100%
Támogatás	8%	13%	0%	25%	17%	38%	100%
Ebből: pályázati forrás	21%	8%	4%	21%	17%	29%	100%
Állami normatíva	88%	0%	4%	4%	4%	0%	100%
Egyéb	58%	33%	0%	8%	0%	0%	100%

Forrás: kérdőíves felmérés

A költségvetésben a támogatások a bevételek legalább háromnegyedét teszik ki a szervezetek negyven százalékára számára. Állami normatívát három, mozgáskorlátozottakkal, ill. fogyatékosok rehabilitációjával foglalkozó szervezet kap. Az egyéb bevételi források a szervezetek 90%-nál nem jelentősek. A szervezetek háromnegyede véli úgy, hogy pályázataik inkább sikeresek, 13 százalékuk pedig egyértelműen sikeresnek tartja beadott pályázatait. A válaszadók kilencven százaléka saját alkalmazottaival készített el pályázatait, a többieknél ezt külső pályázatírók végzik. Pályázatíró cégek szolgáltatásait egyik szervezet sem veszi igénybe.

A költségvetés másik fontos pillére a saját tevékenységből származó bevétel. 11 szervezet jövedelmének legalább 10%-át, két szervezet pedig összes bevételének több mint 50%-át saját tevékenységből (általában szolgáltatásnyújtásból) szerzi. A többi bevételi forrás a szervezetek többségénél nem számottevő eleme a költségvetésnek. A szervezetek több mint fele nem szed tagdíjat és adományokat sem kap. A személyi jövedelemadó-bevétel aránya mindössze egy szervezet esetében haladja meg az összes bevétel 10 százalékát.

Foglalkoztatási szerepükre jellemző, hogy összesen közel 300 munkavállalót foglalkoztatnak, a foglalkoztatottak száma az egyes szervezetek között azonban nagy szóródást mutat. A szervezetek hatodának egyáltalán nincs fizetett alkalmazottja, s a válaszadó szervezetek mintegy felének 5 vagy annál kevesebb alkalmazottja van. Szervezetenként átlag 12 főt foglalkoztatnak. A nagyobb szervezeteknél 50-90 fő foglalkoztatása is megjelenik. A szervezetek harmadánál az elmúlt években nőtt, negyven százalékuknál nem változott a foglalkoztatottak létszáma.

Az önkéntesek számában az alkalmazotti létszám megoszlásához hasonlóan erős szóródás mutatkozik. Kevesebb az önkéntes, mint a foglalkoztatott. A szervezetek közel fele nem veszi igénybe önkéntesek segítségét, negyven százalékuk tevékenységében viszont legalább hat önkéntes vesz részt.

4. táblázat: Szervezetek megoszlása alkalmazotti létszám szerint

Létszám (fő)	Alkalmazottak (teljes és részmunkaidős) száma szerint	Teljes munkaidős foglalkoztatottak száma szerint	Részmunkaidős foglalkoztatottak száma szerint	Önkéntesek száma szerint
0	16,7%	29,2%	66,7%	37,5%
1-5	50,0%	45,8%	20,8%	20,8%
6-10	8,3%	4,2%	8,3%	29,2%
11-20	12,5%	8,3%	4,2%	0,0%
21 felett	12,5%	12,5%	0,0%	12,5%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: kérdőíves felmérés

A foglalkoztatottak döntően alacsony iskolai végzettségűek. Az alkalmazottak 41%-nak legmagasabb iskolai végzettsége általános iskola, 12%-nak szakiskola, 32%-uk rendelkezik középfokú végzettséggel, 15%-nak van diplomája. A foglalkoztatottak többsége felvételtkor gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetű volt, 53%-uk tartós munkanélküli, 20%-uk pályakezdő munkanélküli, 24%-uk nem rendelkezett szakképzettséggel, 18%-uk egyéb szempontból minősült hátrányos helyzetűnek, s mindössze 3%-uk nem volt hátrányos helyzetű. Az alkalmazottak harmada tevékenységének megfelelő szakképzettséggel rendelkezik, 22%-uknak más végzettsége van, 41%-uknak pedig egyáltalán nincs szakképzettsége.

A foglalkoztatási célú pályázati lehetőségeket rendszerint csak a nagyobb szervezetek vették igénybe. Nagyon kevés szervezet adott be pályázatot uniós forrás (PHARE, EQUAL) elnyerésére, melyek azonban többségében sikeresek voltak. Hasonló a helyzet az OFA-hoz benyújtott pályázatok esetében is.

8. Összegzés és az Észak-magyarországi régió szociális gazdaságának SWOT analízise

A globalizáció és a nyomában kibontakozó újkapitalizmus szükségessé, a szociális piactudomány mellett hitet tevő európai uniós politika pedig egyben lehetővé teszi a foglalkoztatás, a szolgáltatási feladatok ellátása és a versenyképességet erősítő társadalmi tőkeképzés új, a helyi közösségeket mobilizáló formáinak kialakulását és elterjedését.

Éppen ezért a szociális gazdaság kiépítése komoly, a régióban is létező alternatíva és reális megoldás a régió strukturális gondjai egy részére.

A nyugat-európai tapasztalatok felhívják a figyelmet a szociális gazdaságban rejlő előnyökre, de megmutatják annak korlátait és veszélyeit is. Így kritikus pontként jelentkeznek:

- a keresletet biztosító gazdasági környezet kiépítése,
- a csak kisebb-nagyobb támogatással fenntartható munkahelyek tartósságának biztosítása,
- a szektor által biztosított alacsonyabb bérezés,
- a finanszírozás több lábra állítása, a támogatásoktól való egyoldalú függés oldása,
- a kulturális, szemléleti korlátok lebontása, a szociális gazdaság elfogadtatása,
- a közszféra támogatásának megszerzése, a bürokratikus csapdák csökkentése,
- az együttműködés szubjektív gátjainak lebontása,
- a tanácsadást, lobby tevékenységet és érdekképviseletet ellátó ernyőszervezetek működése,
- az önkéntesek bevonása, felkészítése,
- az üzleti és a szociális szférában egyaránt otthonosan mozgó menedzserek széles körének létezése,
- a jó példák, innovatív módszerek terjesztése.

A magyarországi non-profit szféra eddigi, a rendszerváltást követően kétségkívül dinamikus előretörésének vizsgálata a továbblépéshez szükséges újabb feladatokra és a szociális gazdaság magyarországi kiépítésének sajátos körülményeire világított rá. Így figyelembe veendő, hogy a magyar non-profit szektorban:

- a szervezetek számának növekedése már megtorpant, sőt a kezdeti lelkesedés elillanását és a szervezetek intézményesülésének megerősödését követően csökkenéssel kell számolni,
- gyenge az önkéntes munkavállalás, ami az államszocialista múlt rosszízű társadalmi munkáinak öröksége és a potenciális önkéntesek egzisztenciális bizonytalansága, az ennek következtében megcsappant szolidaritás és leamortálódott társadalmi tőke mellett az önkéntes munkát végzőket és befogadókat egyaránt sújtó gazdasági szabályozással magyarázható,

- a közsféra (állam és önkormányzatok) által létrehozott nonprofit szervezetek (kht.-k) kezdenek dominánssá válni, különösen a vagyon és az éves forgalom tekintetében,
- a támogatási rendszer több hibája vált nyilvánvalóvá, így a tartalékképzés lehetetlensége, a gazdaságtalan működés túlzott tolerálása, a marketing tevékenységek hiánya, a tapasztalatcserére szánt idő és pénz megtakarítása mind gátolja az életképes szociális vagy közösségi vállalkozások kialakulását,
- a munkahelyek létrehozása helyett a munkaalkalom teremtése és az önellátás erősítése vált igényeltebb, de kevésbé támogatott megoldássá.

A régióban néhány további sajátosság fedezhető fel, melyek mind azt mutatják, hogy a kimutatható szükségletek és a már létező jó példák ellenére is a szociális gazdaság eddigi kezdeményezései regionális szinten gazdasági szempontból még értelmezhetetlenek. Sem beruházási, sem termelési-szolgáltatási, sem foglalkoztatási részesedése alapján nem játszik számottevő szerepet a régióban. Lokálisan viszont már jelentkeznek a pozitív hatások. Különösen a másik két szektor által „elhanyagolt”, sem vállalkozói potenciállal, sem önkormányzati forrásokkal nem rendelkező területeken sikerült sok-sok önkéntes munkával, nem ritkán kívülről bevitt innovativitással eredményeket elérni.

Az elméleti ismertek, a nemzetközi példák és a hazai tapasztalatok alapján a szociális gazdaság regionális kiépültségének és a működése sikerét biztosító feltételrendszer fejlettségének értékelése az alábbi szempontok mentén történhet:

- szervezeti háttér létezése, jellemzői
- professzionális menedzsment rendelkezésre állása
- kielégítetlen szükségletek
- a termék, a szolgáltatás minőségét biztosító, a fogyasztók/a piac bizalmát megszerző és megőrző megoldások jelenléte
- piaci szemlélet
- állandó és időszakos foglalkoztatási kapacitás
- önkéntes háttér
- munkaerőpiaci és szociális szolgáltatásokkal való kapcsolat
- infrastruktúra kiépültsége
- finanszírozás stabilitása
- támogatási rendszerek létezése, jellemzői

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
Lefedetlen szükségletek	Még mindig ritka civil szervezeti háló
Mozgósítható munkaerő	Információ és ismerethiány a szociális gazdaságról
Közsféra szerepvállalási készsége	Speciálisan képzett helyi szakemberek hiánya
Közhasznú foglalkoztatás tapasztalatai	Piackutatás, szükségletek pontos feltárásának hiánya
Jól működő foglalkoztatási célú civil szervezetek	Alacsony társadalmi presztízsű tevékenységek szerepelnek a non-profit szférában
Jó projektek	Piaci szemlélet hiánya
Szociális szakmai segítői háttér	Korlátozott, eseti támogatásoktól függő, projektszintű foglalkoztatás
Kutatás – fejlesztési kapacitások	Állandóan változó foglalkoztatottak
Munkaügyi központokkal, szociális	Önkéntesek hiánya

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
szakemberekkel jó kapcsolat	
Alapinfrastruktúra kiépültsége	Önkormányzati feladatok átadása nem jellemző
Képzett non-profit menedzserek	Hálózatok hiánya
LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
Európai minták, terjedő információk a szociális gazdaságról	Szociális szempontok háttérbe kerülése a piaci érdekekkel szemben
Uniós ösztönzés, támogatások	A közösségi szereplőket a piactól távol tartani akaró neoliberalizmus erősödése
Foglalkoztatáspolitikai ösztönzés	A szektor sajátosságait figyelmen kívül hagyó támogatási rendszer
Piaci rések	Törvényi szabályozás további késlekedése, vagy nem megfelelő iránya
Önkéntes munka felértékelődése	Önkormányzati gazdálkodásban a feladatátadás nehézsége
Országos és nemzetközi hálózatosodás	

9. Jövőkép: a szociális gazdaság lehetséges célállapota Észak-Magyarországon

A lehetőségeket és a jelenlegi helyzetet figyelembe véve az Észak-magyarországi régióban úgy a szociális, mint a közösségi vállalkozásokat és a szövetkezeteket tekintve is komoly tartalékok vannak. A bemutatott hat vállalkozási területen mért szükségletekkel és a közhasznú munkánál hatékonyabb foglalkoztatás iránti igénnyel számolva a régió 32 kistérségében összesen kb. 100, egyenként 25-80 főt foglalkoztató szociális és közösségi vállalkozás működhet (kht, egyesületi, alapítványi vagy szövetkezeti formában). A foglalkoztatás kombinált formában történhet, azaz a szociális vagy közösségi vállalkozások állandó alkalmazottai (kb.20-25%) mellett a jelenlegi közhasznú munkavégzésnek megfelelő, ám attól a kapcsolódó munkaerőpiaci szolgáltatásokban és a munka szerveztségében különböző átmeneti és tranzit foglalkoztatás is megvalósulhat.

5. táblázat: A szociális és közösségi vállalkozásokban rejlő becsült foglalkoztatási lehetőségek

Vállalkozási területek	Szociális gazdaságban foglalkoztatható további munkaerő száma	Szociális gazdaságba bevonható önkéntesek száma
Szociális és személyi szolgáltatások	250	2500
Településüzemeltetés és -gondozás	2000	10000
Táj- és erdőgondozás, természetvédelem	160	500
Kulturális, szabadidős, turisztikai és információs szolgáltatások	540	2500
Szociális kereskedelmi és közösségi közlekedési szolgáltatások	250	1000
Mezőgazdasági szövetkezetek és közösségi mezőgazdálkodás	300	500
Összesen	3500	17000

Forrás: saját szerkesztés

A harmadik szektor ezen szervezetei a jelenleg ellátatlan területeken biztosíthatják a szociális, kulturális, információs, környezetvédelmi szolgáltatásokat, segíthetik a helyi erőforrások

hasznosulását és megőrzését. Emellett kb. 3500 jelenleg munkanélkülinek vagy inaktívnak munkát adva, önkéntesek ezreinek értelmes cselekvési teret nyitva járulhat hozzá a foglalkoztatási gondok megoldásához és a társadalmi tőke növeléséhez. A harmadik szektorban foglalkoztatottak számára a kapcsolódó munkaerőpiaci szolgáltatások (képzés, mentorálás, személyiségfejlesztés, informálás) révén átjárás nyílt az elsődleges munkaerőpiac felé, a megnövekedett társadalmi tőke pedig jól hasznosulhat a gazdaság egészének fejlődésében.

A beruházások és a működtetés költsége természetesen létszámtól és tevékenységtypustól függően változik. Az egyszeri, vállalkozásonként kb. 15-20 millió Ft-os, pályázati támogatásokból megteremthető beruházási költségek mellett a működés fenntarthatósága jelenti az igazi kihívást.

Kiadási oldalon: mérsékelten alapanyag-igényes tevékenységekben egy 20 fős közösségi vállalkozás éves működési költsége kb. 44 millió Ft, 25 fő és egy tevékenység esetén 54 millió Ft, 50 fő és kétféle tevékenység esetén 100 millió Ft, valamint 80 fő és négyféle tevékenység esetén 156 millió Ft. A költségek a foglalkoztatottak minimálbérnek megfelelő bérköltsége és annak járulécai mellett tartalmazzák a vezető és asszisztense, a tevékenységek számának megfelelő munkavezető, a képzés, a mentorok, az alapanyagok, az eszközök, az önkéntes munkások szervezése, a szállítás és az irodai infrastruktúra költségeit. Ily módon a foglalkoztatás éves fajlagos költsége 2 millió Ft körül mozog.

A szociális és közösségi vállalkozások azért tudnak hatékonyan működni, mert a bérköltségeket sikerül az önkéntes munka bevonásával valamint hálózatba szerveződve bizonyos magas díjazású munkakörök hálózatszintű betöltésével csökkenteniük.

Bevételi oldalon: a kiadások 55-60%-át teheti ki az értékesítésből származó bevétel, ami egyben azt is jelenti, hogy legalább a kezdeti időszakban foglalkoztatottanként 750-960 ezer Ft támogatásra szorulnak. A kiadási oldalt teljes egészében lefedő bevételek elérése azt feltételezi, hogy foglalkoztatottanként és naponként 7,5 – 8,5 ezer Ft bevételt kellene elérni. Ez a számadat az adott tevékenységek piacára jellemző fizetőképességet figyelembe véve egyrészt a támogatások, másrészt a minőségi szolgáltatások irányába való elmozdulás szükségességére hívja fel a figyelmet. Az értékesítési bevételek egy jelentős része a helyi önkormányzatoktól átvállalt feladatok szerződés szerinti szolgáltatási díjából adódhat, amennyiben sikerül a régióban is elterjeszteni a közfeladatok civil szervezet számára való kiszervezésének gyakorlatát.

A szektor vállalkozásainak kiépítése és működtetése tartós, a jelenleginél nem feltétlenül nagyobb, de másképpen elosztott állami támogatást feltételez.

Az igényelt működési támogatás – a piaci lehetőségeket figyelembe véve - foglalkoztatottanként és évente átlagosan 800 ezer Ft, az egy közhasznú foglalkoztatottra jutó támogatásnál kb. 20%-kal magasabb. A régió szintjén összesen évente 2,8 milliárd Ft-ot (2003-as áron) igényelne a szociális vagy közösségi vállalkozásban működő munkahelyek támogatása, miközben 2003-ban közcélú és közhasznú foglalkoztatásra 5,5 milliárd Ft-ot költöttek.

A támogatás személyekhez kötött, több évre szól, így kiszámítható, de csökkenő mértékű. (Négy év esetén a támogatás pl. 100, 80, 60, 30 % mértékű, ahol a 30% csak az utánkövetésre és bizonyos segítő szolgáltatásokra elég.) Az adott személy után járó támogatások megszüntével az illető:

1. vagy el tud helyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon,
2. vagy a közösségi vállalkozás állandó, a fenntarthatósághoz megkövetelt teljesítményre képes alkalmazottja lesz,
3. vagy – amennyiben egészségügyi vagy szociális okok miatt ilyen teljesítményre nem képes – átkerül egy új támogatási formába.

10. Javaslatok

Ahhoz, hogy a jövőképpen szereplő 3500 főt foglalkoztató, valós szükségleteket kielégítő, kb. 100 szociális és közösségi vállalkozást létre lehessen hozni és működtetni lehessen, az alábbi feladatok megvalósítására szükség van:

10.1. Szervezetfejlesztés

Lennie kell olyan non-profit szervezeteknek, melyek gazdasági szerepe értelmezhető, alkalmasak a vállalkozások beindítására és működtetésére. Ez részben szubjektív, a szervezetektől függő, részben tőlük független tényezők függvénye.

A jogszabályi háttér alakítását az objektív feltételek közé soroljuk. A szociális gazdaság lényegének megfelelő, a szociális tartalmat is figyelembe vevő pénzügyi-gazdasági szabályozás kialakítása mellett a már évek óta húzódó „önkéntes törvény” elfogadása jelentős mértékben segítené, sőt ösztönözhetné a szektor megerősödését.

A szakemberháttér részint a szakképzés egyoldalúságának és hiányosságainak megszüntetésével, részint a speciális, az üzleti és a szociális szférában egyaránt jártas szakemberek egzisztenciális biztonságának növelésével erősíthető meg. Az ezt szolgáló tanfolyamok mellett indokolt a szociális és közösségi vállalkozások menedzsere szakképzés beépítése a felsőoktatásba is.

Az önkéntesek bevonása a szektor számára nélkülözhetetlen. A már említett „önkéntes törvény” mellett a potenciális önkéntesek motiváltságának megteremtése, a társadalmi szolidaritás fontosságának és az önkéntes számára nyújtott előnyök tudatosítása csak széleskörű szemléletformálással, a jó példák propagálásával érhető el.

A szervezetek infrastrukturális háttérére is fejlesztésre szorul. Stabil és kis költséggel működtethető irodai és képzési infrastrukturális háttér nélkül a szociális/közösségi vállalkozás nem lehet versenyképes. Az infrastrukturális feltételek megteremtésében az önkormányzatok sokat tehetnek, de ügyelni kell arra, hogy a viszonyok tiszták maradjanak, a két szféra közötti határvonal ne mosódjon össze.

Az információval való gazdálkodás képessége a hozzáférést, a megértést és az alkalmazás képességét együttesen jelenti. Nem elsősorban az informatikai infrastruktúra hiánya okoz ma már gondot, hanem az információk fogadásának és továbbításának szubjektív tényezői. A kapacitásépítés fontos területe a non-profit szervezetek ezen képességének fejlesztése és ugyanakkor a szociális/közösségi vállalkozások speciális igényeinek megfelelő (piaci információkat és szociális kérdéseket egyaránt befogadó) tartalomfejlesztés megtörténte.

A szervezetek közötti kapcsolatok, a hálózat építése talán a feltételrendszer legfontosabb eleme. Magányos szociális/közösségi vállalkozások nem lehetnek sikeresek. A szakmai és információs megerősítés mellett különösen a hálózat révén elérhető piaci előnyök létfontosságúak.

10.2. Külső szakmai segítői háttér biztosítása

A szociális gazdaság jellegéből adódóan a sikerhez magasan képzett üzleti menedzserekre és szociális segítőkre egyaránt szükség van. Amellett, hogy a vállalkozásokban helyben dolgozó szakemberháttér kialakítandó, számukra folyamatos és széles körben elérhető külső szakmai szolgáltatások biztosítandók.

A külső szakmai segítők maguk is két szakterülethez kapcsolódnak. Egyrészt nagy szükség van a külső képzett mentorok, facilitátorok elérhetőségének biztosítására, másrészt a szociális és közösségi vállalkozások igénylik a „top menedzserek” segítségét is. A külföldi példák alapján a külső szakemberek bevonása történhet önkéntes munka, vagy az őket foglalkoztató szervezetek felajánlása alapján.

A regionális módszertani központ és ötletbank felállítása a jó példák terjesztésén, a külső szakértők kijárlásán, az információs szolgáltatások biztosításán keresztül a hálózatépítés fontos eszköze lehet.

10.3. Piaci háttér megeremítése

A szociális gazdaság meglévő kezdeményeinek kétségkívül leggyengébb pontja a piac, a piaci versenyképesség. Enélkül azonban nem érhető el a fenntarthatóság. A piacképesség javításának legfontosabb eleme a szolgáltatások és termékek megbízható, garantált minőségének biztosítása. *A minőségbiztosítás*, a profit orientált cégekkel megegyező tanúsítványok megszerzése költséges dolog. A szociális gazdaságban ezen folyamatok támogatására, a minőségbiztosításba a szociális szempontok bevételeire még inkább szükség van.

Az értékesítési hálózatok és közös marketing tevékenység kiépítése hozhat áttörést a szociális és közösségi vállalkozások piaci pozíciójának javításában. A regionális vagy országos marketing szervezetén túl a helyi/kistérségi termékek boltjainak a megyeszékhelyeken és fővárosban való létrehozása, közös kiadványok, katalógusok megjelentetése, a vállalkozási mellett a szociális cél bemutatása, ezzel a szolidaritás felkeltése csak összehangolt, az egész hálózatra kiterjedő munkával lehetséges.

Az önkormányzatok feladatátadása jelentheti a szociális gazdaságban megjelenő szolgáltatások egy jelentős részének az alapját. Eme lehetőség önkormányzati vezetőkben való tudatosítása, az átadás feltételeit és garanciáit rögzítő szerződés formáinak, a megállapodás kritikus pontjainak és a konfliktusok megelőzése vagy kezelése módszereinek megismertetése nélkül ezen a téren hosszú távra mutató előrelépésben nem reménykedhetünk.

10.4. Finanszírozás

A szociális gazdaság fő finanszírozója a piac. (Éppen ezért fontosak az előző három pontban megfogalmazott javaslatok.) A szociális gazdaságban megjelenő szolgáltatások célcsoportjai és az ő terheiket részben átvállaló önkormányzatok sincsenek azonban abban a helyzetben, hogy a szolgáltatások tényleges költségeit meg tudják finanszírozni. Annál is inkább, mert az alkalmazott munkaerő munkaerőpiaci hátrányai miatt ez a bekerülési költség magasabb is lehet a piaci átlagnál. A szektor ezen indokok alapján hosszú távon is nem piaci források bevonására szorul.

Normatív támogatások közvetve, az önkormányzati feladatok átvállalásával jelenhetnek meg a rendszerben. A támogatás címzettje természetesen nem a szociális vagy közösségi vállalkozás, hanem az önkormányzat, ami megfelelő garanciák mellett, megbízási díjként engedi át a feladat ellátásához kialakított összeget. A normatív támogatáshoz való kötés – stabilan jó, folyamatosan mért szolgáltatási színvonal és a politikai kurzusváltások hatásainak kiküszöbölése mellett – biztonságot nyújt a vállalkozás számára. Veszélyt a monopolhelyzet kialakulása, az azzal való visszaélés lehetősége jelent, ami ellen jó szerződéssel lehet védekezni.

Pályázati vissza nem térítendő támogatásokra úgy a vállalkozások indításához, mint működtetéséhez szükség van. A pályázati támogatásnak minden esetben több évre szólónak, a foglalkoztatottak munkaerőpiaci helyzetétől és a nyújtott szolgáltatások, előállított termékek piaci pozíciójától függő, idővel csökkenő mértékűnek kell lennie.

Speciális pénzügyi intézet létrehozása segíthet a szociális vagy közösségi vállalkozások hiteligényének kielégítésében. A szociális és közösségi vállalkozások hitelezése sajátos szempontokat vet fel, melyek közül az egyik leglényegesebb ezen vállalkozások esetén a hitelfedezet értelmezése, mértékének megállapítása.

Összegezve: A szociális gazdaság kiépítése az Észak-magyarországi régióban reális, megvalósítható célkitűzés. A foglalkoztatásban, a szükségletek kielégítésében és a társadalmi tőke építésében várható előnyei mellett arra is lehetőséget ad, hogy a Magyarországon még újszerű megoldás elterjesztésében úttörő szerepet vállalva a régió folytassa a hazai fejlesztési folyamatokban betöltött innovátor szerepét. Ugyanakkor mások tapasztalatai segítenek a hibák elkerülésében, a kockázatok csökkentésében.

Irodalom

- A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2001. (2003) KSH Budapest. 73. o.
 A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002. (2004) KSH, Budapest. 62. o.
 Bíró E. (2002): Nonprofit Szektor Analízis. Civil szervezetek jogi környezete Magyarországon. EMLA Egyesület. Budapest. 177. o. <http://www.emla.hu/nosza>
 Bourdieu, P.(1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája (szerk. Lengyel Gy. –Szántó Z.) Aula, Budapest. 155-177. o.
 Bóhm P. (1999): A XX. századi magyar társadalom. Korona Kiadó. Budapest.
 Brown, H.-Murphy, E. (2003): The Financing of Social Enterprises: A Special Report by the Bank of England, Bank of England, 68. o.
 Campbell, M. (1999): The Third System Employment and Local Development Volume 1 Synthesis Report. 38. o. http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/3syst/vol1_en.pdf
 Coleman, J. S.(1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája (szerk. Lengyel Gy. –Szántó Z.) Aula, Budapest. 11-45. o.
 Conscise Project (2000): The contribution of social capital in the social economy to local economic development in Western Europe. Report of Workpackage 1: Key concepts, measures and indicators. Middlesex University. 33. o. <http://www.conscise.mdx.ac.uk>
 EMES European Network Homepage. <http://www.emes.net>
 EU-HÁLÓ projekt honlap: <http://www.euhalo.hu>
 EU Homepage - Employment and Social Affairs-European Employment Strategy http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_strategy/index_en.htm
 EU Homepage - Employment and Social Affairs- Equal Home http://europa.eu.int/comm/employment_social/equal/index_en.html
 EU Homepage - Enterprise-Social Economy <http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/coop/index.htm>
 EU Homepage - Employment and Social Affairs – Third System and Employment http://europa.eu.int/comm/employment_social/empl_esf/3syst/index_en.htm
 Financial Instruments of the Social Economy (FISE) in Europe and their impact on job creation (1997) INAISE 133. o. <http://www.inaise.org/doc%20download/FISE%20and%20job%20creation.PDF>
 Frey M. (1998): Munkahely-teremtés a munkaerőpiac fő áramlatán kívül. – Parola. 2. 4-6. o.
 Frey M. (2001): Nonprofit szervezetek a munkaerőpiacon. Országos Foglalkoztatási Közalap-pítvány. 245. o. <http://www.ofa.hu>
 Galliano, R. (2003): Social economy, entrepreneurship and local development. 33. o. <http://www.oecd.org/dataoecd/21/55/17017950.pdf>
 Growth, competitiveness, employment – The challenges and ways forward into the 21st century Commission of the European Communities COM(93)700
 Harcsa I. - Kovách I. - Szelényi I. (1994): A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. - *Szociológiai Szemle*. 3.
 Holmstrom, R. (szerk.) (2000): Upscaling social investment: 50 case studies, INAISE, 96. o. <http://www.inaise.org/doc%20download/EN-CASE%20STUDIES.pdf>
 INAISE Homepage <http://www.inaise.org>
 Kay, A.(2002): The social economy Statement of Understanding Draft. <http://www.cbs-network.org.uk/>
 Kelemen K. (1996): Amit az üzleti világ a nonprofit szervezetektől tanulhat. - Parola. 3. 12-13. o.

- Knack, S. - Keefer, P.(1997): „Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation”. - *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251 - 1288. o.
- Kopp M. - Skrabski Á. (2001): Társadalmi tőke Magyarországon. - *Magyar Szemle*. 10.
- KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei statisztikai évkönyvek (1990-2002) KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, Miskolc.
- KSH (2004) Borsod-Abaúj-Zemplén megyei statisztikai tájékoztató 2003/4. KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, Miskolc.
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/megy/0304/bors0304.pdf>
- KSH Heves megyei statisztikai évkönyvek 1990-2002. KSH Heves Megyei Igazgatósága, Eger.
- KSH (2004) Heves megyei statisztikai tájékoztató 2003/4 KSH Heves Megyei Igazgatósága, Eger.
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/megy/0304/heve0304.pdf>
- KSH Magyar Statisztikai Évkönyvek 1990-2004. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH Nógrád megyei statisztikai évkönyvek 1990-2002. KSH Nógrád Megyei Igazgatósága, Salgótarján.
- KSH (2004) Nógrád megyei statisztikai tájékoztató 2003/4. KSH Nógrád Megyei Igazgatósága, Salgótarján. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/megy/0304/nogr0304.pdf>
- KSH (2002) Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/equal/index_en.html
- Kuti É. (1998): Hívjuk talán nonprofitnak... Nonprofit Kutatócsoport. Budapest. 220. o.
- Kuti É. (2003): Kinek a pénze? Kinek a döntése? Nonprofit Kutatócsoport. Budapest. 143. o.
- Laban, P. (1988): Community forestry in the context of Rural Development. - *Netherlands Review of Development Studies*. 2. 17-34. o.
- Macfarlane, R. – Laville, J.L. (1992): *Developing Community Partnerships in Europe. New ways of meeting social needs in Europe. The Directory of Social Change and The Calouste Gulbenkian Foundation.* London.
- Márton J. – Szeremley B. (1995): Szövetkezés: Európai agrárfejlődés. - *A Falu*. 1. 15-25. o.
- Nárai M. (2004): Szektor született? Nonprofit szervezetek Magyarországon. Kézirat. 1-5. o.
- New jobs in Europe (1999) :Thematic Focus Group No 3. 199. o.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/equal/index_en.html
- Reynolds, J. (1994): Szövetkezétfeljesztés. - *Parola*. 2. 16-17. o.
- Salamon, L. - Anheier, H. (1995): Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban. Nonprofit Kutatócsoport. Budapest. 119. o.
- Shiva (1986) *The Ecologist*.
- Slee, B. – Clark, G.M. – Snowdown, P. (1996): *The Scope for Community Participation in Forest Management. Summary Report. Department of Agriculture, Department of Land Economy. University of Aberdeen.*
- Social Enterprise (2002): *A strategy for success.* UK Department of Trade and Industry. 81.o.
<http://www.dti.gov.uk>
- Social Enterprise Coalition Homepage: <http://www.socialenterprise.org.uk>
- Social Enterprise Coalition (2003) *A guide to social enterprise* 42. o.
<http://www.socialenterprise.org.uk/cms/documents/guide.pdf>
- Szakál Gy. (2004): A társadalmi tőke hatása az oktatásra, egészségre és a civil szférára In: Bugovics Z.-Ferenczi Z.-Szakál Gy.: *Társadalmi tőke, karrieresélyek, viselkedésminták*, MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest. 6-20. o.
- Szeremley B. (1997): Szövetkezzünk – másképpen. - *A Falu*. 1. 37-47. o.
- Szigeti F. A. (2003): *Az önkéntesség szerepe a fejlett piacgazdaságban.*
www.onkentes.hu/ujportal/cfiles/58/Az_onkentesseg_szerepe_a_fejlett_piacgazdasagban.pdf
- Varga Cs. (1997): *Nemzeti stratégia az új globális erőtérben. A mai világ és a jövő forgatókönyvei.* (szerk.: Varga Cs.- Tibori T.) *Nemzeti Stratégia 2020-ig Könyvek 1.* HÉA Stratégiakutató Intézet – MTA Szociológiai Intézet – Magyar Kapu Alapítvány. Budapest. 63-99. o.

Műhely

A 2007-2013 időszakra vonatkozó regionális tervezés folyamata, állása napjainkban Magyarország Nemzeti Fejlesztési Tervén belül

Varga László – Kalocsai Kornél

Az előző számban ismertetett Regionális Tervezési Munkacsoport nyolc felelős szakmai szervezetének közreműködésével a regionális tervezés elkezdődött. Az ágazati (nyaláb) és regionális tervezési folyamatok egyelőre a helyzetértékelés szakaszában állnak

A szervezet 2004. november 3-i megbeszélésén döntés született arról, hogy a szervezetek az ágazati (nyalábok) témákhoz kapcsolódó intézkedéseket első körben véglegesítik és az intézkedések nyers leírását 2004. november 15-ig a Regionális Fejlesztési Ügynökségnek megküldik. Az Ügynökség célja az, hogy a Tanács decemberi ülésén a régió számára fontos intézkedések listája megtárgyalásra kerüljön.

A folyamat eredményeként a régióban már léteznek elfogadott, legitim prioritások, melyeket az alábbi táblázat foglal össze. Az említett regionális prioritásokhoz kapcsolódó intézkedések kidolgozása folyamatban van.

A gazdasági dinamizmus erősítése
<p>Tőkeellátottság javítása, korszerű technológia, minőségbiztosítás használata, költségta- karékos energiafelhasználás, innovációs centrumok és decentrumok létrehozása, logisztikai központok, intermodális központok kialakítása az uniós gazdasági szintéren való versenyképes megjelenés érdekében. Termelő infrastruktúra fejlesztése, ipari parkok, vállal- kozási övezetek infrastrukturális megerősítése. E-gazdaság, E-kereskedelem fejlesztése. Integrációk kialakulásának és megerősödésének elősegítése, beszállítói rendszerek, klaszterek létrehozása. KKV-kat segítő üzleti szolgáltatások fejlesztése. Turisztikai infrastruktúra és versenyképes termékek kialakítása.</p>
A környezeti, természeti, kulturális értékek védelme
<p>Átfogó környezetvédelem, szennyvíztisztítás- és csatornázás, települési hulladékkezelés, környezeti kárelhárítás, rekultiváció, komplex tájvédelem, vízbázis-védelem, természeti katasztrófák elleni védelem, a Vásárhelyi-tervhez való nagymértékű kapcsolódás, történelmi- és kulturális értékek megőrzése.</p>
A minőségi élet feltételeinek megteremtése, térség- és település rehabilitáció
<p>Térségi elérhetőség javítása, útfejlesztés, légitölekedés, határátkelőhelyek nyitása, az E-társadalom kialakítása, E-közigazgatás, regionális médiafejlesztés, lakáskörülmények javítása, lakosság egészségi állapotának javítása,</p>

A minőségi élet feltételeinek megteremtése, térség- és település rehabilitáció
város-rehabilitáció, falufejlesztés- és felújítás, szociális felzárkóztatás, közösségi célt szolgáló foglalkoztatási programok végzése.
Humánerőforrás-fejlesztés (A gazdasági dinamizmus erősítése, a környezeti, természeti, kulturális értékek védelme, és a minőségi élet feltételeinek megteremtése, térség- és település rehabilitáció elnevezésű regionális prioritásokat segítő horizontális prioritás)
Foglalkoztathatóság javítása érdekében szakképzés, továbbképzés, átképzés. A vállalkozói szemlélet és képességek erősítése. Felsőfokú oktatási intézmények- és kutatóhelyek bővítése, erősítése. Szakképzési formák korszerűsítése. Alapképzés színvonalának fejlesztése. A roma népesség beilleszkedésének elősegítése képzési programokkal.
A régió belüli területi egyenlőtlenségek csökkentése (A gazdasági dinamizmus erősítése, a környezeti, természeti, kulturális értékek védelme, és a minőségi élet feltételeinek megteremtése, térség- és település rehabilitáció elnevezésű regionális prioritásokat segítő horizontális prioritás)
Városok és más jelentős gazdasági növekedési pólusok fejlődésének elősegítése (óriás projektek). Az elmaradott kistérségek térségi jelentőségű gazdasági-társadalmi integrációinak kialakítása, fejlesztése (projektláncok).

Az egyes intézkedések célirányos regionális programmá szervezése folyamatos, melyek közül néhány tervezet formájában már rendelkezésre áll. A teljes regionális fejlesztési tervet 2005. június végére kell elkészíteni.

Kiemelt fejlesztések és beruházások meghatározása

Az EU következő költségvetési ciklusában rendelkezésre álló források sikeres felhasználásához meg kell kezdeni a hosszadalmas előkészítő munkálatokat a fejlesztéspolitikai prioritásokhoz illeszkedő nagyprojekteken. Ki kell alakítani a projektkiválasztás szempontjait és intézményrendszerét, meg kell teremteni az előkészítő munkák kereteit és finansziális hátterét. Ennek megfelelően az 1076/2004 (VII.22) Korm. Határozat előírása szerint a 2007-2013 közötti időszakban megvalósuló ágazati és regionális kiemelt fejlesztéseket és beruházásokat minisztériumi és regionális szinten össze kell gyűjteni, majd továbbítani az NFH részére.

A tervezési-programozási folyamatban különböző összefüggésekben használják a szereplők a nagy projektekhez, kiemelt fejlesztésekhez kapcsolódó fogalmakat. Ezért szükséges a különböző projektek elnevezését egységesíteni és azt használni.

Nagy projekt

Az Európai Bizottság 2004. július 4-én közzé tette az EU-alapokra vonatkozó új rendeletek tervezeteit, mely szerint: azok a projektek, melyeknek összes költsége a környezetvédelem esetében meghaladja a 25 millió eurót (kb. 6,3 milliárd Ft), minden más területen pedig az 50 millió eurót (kb. 12,7 milliárd Ft), nagy projekteknek minősülnek. A „nagy projektek” elfogadásáról és finanszírozásáról nem a tagállam, hanem az Európai Bizottság dönt. Ezért a „nagy projektek” esetében egyrészt olyan fejlesztéseket célszerű projektté szervezni, amelyek egyértelműen kapcsolódnak az EU által meghatározott prioritásokhoz.

Központi projekt

Az NFT célkitűzései ún. operatív programokon keresztül valósulnak meg. Egy adott operatív programban lehetnek olyan intézkedések, melyeket pályázatos formában hajtanak végre, de szerepelhetnek olyan fejlesztések, projektek is, melyeket az operatív program jóváhagyásakor már eleve nevesítettek. Ezeket nevezzük „központi projektnek”, melyek általában több tízmillió eurós – legalább 5, de maximum 12,7 milliárd forintos, mivel ebben az esetben már az előző definíció szerinti nagy projektnek minősül – beruházások, melyek méretüknél fogva alkalmasak arra, hogy nagy mennyiségű EU-forrást kössenek le.

Kulcsprojekt

Már a tervezés korai fázisában felmerült, hogy szükséges azoknak a kiemelt fejlesztéseknek, beruházásoknak, azaz „kulcsprojekteknél” az azonosítása, amelyek a 8 stratégiai irányban, a 4 horizontális területen és régióként megfogalmazott cél(ok) elérésének optimális útját jelentik, illetve az adott területet elindítják a 2013-ra elérendő célhoz vezető fejlesztési pályán. Értelemszerűen ezen projektek esetében nem a projektméret az elsődleges szempont, hanem annak feltérképezése, milyen jellegű fejlesztés biztosítaná az adott terület dinamizálását „programadó”, irányadó jelleggel. (Méretük szempontjából a kulcsprojekteket természetesen lehetnek nagy projektek vagy központi projektek is.) Ezekről a fejlesztésekről a munkacsoportok javaslatai alapján a Kormány fog dönteni az ország hosszú távú fejlesztési koncepciójával együtt.

Kiemelt projekt

A „leghátrányosabb helyzetű kistérségek kiemelt projektjei: a kistérségi mutatók segítségével feltárt, gazdaságilag legelmaradottabb statisztikai kistérségek jelentős gazdaságfejlesztési hatással bíró projektjei”. A Pályázat-előkészítő Alap támogatási előirányzat célja a Közösségi Támogatási Keret, illetve a Nemzeti Fejlesztési Terv operatív programjainak megvalósítását, továbbá a Kohéziós Alap forrásainak felhasználását szolgáló projektek előkészítése. A támogatással önkormányzatok, önkormányzati társulások, kistérségi önkormányzati társulások, kistérségi területfejlesztési tanácsok, önkormányzati többségi tulajdonban lévő közszolgáltatást végző gazdasági társaságok, költségvetési szervek, köztisztviselők és civil szervezetek projektjei támogathatók. A Nemzeti Fejlesztési Hivatal és a regionális fejlesztési tanácsok (RFT) között kötött szerződés alapján e projektekről az RFT-k fognak dönteni. A „kiemelt projektek” azonosítása során figyelembe veszik a Nemzeti Fejlesztési Hivatal által azonosított, az egyes operatív programok végrehajtása során megállapított hiányterületeket.

A Regionális Fejlesztési Ügynökség tájékoztatott több, mint száz régióbeli szervezetet és intézményt a regionális tervezési folyamat megindításáról illetve a régióbeli kiemelt fejlesztések, projektek gyűjtésének szükségességéről és jelentőségéről. Ezen túlmenően a régióban tájékoztató rendezvényeket szervezett az Ügynökség, melyeknek célja kettős volt:

- teljes körű információnyújtás a regionális tervezési folyamatról
- szakmai közreműködés kérése a regionális tervezési anyagok elkészítését és a nagyprojekteket gyűjtését illetően.

A kiemelt fejlesztésekre vonatkozó javaslatokat (nagyprojekteket, központi projektek, kulcsprojekteket, kiemelt projektek) – figyelemmel az országosan előírt rövid határidőre – 2004. november 15-ig kellett eljuttatni a Regionális Fejlesztési Ügynökséghez, annak érdekében, hogy a Regionális Fejlesztési Tanács decemberi ülésén a projektekre vonatkozó döntéseit meghozhassa.

Az Észak-magyarországi Regionális Innovációs Ügynökség bemutatása

Nyiry Attila

A gazdasági élet fejlődését napjainkban egyre inkább a tudás, mint erőforrás határozza meg. Erősödik társadalmi elfogadottságának alapja, amit a tudás alapú társadalom, tudás alapú gazdaság fogalmak megjelenése és egyre gyakoribb használata is mutat. A termékek és szolgáltatások tudástartalma növekszik, a modern eljárások, technológiák alkalmazása alapvető versenyfeltétellé vált. A kutató intézetekben, oktatási intézményekben, a vállalati K+F területeken megjelenő ismeret és tudás az innovációs folyamatokon, az innovációs láncon keresztül válik erőforrássá, amely folyamatot a tudás- és technológia transzfer hatékony működése segíti, segítheti. Az innovációs folyamatok egyre növekvő gazdasági jelentőségét felismerve ezek támogatása és elősegítése szervesen épül be - hol önállóan, hol más fejlesztési területekhez kapcsolódva - mind a nagyobb léptékű (EU programok), mind a kisebb léptékű (nemzeti és regionális) fejlesztési programokba.

A kutatás-fejlesztési és innovációs folyamatok hazai forrásai jóval alacsonyabbak az EU országok és a világ vezető államainak erre a célra fordított forrásainál, és intézményrendszere, amelynek az innovációs folyamatok szereplőit kellene hatékony együttműködésben támogatnia, sem tekinthető teljes körűnek. A fenti tényezőkből adódó problémákat felismerve a kormányzat hatékony intézkedéseket kíván tenni ezek kiküszöbölésére, az innovációs folyamatok intézményrendszerének fejlesztésére, az elérhető források hozzáférési feltételeinek könnyítésére, hasznosulási arányának növelésére. Ezen folyamat első lépésének tekinthető a kutatás-fejlesztésről és a technológiai innovációról szóló 2004. évi CXXXIV. törvény megjelenése. Ugyancsak ennek a folyamatnak részeként tekinthető az a pályázat, amelyet 2004-ben a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal döntése alapján írtak ki a Regionális Innovációs Ügynökségek létrehozására és működtetésére. A pályázaton régióinkban az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. által vezetett konzorcium - amelynek tagjai a Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Alapítvány, a Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum, az INNOCENTER Innovációs Központ Kht. valamint az INNTEK Innovációs és Technológiai Központ Kht. - nyerte el a kiírásban szereplő forrásokat. A támogatási szerződés 2004. decemberében aláírásra került.

A pályázati feltételrendszernek megfelelően a konzorciális partnerek nem önálló szervezetként, hanem az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. szervezetén belül elkülönült formában hozták létre az Észak-magyarországi Regionális Innovációs Ügynökséget, amely egyben a Regionális Innovációs Tanács munkaszervezete is. Az Innovációs Ügynökség 2005. januárjától kezdte meg tevékenységét, konzorciális partnereivel együtt fő feladatának tekintve a régió felzárkóztatását, a régió gazdaságának és versenyképességének a kutatás-fejlesztésen és innováción alapuló fejlesztését, a régió innovációs folyamataiban résztvevő szereplők hálózati együttműködésének elősegítését, a pályázati források jobb elérését és hatékonyabb felhasználását, az innovációt ösztönző, segítő környezet megteremtését. Mindezek elérése érdekében az Innovációs Ügynökség három éves programot hajt végre, amelyben alapvetően a konzorciumi partnerekre, későbbiekben a régió más, az innovációs folyamatokban meghatározó szerepet játszó szervezetekre kíván támaszkodni. A cél a programban rögzített eredmények elérése mellett az Innovációs Ügynökség tevékenységének fokozatos szélesítése, ezen keresztül a régió versenyképességének és fenntartható növekedési potenciáljának megteremtése, a három éves program hosszabb távon való folytathatóságának megalapozása.

Régiók találkozása 2004. – beszámoló a Terület- és Településfejlesztők Magyarországi Egyesülete harmadik szakmai találkozásjáról*Mészáros Renáta - Svecz István*

A Terület- és Településfejlesztők Magyarországi Egyesülete (www.uni-miskolc.hu/~euint/index.htm) folyó év október 14-16. között tartotta - harmadik alkalommal – éves közgyűlését és szakmai konferenciáját „Régiók találkozása” címen Salgótarjában.

Az Egyesület alapítását a Miskolci Egyetemen Terület- és településfejlesztési menedzser szakon végzett hallgatók kezdeményezték.

A 2002. októberétől működő egyesület kiemelten kezeli a terület- és településfejlesztők szakmai és társadalmi elismertségének elősegítését, konferenciákat és továbbképzéseket szervez, segítséget nyújt a hazai és nemzetközi kapcsolatok fejlesztéséhez.

A rendezvényt Prof. Dr. Kocziszky György az egyesület elnöke, a Miskolci Egyetem Európa Gazdaságtana Intézet vezetője nyitotta meg. Dr. Balázs Ottó, a Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlésének alelnöke köszöntőjében utalt a svédországi Örebro, a szlovákiai Besztercebánya, illetve Kassa megyékkel már működő együttműködésekre és a jövőbeni tervekre.

A 2004. évi konferencia kiemelten foglalkozott:

- a határon átnyúló együttműködések szerepével a hátrányos helyzetű kistérségek felzárkóztatásában, valamint
- a forrásteremtés és a pályázatírás buktatóival.

Gadócziné Dr. Fekete Éva előadásában az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának várható változásaival foglalkozott. Dr. Bakos István egyetemi docens, dr. Gajda Tibor főiskolai docens és Nagy Zoltán egyetemi adjunktus gyakorlatorientált előadásai a projekttervezés, a projektek pénzügyi és gazdasági elemzése kérdéseit tekintették át. Felhívták azokra a hibákra a hallgatóság figyelmét, amelyek kedvezőtlenül befolyásolhatják egy-egy pályázat sikerét, eredményességét.

A konferencia alcíméhez („Határon átnyúló együttműködések szerepe a hátrányos helyzetű kistérségek felzárkóztatásában”) híven az Egyesület tagjai a konferencia második napján, Füleken találkoztak a város polgármesterével, Agócs József úrral, valamint Szvorák Zsuzsával, a helyi Magyar Ház vezetőjével. A találkozón jelen volt Csúsz Péter Besztercebánya megyei önkormányzat alelnöke és Duray Miklós, a Magyar Koalíció Pártja alelnöke. A füleki vár megtekintését követően a városi Vigadóban Mázik István igazgató közreműködésével Duray Miklós könyvének bemutatóján vehettek részt a konferencián résztvevők. A rendezvény utolsó napján a közel 150 tagot számláló Egyesület közgyűlését tartotta, amelynek keretében Kocziszky professzor értékelte az elmúlt év eredményeit, majd a tagság elfogadta az Egyesület 2005. évi munkatervét.

A hasznos ismereteket, információkat közvetítő, jó hangulatú és színes program végén az egyesület tagjai azzal búcsúztak el egymástól, hogy jövőre Tokajban rendezik meg a „Régiók találkozása” vándorkonferenciát.

Területfejlesztő közigazdászok képzése a Miskolci Egyetemen*Kocziszky György*

Egyrészt a hazai területfejlesztés intézményrendszerének átalakulása, másrészt a forrásteremtés pályázati rendszerének intézményesülése miatt mind nagyobb szükség van a terület- és településfejlesztést, a projekt tervezést, elemzést- és menedzselést a tanult szakma biztonságával végző szakemberekre.

Ennek a szakismeretigénynek biztosítására indította meg a 2004/05-ös tanévben a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara a Területfejlesztő mellékszakirányok képzését (www.uni-miskolc.hu/~euint/index.htm).

A Regionális Gazdaságtan Tanszék szakmai felügyelete alatt folyó képzés célja, hogy a hallgatók

- megismerjék az Európai Unió regionális politikájának céljait, alapvető módszereit és eszközeit;
- elsajátítsák a területi-, települési tervezés módszertanát;
- a projektkészítés és –menedzselés, továbbá a konfliktuskezelés gyakorlatát.

Ssz.	Tantárgy	Félév		
		7	8	9
1.	Térinformatika	1+1 gy		
2.	Regionális politika	2+0 k		
3.	Urbanisztika		2+0 k	
4.	Területfejlesztési esettan. 1.		1+1 gy	
5.	Területfejlesztési esettan. 2.			1+1 k
6.	Régió és településmarketing			2+0 1
Összesen:		3+1	3+1	3+1

A Gazdaságtudományi Kar hallgatói a szakirányt a hetedik félévben vehetik fel hat tárgy keretében (mint azt a fenti táblázat szemlélteti) és sajátíthatják el a területfejlesztési szakma gyakorlásához szükséges alapvető ismereteket.

Ténykép

Szegedi Krisztina:

Az orosz tőke „befolyása” az Észak-magyarországi régió gazdaságában

A tanulmány célja, hogy néhány érdekes és figyelemreméltó statisztikai adat elemzésével felhívja a figyelmet a magyar-orosz kapcsolatok fontosságára. Sokan tévesen úgy gondolják, hogy Magyarországnak európai uniós tagországgként nincs szüksége az egykori legnagyobb gazdasági partnerére, Oroszországra. Magyarország számára a múlt és a jelen gazdasági folyamatai egyaránt jelentőséggel bírnak. Mint volt KGST és újdonsült EU-s tagország Oroszországgal és az Európai Unióval folytatott kapcsolatai is meghatározóak, továbbá Magyarország „összekötő híd” szerepét sem szabad elhanyagolni. Ennek tükrében megvizsgálom az orosz nyelvtudás és nyelvtanítás helyzetét országos és régiós viszonylatban, bemutatom az orosz-magyar külkereskedelmi kapcsolatok fejlődését, kitekintek a külföldi tőkebefektetés helyzetére Magyarországon, végül az idegenforgalmi statisztikákat elemzem országos és észak-magyarországi regionális szinten.

Nyelvtudás és az orosz nyelv ismerete

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország 10.198.315 fős népességéből a lakosság 19,2 százaléka, szám szerint 1.958.636 nyilatkozott úgy, hogy anyanyelvükön kívül legalább egy másik nyelven képesek másokat megérteni, és magukat megértetni. Az 1960. és az 1980. évi népszámlálások alkalmával átlagosan a népesség alig egytizede tudott anyanyelvén kívül egy másik nyelven. Az elmúlt évtizedben a más nyelven is beszélők száma és az aránya tehát megduplázódott, ami pozitív képet mutat, viszont az Európai Unió korábbi 15 tagországhoz képest még mindig nagy a lemaradás, hiszen ott a lakosság 53 százaléka, vagyis gyakorlatilag minden második ember meg tudja magát értetni egy másik nyelven is.

Amikor a magyarok idegen nyelv tudását vizsgáljuk, nem szabad figyelmen kívül hagyni néhány fontos nyelvtudományi, földrajzi és történelmi vonatkozású kérdést. Az EU-15-ök lakosságának anyanyelve a finnnek és az afrikai, illetve az ázsiai bevándoroltak kivételével az indoeurópai (indogermán) nyelvcsaládba, a magyar nyelv a finnel együtt pedig az uráli nyelvcsalád finnugor nyelv csoportjába tartozik. A magyar nyelv úgy nyelvtanilag, mind szóalkotásilag idegen az európai nyelvektől, ezért megtanulásuk és szinten tartásuk sem kis feladat. Emellett az ország földrajzi elhelyezkedése, a kereskedelmi érdekeltségek mind közre játszanak a lakosság más nyelvek iránt való érdeklődésében.

Magyarországon a második nyelvet is beszélők száma több csoportból tevődik össze. Az egyik csoport azokból áll, akik megtanulnak anyanyelvükön kívül akár az iskolai oktatásban, akár valamely külön nyelvtanfolyamon egy másik nyelvet, pl. az angolt. A második csoport azokból tevődik össze, akik az országban élő valamelyik nemzetiségi csoporthoz tartoznak, magyar anyanyelvűnek vallják magukat, de az anyanyelven kívül beszélt nyelvként jelölik meg szüleik, nagyszüleik anyanyelvét. Harmadik csoportként meg kell említeni azokat, akik a történelmi Magyarország elcsatolt területeiről, Kárpátaljáról, Erdélyből, a Vajdaságból vándorolnak be, s magukkal hozzák azt a nyelvet, amelyet a korábbi lakóhelyen megtanultak, pl. a román.

Amíg az 1960. évi népszámlálásnál a férfiak 9,1, a nőknek pedig csak 8,2 százaléka beszélt anyanyelvén kívül más nyelvet, addig az 1980-as évektől napjainkig az arány fokozatosan megfordult a nők javára, és így 2001-ben a férfiak 18,9, a nőknek pedig 19,5 százaléka tudott már anyanyelve mellett egy másik nyelven beszélni. Az arányok ilyen módon való alakulása

szorosan összefügg a négy évtized alatt bekövetkezett iskolázottsági szintnek a nők javára történő változásával.

Az 1990. évi adatok szerint a négy fő korcsoporton belül a 60 éves és az annál idősebbek beszéltek legnagyobb arányban (11,4 százalék) anyanyelvükön kívül legalább egy másik nyelvet. Ugyanez az arány 2001-ben már a 15–39 évesek körében a legmagasabb, 30,3 százalék, szemben az 1990. évi 11,2 százalékkal. Nagy általánosságban elmondható, hogy ma a 40 éven aluliak körében megközelítőleg háromszor többen beszélnek egy másik nyelvet, mint 11 évvel korábban. A fiatalság körében az arányszámok gyors növekedésének elsőrendű oka az iskolai oktatás keretében bevezetett kötelező, sok esetben nem egy, hanem két idegen nyelvnek az oktatása, továbbá az egyetemi, főiskolai diplomák megszerzhetőségének kötelező nyelvvizsga letételéhez kötése. Köztudott, hogy a népszámlálások során a bevételeket nem kell okmányokkal igazolni, így azt nem lehet tudni, hogy a bevételek anyanyelven kívüli nyelvtudás milyen értékű és évek multával mennyi marad meg az így szerzett nyelvtudásból. Az országba az évezred utolsó évtizedében számos fiatalabb korosztályba tartozó személy vándorolt be, akik magukkal hozták korábbi nyelvtudásukat, amely szintén növeli a legalább két nyelven beszélők számát.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az érettségivel, mint legmagasabb végzettséggel rendelkezők 27 százaléka mondta, hogy anyanyelvén kívül tud egy másik nyelvet is. Az egyetemen, főiskolán legalább egy évfolyamot elvégzett, de még oklevelet nem szerzett népességnél ez az arány már 71,3 százalék, az említett kötelező nyelvtanulás miatt. Ezzel szemben a diplomásoknak csak 56,6 százaléka van ilyen tudás birtokában, azért, mert sokan vannak közöttük olyanok, akiknek nem volt kötelező a korábbi években a nyelvvizsga letétele.

Minden második vezető, értelmiségi tud anyanyelvén kívül legalább egy másik nyelven. Az egyéb szellemi foglalkozásúak körében ez az arány még az egyharmadot sem éri el. Az 1990. évi népszámláláskor a vezetők negyede sem beszélt anyanyelve mellett másik nyelvet. Az arányok ugrásszerű emelkedésének az az oka, hogy az elmúlt évtizedben a magyarországi vállalatok nagy száma került külföldi irányítás alá, ahová vezető beosztásba csak olyanok kerülhettek, akik rendelkeztek megfelelő nyelvtudással. A szolgáltatási foglalkozásúak ötöde, az ipari, építőipar foglalkozásúak tizede beszél anyanyelve mellett legalább egy másik nyelven.

Ma Magyarországon, az anyanyelven kívüli nyelvtudásban az első helyet a német nyelv foglalja el, a 2001. évi adatok szerint a lakosság 9,4 százaléka beszél németül. A 957 ezer főleg magyar anyanyelvű németül tudó mellett még több mint 33 és fél ezer német anyanyelvű is él az országban. Magyarország a történelmi hagyományaival, gazdasági kapcsolataival erősen kötődik a német nyelvterülethez ezen belül is a szomszédos Ausztriához. A második helyet a ranglistán az angol foglalja el, 9,2 százalékkal, bár a számítógép elterjedésével és az új típusú oktatási rendszer bevezetésével ez az arány folyamatosan nő. A többi idegen nyelv ismerete jelentősen lemaradt a némethez és az angolhoz képest: 2001-ben franciául a lakosság 1,2 százaléka beszélt, olaszul 0,6 százalék, spanyolul pedig 0,2 százalék tudott. A magyarországi népesség anyanyelven kívüli nyelvtudásának teljessége érdekében meg kell említeni, hogy a lakosság nagyon sokféle nyelvet, de egy-egy nyelvet nagyon kis létszámban ismer. Ez a nyelvtudás elsősorban történelmi, nemzetiségi, kisebbségi okokra vezethető vissza. E nyelvek zömét a környező országokban beszélt szláv nyelvek alkotják. Anyanyelvükön kívül például románul tudnak közel 82 ezren, szlovákul 47 ezren, horvátul 26 ezren, szerbül 20 ezren.

Az 1990. évi népszámlálásnál 153 ezren mondták magukról, hogy oroszul tudnak anyanyelvükön kívül. Várható lett volna, hogy 2001-re – a négy évtizedes kötelező iskolai oktatás megszűnése után – számuk csökkenni fog. Ez nem következett be, mert a legutóbbi

népszámláláskor közel 183 ezren mondták (vagyis a népesség 1,8 százaléka), hogy anyanyelvük mellett beszélik az orosz nyelvet. Nagy hányaduk a 15–59 évesek köréből tevődik ki, közel 40 százalékuk vezető, értelmiségi foglalkozású.

Ha az általános és középiskolai oktatásban vizsgáljuk az orosz nyelv helyét, akkor a következő tendenciát figyelhetjük meg: 1996-ban még az általános iskolások 1,5, a gimnazisták 3,3 és a szakközépiskolások 2,08 százaléka tanult oroszul országos viszonylatban. Ez az arány az évek folyamán fokozatosan csökkent, 2002-re az általános iskolásoknak csupán 0,85 százaléka, a gimnáziumi tanulók 0,58 százaléka, illetve a szakközépiskolások 0,28 százaléka tanulja az orosz, mint idegen nyelvet.

Az Észak-magyarországi régió három megyéjét összehasonlítva az országos eredményekkel, arra a megállapításra juthatunk, hogy a vizsgált időszak kezdetén, 1996-ban az általános iskolai orosz nyelv oktatása Borsod-Abaúj-Zemplénben és Hevesben magasabb az országos átlagtól (1,6 ill. 2,58 %), Nógrádban viszont csak töredéke annak (0,39 %). A gimnáziumokban már csak Borsod-Abaúj-Zemplén megye haladja meg az országos értékeket (4,7 %), Heves megye és Nógrád megye is elmarad az átlagos értéktől (3,14 és 1,58 %). A szakközépiskolai felmérések a gimnáziumi eredményekhez igazodnak: továbbra is Borsod-Abaúj-Zemplén a legeredményesebb 7,5 százalékkal, míg Heves és Nógrád ismét lemarad 0,73 ill. 0,98 százalékos értékekkel.

A 2002. évi adatokat vizsgálva még elszomorítóbb következtetésekre juthatunk. Mindhárom megye meglehetősen elmarad az országos átlagoktól. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az általános iskolásoknak csupán 0,007 százaléka, Hevesben és Nógrádban ugyanennek a korcsoportnak 0,25 ill. 0,056 százaléka tanult orosz nyelvet. A gimnáziumok és szakközépiskolák mutatószámai még ennél is rosszabb képet adnak. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a gimnáziumi tanulók 0,02 százaléka, Heves megyében pedig a szakközépiskolások 0,03 százaléka ismerkedik az orosz nyelvvel. A felmérés alapjául szolgáló többi iskolaformában és képzésben, a három megyében már senki sem tanul oroszul iskolai keretek között.

Ha az ország egész területét vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy mind az 1996-os adatokat tekintve, mind pedig a 2002-es felmérés eredményei azt bizonyítják, hogy a legmagasabb arányt az orosz nyelv általános és középiskolai oktatásában Budapesten kívül az észak-alföldi régió éri el, ezen belül is Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyék. Ez az eredmény természetesnek is tekinthető az adott megyék jelenlegi és múltbeli földrajzi-történelmi-gazdasági kapcsolata miatt. Az Észak-magyarországi régióhoz minden téren közelebb áll a szlovák nyelvterület.

A külkereskedelmi kapcsolatok alakulása

A külkereskedelmi kapcsolatokra irányuló vizsgálataimat természetesen csak országos viszonylatban végezhettem, hiszen ez irányú felmérések és statisztikák sem regionális, sem megyei szinteken nem állnak rendelkezésre. Megállapítható, hogy az elmúlt tíz évben Magyarországon a behozatal és a kivitel tekintetében folyamatos növekedés tapasztalható. Míg 1993-ban az ország összes importjának értéke – folyó áron számítva – 1162,5 milliárd forint volt, addig ugyanebben az évben a kivitel értéke 819,9 milliárd forintot tett ki. A következő tíz évben közel tízszeresére nőtt mindkét érték: 2003-ban az összes import 10695,4 milliárd forint, míg az összes export 9643,7 milliárd forint volt.

1993-ban még a Szovjetunió utódállamaival bonyolítottuk a külkereskedelmi forgalmunk nagy részét, az import több mint 22 százaléka érkezett az utódállamokból, az exportunkban viszont a korábbi legfontosabb partnerünk a második helyre esett vissza, ekkor az orosz illetve a FÁK-

országokba irányuló kivitel aránya 15,2 százalék volt, melyet megelőzött Németország a maga 26,6 százalékos részesedésével.

1. táblázat: Az orosz nyelvet tanulók száma az általános és középiskolákban (1996-2002)

Év	Terület	Összes idegen nyelv			Ebből orosz nyelv		
		Ált. isk.	Gimn.	Szakközépisk.	Ált. isk.	Gimn.	Szakközépisk.
1996	Országos	676198	265699	224374	10426	8854	4678
	BAZ	53781	19091	9805	873	903	735
	Heves	22716	7148	8406	587	225	62
	Nógrád	14543	4366	4148	57	69	41
1997	Országos	724635	272866	232608	8631	5850	3362
	BAZ	54104	19099	18674	806	516	537
	Heves	22706	6865	8695	234	72	28
	Nógrád	15095	4327	4132	68	27	48
1998	Országos	733475	275363	239041	7344	3858	2006
	BAZ	28003	18616	19417	395	252	312
	Heves	22329	7330	8610	154	38	12
	Nógrád	15105	4405	4145	50	-	62
1999	Országos	737360	188626	246133	6312	3088	1468
	BAZ	55876	18713	19680	290	163	191
	Heves	22469	7535	9150	130	16	12
	Nógrád	15105	4646	4486	193	11	55
2000	Országos	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	BAZ	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	Heves	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	Nógrád	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2001	Országos	667980	335635	261858	3538	2638	1293
	BAZ	51536	21921	21222	31	85	20
	Heves	20578	8754	9383	81	-	-
	Nógrád	13922	5449	3957	7	1	-
2002	Országos	697481	362320	272367	2687	2115	767
	BAZ	53526	23186	22011	39	57	-
	Heves	20157	10328	9448	52	-	3
	Nógrád	14209	6063	4478	8	-	-

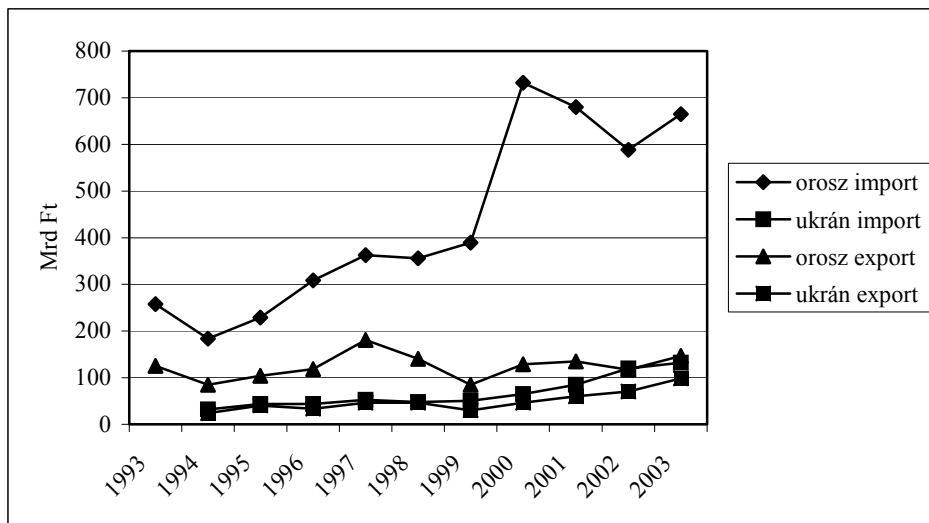
Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvei

A vizsgált időszakban 1993 és 1997 között az Oroszországba irányuló importunk kis mértékben ugyan, de fokozatosan nőtt. Az exportunk előbb csökkent, majd 1997-ben emelkedett. Ez a folyamat 1998 nyaráig tartott. Az 1998 augusztusában kirobbanó orosz pénzügyi válság megrázó fordulatot hozott. Néhány hónapra szinte teljesen megszakadtak az exportkapcsolatok Oroszországgal, de érzékelhetően csökkent az orosz exportőrök magyarországi tevékenységeinek aránya is. 1999 második felévéől lassú élénkülés figyelhető meg a kétoldalú áruforgalomban Oroszország és Magyarország között, mely növekedés azóta is folyamatosan érezhető.

2003-ban már a behozatal és a kivitel tekintetében is Németország szerepel az első helyen a magyar ranglistán. Magyarország ma már külkereskedelmének közel háromnegyedét bonyolítja az Európai Unió tagállamaival. A főbb kereskedelmi partnereink az Európai Unióban, Németország után: Ausztria, Olaszország, Hollandia, Franciaország és Nagy-Britannia. Az

európai uniós termékforgalom-növekedés oka többek között, hogy a csatlakozás időpontjának közeledtével az export-import kapcsolatok fokozatosan bővültek, folyamatos politikai és gazdasági közeledés volt érzékelhető, amely kapcsolatok a teljes tagsággal természetesen tovább erősödnek. Emellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a kereskedelmi kedvezményeket sem, amelyeket Magyarország kapott, és amelyek mind a mai napig jelentősen hozzájárulnak a magyar exportfeltételek javulásához és a hazai termelők felzárkózásához az egységes piac versenyfeltételeihez való alkalmazkodás terén.

Oroszország jelenleg a magyar exportban a tizenötödik, importban pedig az ötödik helyen áll. Az Orosz Föderáció vevői és beszállítói között Magyarország mindkét felállított rangsorban a tizenötödik hely körül mozog. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az ukrán fél szerepét sem az export-import kapcsolatok terén. Az ukrán kapcsolatok is fejlődést mutatnak a külkereskedelemben, bár ez a növekedés nem olyan nagy mértékű, mint az orosz partner esetében.

I.ábra: A magyar-orosz és magyar-ukrán külkereskedelmi forgalom alakulása (1993-2003)

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek, Magyar Statisztikai Zsebkönyvek

Ukrajna a 2003-as adatok szerint Magyarország számára a tizenkilencedik export-célállomás, az importőrök közül pedig a rangsorban a huszonegyedik beszállító ország. Az áruszerkezetet tekintve az orosz és az ukrán behozatal és kivitel hasonlóan alakul, de természetesen ukrán vonatkozásban jóval szerényebb eredményeket ismerhetünk meg.

Magyarországon egyes ágazatok erősen az orosz piacra orientáltak. A kivitelre kerülő termékek közül jelentős az orosz piac részesedése az élelmiszerek, zöldség- és gyümölcskészítmények, szeszesitalok vonatkozásában, illetve tekintélyes helyet foglalnak el a feldolgozott termékek – ezen belül elsősorban a vegyipari és gyógyszeripari termékek. Szintén nem szabad elfeledkeznünk a gépek és szállítóeszközök jókora arányáról az orosz és ukrán piacon egyaránt.

A magyar import struktúrája nem változott az előző évekhez, évtizedekhez képest. Az energiahordozók és a nyersanyagok vezető szerepét bizonyítja, hogy ezeknek a termékeknek 67,7 százaléka érkezik Oroszországból, míg ugyanebben a termékkörben az ukrán import a harmadik helyen áll, 5,2 százalékos részesedéssel.

Véleményem szerint Magyarországnak nem szabad egyoldalúan csak az Európai Unióra koncentrálni a külkereskedelmi kapcsolatok alakításában. Nem lehet, és nem is kell figyelmen kívül hagynunk Oroszország hatalmas gazdasági erejét, jelentős energiakészleteit, természetes nyersanyagforrásait. Magyarország számára sok lehetőséget tartogat az „összekötő híd” szerep az Európai Unió és Oroszország között. Ezeknek a lehetőségeknek a kihasználásával, a megfelelő kétoldalú kapcsolatépítéssel, a tranzit infrastruktúra fejlesztésével a magyar gazdaság nagy fejlődésnek indulhat, és Magyarország komoly szerephez juthat a két nagyhatalom közötti kereskedelemben.

2. táblázat: A külkereskedelmi forgalom értéke (folyó áron)

Év	Ország	Behozatal		Kivitel	
		Mrd Ft	előző év = 100,0	Mrd Ft	előző év = 100,0
1993	<i>Összesen</i>	1162,5	132,3	819,9	97,2
	Oroszország*	257,9	174,2	125,2	113,0
	Ukrajna	-	-	-	-
1994	<i>Összesen</i>	1537,0	132,2	1128,7	137,7
	Oroszország	183,7	80,9	84,9	96,7
	Ukrajna	32,1	242,6	24,2	164,4
1995	<i>Összesen</i>	1936,4	96,1	1662,0	108,4
	Oroszország	229,3	124,8	104,4	123,1
	Ukrajna	44,0	190,0	40,4	205,9
1996	<i>Összesen</i>	2834,4	111,7	2429,6	112,9
	Oroszország	308,8	134,2	118,4	113,4
	Ukrajna	44,1	100,3	33,5	83,0
1997	<i>Összesen</i>	3961,2	126,4	3566,8	129,9
	Oroszország	362,9	118,8	180,9	153,0
	Ukrajna	52,5	119,1	46,9	131,5
1998	<i>Összesen</i>	5511,5	124,9	4934,5	122,1
	Oroszország	355,9	98,1	140,2	77,5
	Ukrajna	48,2	92,0	46,9	100,0
1999	<i>Összesen</i>	6645,6	114,3	5938,5	115,9
	Oroszország	389,6	109,5	84,8	60,5
	Ukrajna	50,8	105,4	30,4	64,8
2000	<i>Összesen</i>	9064,0	120,8	7942,8	121,7
	Oroszország	731,8	187,9	129,2	152,4
	Ukrajna	65,2	128,3	46,8	154,1
2001	<i>Összesen</i>	9665,1	104,0	8748,2	107,7
	Oroszország	679,8	92,9	135,3	104,7
	Ukrajna	84,9	130,1	60,1	128,5
2002	<i>Összesen</i>	9704,1	105,1	8874,0	105,9
	Oroszország	588,5	86,6	117,0	86,5
	Ukrajna	119,7	141,0	70,7	117,6
2003	<i>Összesen</i>	10695,4	110,2	9643,7	108,7
	Oroszország	665,2	113,0	146,7	126,1
	Ukrajna	132,4	110,6	98,9	139,8

*Megjegyzés: Szovjetunió utódállamai

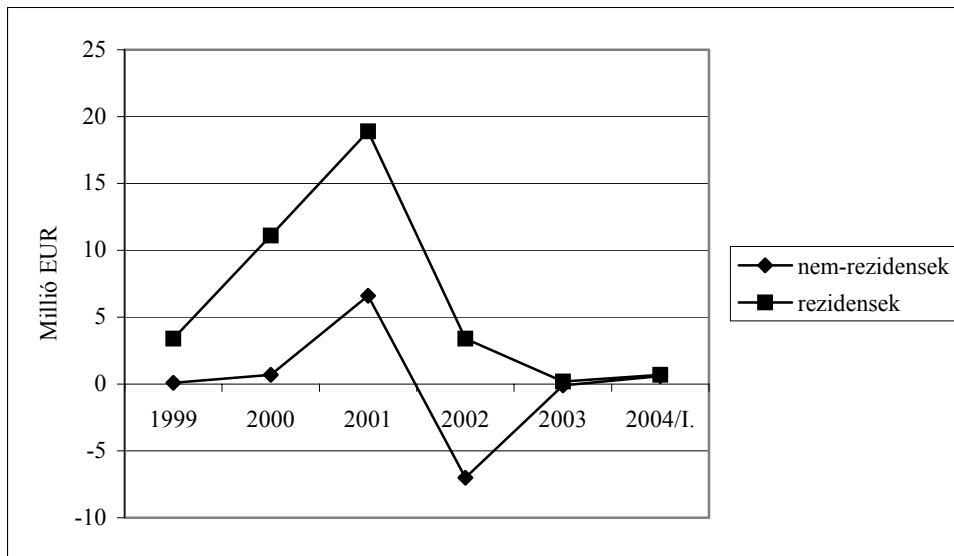
Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek, Magyar statisztikai Zsebkönyvek

Külföldi tőkebefektetés

Az 1990-es években Észak-Magyarország kedvezőtlen pozíciója a térségben működő külföldi érdekeltségű vállalkozások számát tekintve végig jellemző volt. 1993-ban a régióban összesen 681 külföldi érdekeltségű vállalkozás működött, ami az országban működő összes hasonló érdekeltségű vállalatnak csupán a 3,24 százalékát teszi ki. A három megye közötti arány is jelentős eltéréseket mutat: 358 Borsod-Abaúj-Zemplénben, 171 Hevesben és 152 Nógrádban. A külföldi érdekeltségű vállalkozások jegyzett tőkéje a régióban, 1993-ban 44,9 milliárd forint volt, amiből 62,8 százalék volt a külföldi részesedés.

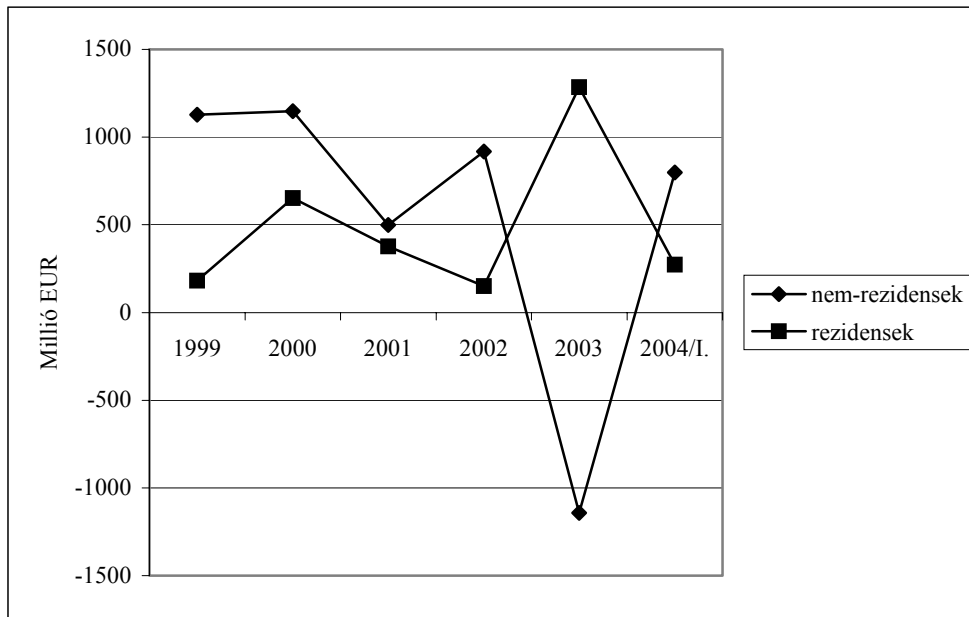
A külföldi tőkebefektetők száma a régióban a vizsgált egy évtized alatt ugyan nőtt, de még 2002-ben is csak összesen 785 külföldi érdekeltségű vállalat működött a három északi megyében, ami az országos adatok 3,05 százalékát adja. Ezzel az értékkel az Észak-magyarországi régió a regionális rangsorban az utolsó helyre kényszerült. A jegyzett tőke tekintetében sem javult sokat a helyzet. 2002-ben Észak-Magyarországon a külföldi érdekeltségű vállalkozások jegyzett tőkéje 463,3 milliárd forint volt, amely értékkel 5,32 százalékkal részesedik az országos 100 százalékból. a jegyzett tőkéből való külföldi részesedés 2002-ben 331 milliárd forint volt, vagyis a összes külföldi érdekeltségű vállalatánál bejegyzett tőkének a 71,4 százaléka. Ezzel az értékkel is elmaradunk az országos átlagtól. A három megye közül mindvégig Borsod-Abaúj-Zemplénben a legmagasabb a külföldi érdekeltségű vállalatok száma és jegyzett tőkéje is. Az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke nagysága a megyében a 2002-es adatok szerint 837,7 millió forint volt, amiből a külföldi részesedés 559,2 milliót tett ki.

Az egy lakosra jutó befektetett külföldi tőke tekintetében a hazai régiók sorrendjében Észak-Magyarország középen helyezkedik el, megelőzve a Dél-dunántúli, Dél-alföldi és Észak-alföldi régiókat. A régiós átlag azonban nagy eltéréseket takar. Bár az utóbbi években, Nógrádban a külföldi befektetés aránya folyamatosan nő, az egy lakosra vetített külföldi tőkeállomány nagysága ebben a megyében még mindig csak a felét teszi ki a hevesi és borsodi átlagnak.

2. ábra: A rezidens és nem-rezidens orosz tőkebefektetések Magyarországon, egyenleg (1999-2004/I.)

Forrás: www.mnb.hu

3. ábra: A rezidens és nem-rezidens európai tőkebefektetések Magyarországon, egyenleg (1999-2004/I.)

Forrás: www.mnb.hu

Az orosz tőkebefektetéseket illetően országos szinten megállapítható, hogy mind a rezidensek, mind a nem-rezidensek tekintetében a 2001-es évben volt a csúcspont, majd a várható tendenciákkal ellentétben, a következő évben, 2002-ben egy drasztikus zuhanás következett be, mely mélypont óta ismét fokozatos növekedés érezhető. Az orosz tőkebefektetések aránya az országban nem számottevő, az európai tőkebefektetéseknek mindössze 1,87 százalékát tette ki 1999-ben, míg 2004. első félévében már csak 0,25 százalékos részesedéssel voltak jelen az orosz tőkések a külföldi befektetők között Magyarországon.

Észak-Magyarországon a külföldi tőkebefektetés 40 százaléka Németországból, 24 százaléka pedig Nagy-Britanniából származik. Az orosz és ukrán befektetések aránya kevesebb, mint 3 százalék. A beáramlott tőke Borsod-Abaúj-Zemplénben elsősorban a feldolgozóipar és az energiaellátás – ezen belül villamosenergia, gáz- gőz- és vízellátás – területére irányul. Hevesben a gépipar, valamint az élelmiszer, ital, dohánygyártás vonzotta a legtöbb külföldi tőkét. Nógrád megyében a feldolgozóipar mellett az ingatlanügyletek és a gazdasági szolgáltatások részesednek nagymértékben a beáramló külföldi tőkéből.

Azt, hogy az országon belül a külföldi működőtőke merre irányul, és hogyan helyezkedik el, főleg a népesség iskolázottsága és a régió földrajzi helyzete határozza meg. Ezért a térségben kifejezetten nagy figyelmet kell fordítani a középfokú oktatás fejlesztésére és a közlekedési infrastruktúra erősítésére. Tehát bátran bízhatunk abban, hogy az autópálya építés és a hozzá kapcsolódó infrastruktúrák fejlesztése a régió gazdasági fellendüléséhez nagymértékben hozzá fog járulni, és egyúttal a külföldi tőke beáramlásának is kedvezőbb feltételeket fog kínálni.

3. táblázat: Külföldi érdekeltségű vállalkozások

Év	Terület	Szervezetek száma	Jegyzett tőke Mrd Ft	Ebből külföldi részesedés Mrd Ft
1993	Országos	20999	1113,2	662,9
	BAZ	358	23,1	14,0
	Heves	171	12,7	8,7
	Nógrád	152	9,1	5,5
1994	Országos	23557	1398,2	833,5
	BAZ	371	26,5	17,9
	Heves	234	14,2	9,2
	Nógrád	158	9,5	5,7
1995	Országos	25096	1978,1	1304,7
	BAZ	362	61,6	35,9
	Heves	264	49,1	22,8
	Nógrád	164	11,6	8,2
1996	Országos	26130	2269,3	1602,0
	BAZ	351	143,1	99,9
	Heves	270	51,7	30,7
	Nógrád	165	11,3	8,0
1997	Országos	26527	2808,6	2054,2
	BAZ	386	151,8	106,1
	Heves	287	53,7	32,3
	Nógrád	148	11,6	9,8
1998	Országos	26799	3129,3	2395,6
	BAZ	397	157,8	114,4
	Heves	309	59,6	44,2
	Nógrád	159	12,4	10,9
1999	Országos	24796	3079,5	2555,4
	BAZ	364	148,8	117,4
	Heves	275	57,7	43,2
	Nógrád	139	11,1	9,6
2000	Országos	25132	3385,3	2876,9
	BAZ	369	137,6	103,6
	Heves	277	60,3	45,7
	Nógrád	154	14,2	13,0
2001	Országos	25385	3590,2	3121,2
	BAZ	343	151,8	123,4
	Heves	269	63,1	49,5
	Nógrád	157	21,3	19,4
2002	Országos	25693	8703,9	7020,7
	BAZ	363	304,1	203,0
	Heves	269	118,9	96,9
	Nógrád	147	40,3	31,1

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvei, Magyar Régiók Zsebkönyvei

Az idegenforgalom helyzete

A Magyarországra látogató külföldiek közül a legtöbben Európából érkeznek. A 2003. évi adatok szerint a vendégforgalom 97,3 százalékának Európa a küldőpiaca. A tavalyi év folyamán a hagyományos küldőpiacokat tekintve emelkedett a svájci, az olasz, a német, az osztrák és a holland vendégek száma, csökkent az amerikai turistaforgalom az előző évekhez képest. A szomszédos országokat tekintve Magyarország látogatottsága nőtt a szlovák, a román és a szlovén szomszédaink részéről, viszont országos méretekben csökkent a horvát, a szerbia és montenegrói és az ukrán turisták száma. Az úgynevezett dinamikus fejlődő küldőpiacokon pedig a következő volt tapasztalható: az előző évekhez képest jó néhány ország érdeklődése megnőtt Magyarország iránt, így nőtt a látogatók száma Csehországból, Belgiumból, Izraelből, Görögországból, Svédországból, Franciaországból, Spanyolországból, Norvégiából, Nagy-Britanniából és Oroszországból. Utóbbit tekintve 3,2 százalékos volt a növekedés az előző évhez viszonyítva. A dinamikus fejlődő küldőpiacok tekintetében Finnországból, Kanadából, Japánból és Portugáliából érkező vendégek számában volt érezhető a csökkenés. Az öt legnagyobb látogatóforgalmat generáló ország sorrendje három éve változatlan: Romániából, Ausztriából, Szlovákiából, Szerbia és Montenegróból és Németországból érkezett a legtöbb látogató hazánkba.

Az összesített országos adatokat tekintve 2003-ban a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák közel kétharmadát szállodákban regisztrálták. Kettő, három és négy csillagos szállodákban töltötték az összes vendégéjszaka 64,2 százalékát. A panziók bonyolították a forgalom 10,6 százalékát, a kempingekben pedig a látogatók 10,5 százaléka töltötte pihenőidejét. Az utóbbi években országos és régiós szinten is érzékelhető a külföldi vendégek számának csökkenése és a belföldi látogatók számának emelkedése. A legtöbb külföldi vendégéjszakát, az összes külföldi vendégéjszaka 16,4 százalékát 2003-ban, augusztusban, a legkevesebbet januárban regisztrálták, melynek értéke 3 százalék volt. Májustól szeptemberig realizálódott a külföldi vendégéjszakák 64,5 százaléka.

4. táblázat: A kereskedelmi szálláshelyek külföldi vendégéjszakái szállástípusonként, országonként (ezer éj)

Év	Összes vendégforgalom		Oroszország		Ukrajna	
	Kereskedelmi szálláshelyen	Ebből szállodában	Kereskedelmi szálláshelyen	Ebből szállodában	Kereskedelmi szálláshelyen	Ebből szállodában
1997	10656	6906	283	205	88	50
1998	10138	6980	247	194	89	56
1999	9943	6873	137	114	79	53
2000	10514	7365	203	148	91	68
2001	10897	7640	194	133	84	63
2002	10361	7529	178	131	118	88
2003	10040	7346	199	152	128	98

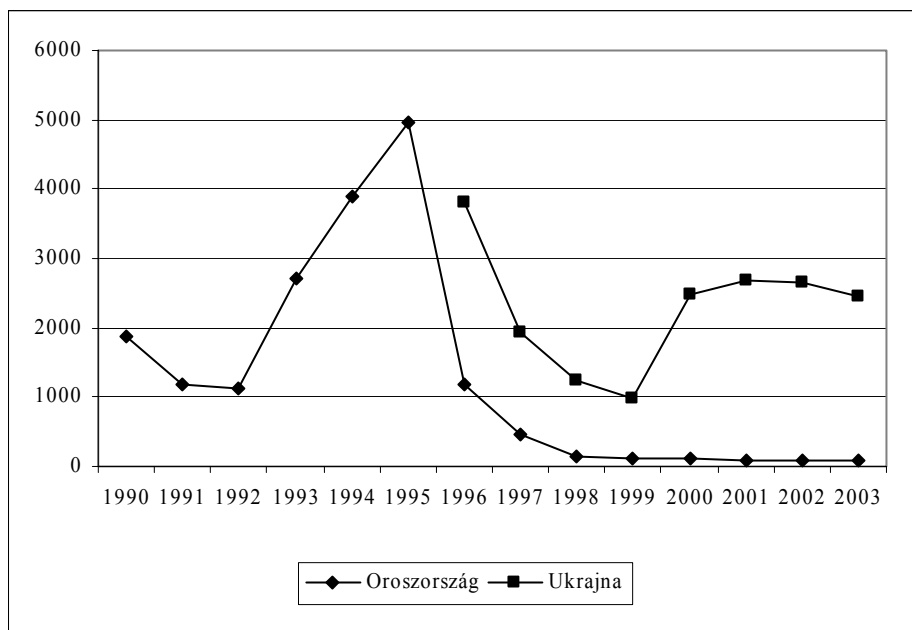
Forrás: KSH Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyvek

2003-ban a kereskedelmi szálláshelyek egységeinek közel egyötöde (18,8 %) a Balaton turisztikai régióban található. Ezt követi Nyugat-Dunántúl (14,3 %), Észak-Magyarország (13,6%), végül a Budapest-Közép-Dunavidék turisztikai régió 12,4 százalékos részesedéssel.

A külföldi vendégéjszakák közel felét (46,4 %) a Budapest-Közép-Dunavidék régióban töltötték, a Balaton 28,1 százalékkal, Nyugat-Dunántúl 8,8 százalékkal, Észak-Alföld 5,7 százalékkal, Közép-Dunántúl 2,8 százalékkal, Dél-Dunántúl 2,6 százalékkal, Dél-Alföld 2,5 százalékkal,

Észak-Magyarország 2,2 százalékkal, a Tisza-tó 1 százalékkal részesedett a külföldi vendégéjszakákból. Jelentős növekedés érezhető a gyógyszállodák vendégéjszakáinál. Mind a Tisza-tónál, mind pedig a különböző termál-és gyógyszállók körében nagyon megnőtt a külföldi vendégek köréből a lengyel, az orosz és az ukrán vendégek aránya. Megállapítható továbbá, hogy az egyes régiók legfontosabb küldőpiacait elsősorban az adott régióhoz közel fekvő országok alkotják.

Az átlagos tartózkodási idő a kereskedelmi szálláshelyeken évek óta folyamatosan csökken. Az utóbbi három évet tekintve: 2001-ben 3,1 éjszaka, 2002-ben 3 éjszaka, míg 2003-ban 2,9 éjszaka volt. Némileg kedvezőbb képet mutatnak a külföldi értékek: 2001-ben 3,5, 2002-ben és 2003-ban átlagosan 3,4 vendégéjszakát tölthettek el külföldi vendégek kereskedelmi szálláshelyeinken. Regionális szinten is érzékelhető a csökkenés a külföldi vendégéjszakák tekintetében, Észak-Magyarországon ez az érték 13,4 százalékkal maradt el a 2002. évi adatoktól. 2003. év folyamán a legmagasabb átlagos tartózkodási időt a kempingekben regisztrálták (4,8 éjszaka), az üdülházakban 3,5, az ifjúsági szállókban 3,1, a szállodákban 2,9 a turisztaszállókban 2,6, a panziókban pedig 2,4 éjszakát tölthettek el átlagosan a vendégek.

4. ábra: A Magyarországra látogatók számának alakulása (1990-2003)

Forrás: KSH Idegforgalmi Statisztikai Évkönyvek

A Magyarországra látogató külföldiek számát tekintve megállapíthatjuk, hogy bár nem folyamatosan, de csökkenő tendenciát tapasztalhatunk. 1990-ben 37.632 ezer külföldi látogatott hazánkba, míg 2003-ban csak 31.412 ezer fő. A fenti diagramból kiolvasható, hogy az orosz és ukrán látogatók számában is érezhető a változás. 1990-ben a külföldi vendégeknek még több mint 5 százaléka (1884 ezer fő) érkezett a Szovjetunió utódállamaiból, ma már viszont a külföldi vendégeknek csupán 0,29 százaléka orosz nemzetiségű (91 ezer fő). Bár ez az adat ismét növekvő tendenciát mutat. Oroszország és Ukrajna tekintetében is az 1999-es év volt a mélypont a vendégforgalomban, melynek egyértelműen az 1998-as orosz gazdasági válság lehetett a legfőbb oka. Figyelemre méltó azonban a 2000-es év óta bekövetkezett ugrásszerű növekedés az ukrán vendégek részéről.

5. táblázat: Külföldi vendégforgalom országok szerint

Szállodák				
Év	Oroszország		Ukrajna	
	Vendégek száma	Vendégéjszakák száma	Vendégek száma	Vendégéjszakák száma
1995	93140	243024	37854	70274
1996	76795	212246	27235	51989
1997	66995	204509	23509	50318
1998	62861	193603	26122	56272
1999	37649	113624	23250	53110
2000	48600	148450	28493	67726
2001	41542	133499	31590	62770
2002	39981	130791	40635	88210
Kempingek				
1995	310	717	152	412
1996	223	469	201	445
1997	364	779	182	462
1998	320	583	303	767
1999	319	567	187	474
2000	288	499	172	397
2001	229	673	317	746
2002	281	564	248	509

Forrás: KSH Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyvek

A belföldi és külföldi vendégforgalom arányát tekintve 1990-től 2002-ig megállapítható, hogy az 1990-es évek elején még az országos értékekhez igazodott arányaiban a három észak-magyarországi megye belföldi és külföldi vendégforgalmának alakulása. Viszont az 1990-es évek közepétől napjainkig már a belföldi vendégforgalom túlsúlya jellemző Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyékben is (6. táblázat). Országos viszonylatban továbbra is megmaradt a közel 50-50 százalékos részesedése a belföldi és külföldi vendégforgalmat tekintve a kereskedelmi szálláshelyeken.

A belföldi vendégéjszakák regionális megoszlását vizsgálva 2003-ban a Balaton turisztikai régió állt az első helyen, ahol a vendégéjszakák egyötödét (21,4 %) regisztráltak. Ezt követte a Budapest-Közép-Dunavidék (14,5 %), majd a sorban a tekintélyes harmadik helyet Észak-Magyarország foglalta el 14 százalékos részesedéssel.

A továbbiakban a három észak-magyarországi megye külföldi vendégforgalomra vonatkozó adatait kívánom elemezni, az orosz és az ukrán vendégforgalom alakulását külön kiemelve. Megvizsgálom a vendégek és vendégéjszakák módosulását, illetve az átlagos tartózkodási idő alakulását a külföldi vendégek vonatkozásában.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1997-ben 45.435 külföldi vendég járt, 10,1 százalékkal kevesebb, mint az előző évben. A külföldi vendégéjszakák száma ekkor 133.699 volt, az előző évi adatnak a 99,1 százaléka. Az átlagos tartózkodási idő 2,9 éj volt. Az 1998-as és 1999-es adatok enyhe csökkenést mutatnak, a 2000-es és 2001-es értékek hirtelen emelkednek, majd a 2002-es évben ismét visszaesés érezhető.

6. táblázat: A kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma megyénként (ezer fő)

Év	Terület	Vendégek összesen	Külföldi	Belföldi
1990	<i>Országos</i>	5654	3693	1961
	BAZ	234	110	124
	Heves	211	87	124
	Nógrád	57	17	40
1991	<i>Országos</i>	4712	3042	1670
	BAZ	233	109	124
	Heves	178	75	103
	Nógrád	50	10	40
1992	<i>Országos</i>	4672	2808	1864
	BAZ	213	77	136
	Heves	181	58	123
	Nógrád	58	8	50
1993	<i>Országos</i>	4896	2788	2108
	BAZ	206	77	129
	Heves	202	57	145
	Nógrád	56	7	49
1994	<i>Országos</i>	5227	2944	2283
	BAZ	245	94	151
	Heves	226	52	174
	Nógrád	63	8	55
1995	<i>Országos</i>	4828	2751	2077
	BAZ	194	58	136
	Heves	218	45	173
	Nógrád	54	5	49
1996	<i>Országos</i>	4904	2823	2081
	BAZ	192	50	142
	Heves	225	51	174
	Nógrád	55	4	51
1997	<i>Országos</i>	4993	2763	2230
	BAZ	198	45	153
	Heves	221	47	174
	Nógrád	56	4	52
1998	<i>Országos</i>	5440	2871	2569
	BAZ	242	46	196
	Heves	257	55	202
	Nógrád	57	5	52
1999	<i>Országos</i>	5552	2789	2763
	BAZ	244	43	201
	Heves	287	55	232
	Nógrád	51	4	47
2000	<i>Országos</i>	5940	2992	2948
	BAZ	266	45	221
	Heves	285	56	229
	Nógrád	55	4	51
2001	<i>Országos</i>	6073	3070	3003
	BAZ	272	49	223
	Heves	268	53	235
	Nógrád	61	4	57
2002	<i>Országos</i>	6176	3013	3163
	BAZ	289	45	244
	Heves	273	49	224
	Nógrád	62	4	58

Forrás: KSH Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyvek, Területi Statisztikai Évkönyvek

7. táblázat: A külföldi vendégforgalom országok szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1997-2004/I.)

Év	Ország	Vendég		Vendégéjszaka		Átlagos tartózkodási idő, éjszaka
		száma	előző év = 100,0	száma	előző év = 100,0	
1997	Összesen	45 435	89,9	133 669	99,1	2,9
	Oroszország	1 380	64,0	2 387	71,6	1,7
	Ukrajna	3 861	83,4	6 916	106,2	1,8
1998	Összesen	42 229	92,9	137 525	102,8	3,3
	Oroszország	969	70,2	1 783	74,7	1,8
	Ukrajna	2 809	72,8	5 369	77,6	1,9
1999	Összesen	42 088	91,7	136 659	97,7	3,2
	Oroszország	750	75,6	2 241	121,7	3,0
	Ukrajna	1 801	59,0	4 081	65,6	2,3
2000	Összesen	43 177	101,4	135 027	97,4	3,1
	Oroszország	1 248	166,4	3 351	149,5	2,7
	Ukrajna	1 344	72,7	2 722	64,3	2,0
2001	Összesen	48 228	108,1	134 637	97,6	2,8
	Oroszország	1 743	139,4	5 731	170,9	3,3
	Ukrajna	2 321	165,0	4 121	147,0	1,8
2002	Összesen	44 292	91,6	122 712	91,0	2,8
	Oroszország	1 255	72,0	3 676	64,1	2,9
	Ukrajna	2 719	117,0	6 279	152,3	2,3
2003	Összesen	46 982	104,7	127 777	102,6	2,7
	Oroszország	1 395	111,0	2 615	71,1	1,9
	Ukrajna	3 087	113,1	6 205	98,6	2,0
2004 I. félév	Összesen	18 575	111,6	50 149	117,4	2,7
	Oroszország	802	102,4	1 246	73,8	1,6
	Ukrajna	1 426	111,3	2 778	93,3	1,9

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek

2003-tól újra beindul a lassú növekedés. Oroszország és Ukrajna vonatkozásában a százalékos ingadozás sokkal erősebb, mint az összes külföldi vendégforgalom változása. Nemcsak a vendégek és vendégéjszakák, hanem az átlagos itt tartózkodási idő is nagyon lecsökkent mindkét ország részéről (átlag 2 éj). Az összes külföldi vendég vonatkozásában az orosz és ukrán vendégek aránya nem túl jelentős a megyében. 1997-ben Borsodban az összes külföldi vendég 3 százaléka volt orosz, 8,5 százaléka pedig ukrán állampolgár, mely arányok közelítőleg napjainkig megmaradtak.

A Heves megyei adatok is igazodnak a borsodihoz és az országos átlaghoz. 1997-ben a 46.796 vendég 123.075 éjszakát töltött a megyében, átlagosan 2,6 éjszakai tartózkodással. Az 1998-as és 2000-es évek kimagaslóan jó eredményeitől eltekintve végig csökkenő tendenciákat mutatnak a vizsgált értékek. Az orosz és ukrán vendégforgalom alakulása még szerényebb, mint a fentebb vizsgált Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. 1997-ben a látogatóknak 1,72 százaléka volt orosz, 2,93 százaléka ukrán nemzetiségű. Az évek folyamán ezek az adatok nem mentek át túl nagy változáson. A vendégéjszakákat illetően is kisebb értékeket kapunk az összes külföldi látogató által eltöltött vendégéjszakák átlagától: kb. 1,85 éjt töltenek itt az orosz és ukrán vendégek.

8. táblázat: A külföldi vendégforgalom országok szerint Heves megyében (1997-2004/I.)

Év	Ország	Vendég		Vendégéjszaka		Átlagos tartózkodási idő, éjszaka
		száma	előző év = 100,0	száma	előző év = 100,0	
1997	Összesen	46 796	90,6	123 075	91,8	2,6
	Oroszország	805	84,0	1 785	71,3	2,2
	Ukrajna	1 372	113,5	1 936	112,4	1,4
1998	Összesen	51 932	108,7	157 627	124,8	3,0
	Oroszország	763	94,3	1 886	105,4	2,5
	Ukrajna	1 191	86,8	1 734	89,6	1,5
1999	Összesen	53 395	98,6	164 949	102,1	3,1
	Oroszország	479	61,2	1 099	57,1	2,3
	Ukrajna	821	63,4	1 188	63,3	1,4
2000	Összesen	55 757	103,3	174 116	104,7	3,1
	Oroszország	374	78,1	738	67,2	2,0
	Ukrajna	671	80,8	1 181	97,9	1,8
2001	Összesen	53 227	95,2	171 175	98,3	3,2
	Oroszország	776	207,5	1 373	186,0	1,8
	Ukrajna	951	141,7	1 432	121,3	1,5
2002	Összesen	48 741	91,4	146 554	85,2	3,0
	Oroszország	853	109,9	1 811	131,9	2,1
	Ukrajna	668	70,2	1 072	74,9	1,6
2003	Összesen	42 566	87,3	110 134	75,1	2,6
	Oroszország	809	94,8	1 455	80,3	1,8
	Ukrajna	732	109,6	1 421	132,6	1,9
2004 I. félév	Összesen	14 340	90,3	35 232	94,8	2,5
	Oroszország	187	37,1	664	74,6	3,6
	Ukrajna	271	98,9	657	124,2	2,4

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek

Végül vizsgáljuk meg, hogy Nógrád megyében hogyan alakul a helyzet. Itt az összes külföldi vendégforgalmat illetően is kisebb értékeket kapunk, mint Borsodban, vagy Hevesben. Köszönhető ez annak, hogy a megye területe, lakossága is kisebb, mint a fent említett megyéké, illetve a megye elsősorban természeti szépségével emelkedik ki, amelyet viszont a külföldi turisták még nem fedeztek fel maguknak. Kevesebb a hagyományos történelmi látnivaló és a kulturális programok száma. A vizsgált időszakban az összes külföldi vendégforgalmat illetően az 1998-as 2001-es és 2003-as években volt növekedés az előző évhez képest, a többi időszakban csökkenés volt tapasztalható. Az átlagos tartózkodási idő 1997-ben 3,3 éjszaka, 2003-ban csak 2,5 éjszaka volt. A három megyében az orosz és ukrán vendégek száma itt a legalacsonyabb, számuk és az általuk eltöltött vendégéjszakák száma az 1997-es és 1998-as évektől eltekintve minden évben csökkent. Az átlagos tartózkodási idejük 2,5 éjszaka körül mozog. 1997-ben a megyébe érkező 4020 külföldi vendégnek 1,84 százaléka volt orosz, 0,84 százaléka pedig ukrán nemzetiségű. 2003-ban ez az arány még rosszabb: az összes külföldinek csak 0,77 százaléka orosz, 0,47 százaléka pedig ukrán állampolgár.

9. táblázat: A külföldi vendégforgalom országok szerint Nógrád megyében (1997-2004/I.)

Év	Ország	Vendég		Vendégéjszaka		Átlagos tartózkodási idő, éjszaka
		száma	előző év = 100,0	száma	előző év = 100,0	
1997	Összesen	4020	96,1	13282	112,2	3,3
	Oroszország	74	121,3	350	238,1	4,7
	Ukrajna	34	242,9	40	108,1	1,2
1998	Összesen	4573	113,8	14725	110,9	3,2
	Oroszország	187	252,7	687	196,3	3,7
	Ukrajna	61	179,4	83	207,5	1,4
1999	Összesen	4 208	90,1	15 292	100,9	3,6
	Oroszország	95	50,8	257	37,4	2,7
	Ukrajna	69	113,1	429	520,0	6,2
2000	Összesen	3 683	87,5	13 727	89,8	3,7
	Oroszország	70	73,7	186	72,4	2,7
	Ukrajna	40	58,0	135	31,5	3,4
2001	Összesen	4 310	117,0	12 228	89,1	2,8
	Oroszország	21	30,0	147	79,0	7,0
	Ukrajna	36	90,0	126	93,3	3,5
2002	Összesen	3 964	91,3	12 734	103,6	3,2
	Oroszország	8	38,1	65	44,2	8,1
	Ukrajna	44	122,2	163	129,4	3,7
2003	Összesen	4 273	107,4	10 517	82,2	2,5
	Oroszország	33	412,5	76	116,9	2,3
	Ukrajna	20	45,5	37	22,7	1,8
2004 I. félév	Összesen	1 648	99,9	4 328	112,6	2,6
	Oroszország	20	181,8	50	138,9	2,5
	Ukrajna	17	242,9	34	425,0	2,0

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek

Úgy gondolom, hogy ezek az adatok nem okozhatnak túl nagy meglepetést a régió idegenforgalmát illetően. Észak-Magyarország vendégkör-összetételében a német, lengyel, osztrák, holland és szlovák turisták szerepelnek az első helyeken. Érdekes adat, hogy 2001 óta folyamatosan nő a lengyel turisták aránya a régióban (6,6 %), megelőzve ezzel a korábban csúcstartó németeket (4,9 %). Az orosz és ukrán vendégforgalom nagy része a Balatonra és a Tisza-tó környékére, a gyógyüdülőkre, illetve a keleti határmegyékre, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Biharra koncentrálódik.

Az Észak-magyarországi régió turizmusának növekedéséhez hozzájárulhatnak a több napos kulturális rendezvények, a gasztronómiai- és borfesztiválok, a külföldi vendégeket is idecsalogató különleges programok. Emellett a természetes táj szépsége, a történelmi emlékek sokasága, a gyógyturizmus fejlődése mind hatalmas előnyöket és lehetőségeket tartogatnak a régió idegenforgalmának fellendítéséhez.

Záró gondolatok

Megállapítható tehát, hogy a magyar-orosz és magyar-ukrán kapcsolatok fejlesztése nagy lehetőségeket hordoz magában. Fokozott figyelmet kell fordítanunk a kereskedelmi kapcsolatok

fejlesztésére a már fentebb említett összekötő szerep elnyerése érdekében, hiszen ezért a pozícióért Magyarország mellett Lengyelország és Szlovákia is harcba száll.

A gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok erősítéséhez elengedhetetlen a nyelvtudás. Nem kellene háttérbe szorítani az orosz nyelv oktatását és tanulását, sőt ellenkezőleg, meg kell adni a lehetőséget a diákok számára, hogy választhassák az általános- és középiskolákban is az orosz, mint tanulható idegen nyelvet.

A külföldi tőke becsalogatása ma már nehezebben megy, mint az európai uniós tagságunk előtt, hiszen az EU-s versenyszabályok miatt nem tudjuk felkínálni a külföldi tőkebefektetőknek azokat a kedvezményeket és mentességeket, melyekkel korábban élhettek. Ennek ellenére bízom benne, hogy nem csak az Európai Unió befektetői látják Magyarországon a stabil és kockázatmentes befektetési piacot, hanem a keleti befektetéseknek is kedvez a jobb átláthatóság, a hatékonyabb és egységes intézményi- és jogi háttér és az EU többi tagországának közelsége.

Az idegenforgalom tekintetében szintén célunk, hogy ne csak az Európai Unió tagországaival ismertessük meg hazánkat. Ha figyelembe vesszük, hogy Oroszország lakossága közel 150 millió, nagyon csekélynek mondható a hazánkba irányuló eddigi turistaforgalom mind országos mind regionális szinten. Óriási küldőpiacról van tehát szó, ahonnan a látogatókat ide kell vonzani, megfelelő reklámokkal és egyéb marketing tevékenységekkel.

Az unió kibővülésével megváltozott feltételek egy része kedvezőtlen lehet orosz szempontból, nagy részük mégis inkább a kelet-közép-európai térség, ezen belül Magyarország és Oroszország közötti kapcsolatok élénkülését hozhatja.

Irodalom

Deák A.-Farkas P.-Ludvig Zs.-Réthi S. (2001): Oroszország a világgazdaságban – válság előtt és után. Aula. Budapest.

Viczai P.(2001): Oroszország mai szemmel, különös tekintettel a magyar-orosz kereskedelmi kapcsolatok alakulására - egy moszkvai tanulmányút tapasztalatai alapján. BGF. Budapest.

KSH (2003): Magyarország régiói, Észak-Magyarország, KSH Budapest.

Tóth I. J.(szerk.) (2003): Észak-Magyarország gazdasági helyzete, 1990-2001. Adatok, tendenciák, elemzések. MKIK GVI. Budapest.

KSH Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyvei

KSH Magyar Statisztikai Zsebkönyvei

KSH Régiók Zsebkönyvei

KSH Statisztikai Évkönyvei

KSH Területi Statisztikai Évkönyvei

Turizmus Bulletin 2004/1.-2.

www.ksh.hu

www.itd.hu

www.mnb.hu

www.hungarytourism.com

Szakirodalmi figyelő

Pető Andrea (szerk.): A kirekesztés társadalmi nem alapú elmélete és gyakorlata a Csereháton, kutatási beszámoló (2004) ismertetése

Baksa Sára

A kutatási beszámoló elméleti összefoglalója részletesen bemutatja az Európai Unió nők és férfiak esélyegyenlőségi politikájának alakulását. Részletesen kitér a fejlesztés minden területét átható gender mainstreaming elveire és gyakorlatára. Hazánkban az Unió irányelvekhez igazodva született meg Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény, amely átfogóan szabályozza e területet és írja elő esélyegyenlőségi tervek készítését. A Szerzők tapasztalata, hogy akár az ország más területein, akár a Csereháton korábban készített tervek és programok esetében kevésbé érhető tetten az esélyegyenlőségi szempontok megjelenése. A többszörösen hátrányos térségek számára ugyanakkor már nem elegendő pusztán az esélyegyenlőségi szempontok figyelembe vétele, a helyzet súlyossága miatt irányított programok megvalósítására is szükség van.

A Csereháton, e sok sebből vérző térségben élők számára talán fel sem tűnik, hogy vannak közöttük még hátrányosabban élők is, hiszen a megélhetésért folytatott harc a többség számára mindennapos küzdelem, legyen az nő, férfi, roma vagy nem roma. A kutatási beszámoló legnagyobb értéke talán éppen az, hogy célirányosan végzett vizsgálatok alapján mutat rá arra, hogy vannak, akiknek a térség elmaradottságából származó hátrányok leküzdése mellett további hátrányos megkülönböztetéssel is számolniuk kell. Ők a gyermeküket egyedül nevelő (roma és nem roma) nők, a munkanélküli nők, akik hátrányosabb helyzetűek, ha munkát szeretnének vállalni a munkanélküli férfiaknál is, az iskolázatlan és alacsony iskolázottságú nők, akiknek már hagyományosan rögzült családi szerepük miatt nincs is esélyük sem a tanulásra, sem a munkavállalásra, a többszörösen hátrányos helyzetű (roma és nem roma) gyermekek, akik úgy nőnek fel, hogy példa sincs előttük a munkába járó, hagyományos szokás- és értékrend szerint élő szülőkről.

A Szerzők az esélyegyenlőségre legérzékenyebb témák szerint elemzik a térséget, megvizsgálva az esélyegyenlőséget biztosító intézményrendszert, a térség demográfiai helyzetét, civil és politikai szféráját, a szolgáltatások helyzetét, foglalkoztatási és munkanélküliségi helyzetét, a kisgyermekes anyák munkaerőpiaci reintegrációjának lehetőségét, az oktatás és környezetvédelem társadalmi nemek szempontú megközelítését, érintve a térség infrastruktúrális, közlekedési helyzetét is. Megállapításaikat a sajnos csak korlátozott mértékben elérhető statisztikai adatbázis mellett 42 interjú alanytól származó információikra építik. Az egyes fejezetek tárgyalásakor beépítették személyes tapasztalataikat is. Minden fejezet SWOT analízissel zárul.

A meglehetősen súlyos állítások és általánosítások érvényességét bizonyos mértékig megkérdőjelezi az a körülmény, hogy a 42 interjúalanyból 31 nem csereháti településről származott. (Mindössze 5 csereháti településre, s ebből 4-ben csupán 1-1 interjúalany véleményére terjedt ki a felmérés.)

A számtalan negatív tapasztalatot közlő feltáró fejezet után szinte felüdülésnek számít a kutatási beszámoló összegzése előtt megjelenő ináncsi esettanulmány, mely az 1200 főt számláló – helyi viszonylatban is közepes lélekszámú község helyzetéről számol be, különös tekintettel az esélyegyenlőséggel összefüggő kérdésekre. A szociális és egyéb ellátó intézmények, oktatás kiépültsége és felszereltsége, biztosítottak nevezhető alapellátása, kiépült infrastruktúrája és viszonylag jó közlekedési viszonyai, valamint a népesség kb. 10%-át kitevő romák és a nem roma népesség jó kapcsolata mellett persze itt is fő probléma a munkanélküliség és alacsony

jövedelmi szint. Számos jó kezdeményezést valósítottak már meg a foglalkoztatási problémák részbeni megoldására, folyamatosan pályáznak is a különböző esélyt teremtő lehetőségek kapcsán, települési önerőből mégsem képesek megoldani sem ezt a kérdést, sem általában az esélyegyenlőség kérdését.

Az elméleti és gyakorlati összefoglaló a Szerkesztő, Pető Andrea ajánlásaival zárul, melynek egyik legfontosabb mondanivalójaként – talán nem is annyira véletlenül éppen a 2007-2013-as időszakra szóló Nemzeti Fejlesztési Terv készítésének időszakában - a társadalmi nemek esélyegyenlőségének megvalósítására vonatkozó figyelem felkeltése emelhető ki az ágazati szakpolitikák kialakításában és a területi különbségek mérséklését célzó fejlesztési programok készítésében.

Területfejlesztési programok, szakmai anyagok

Baksa Sára

Régióink aktuális tervezési munkálatai közül a közelmúltban elkészült kistérségi fejlesztési dokumentumokra hívjuk fel a figyelmet, mellyel azt is jelezni szeretnénk, hogy egyre fontosabb szerepet tölt be kistérségeink életében a ténylegesen elérhető gazdasági megújulás, a magasabb színvonalú életminőség megvalósításának igénye, s az ehhez vezető utak kijelölése. Ne feledjük azonban, hogy - ahogyan azt mondani szokták - a stratégia elkészítésével még nincs vége a stratégiának.

Kistérségi fejlesztések dokumentumai

Ózdi-Putnoki kistérség komplex fejlesztési stratégiája

Az Ózdi-Putnoki kistérség vezetői testülete megbízásából a Régió Városépítészeti és Műemléki Tervező Kft. szakemberek bevonásával elkészítette a mikrorégió középtávú fejlesztési stratégiáját, amelyhez a forrást a Miniszterelnöki Hivatal biztosította.

A stratégiakészítés célja az volt, hogy megfogalmazza azokat a feladatokat, amelyek hosszú távon elindítják a kistérség gazdasági felzárkóztatását és az életminőség javítását. Ehhez olyan EU-s és hazai forrásokból megvalósítható programokat és intézkedéseket kellett megfogalmazni, amelyek a kistérség adottságaiból kiindulva reálisan megvalósíthatóak, s ezzel együtt elindíthatják a kistérség modell értékű arculatváltását is.

A gazdasági megújulás és szerkezetváltás, a gazdasági felzárkóztatás az életminőség megváltozásának zálogaként fogalmazódott meg. Az átfogó célok megvalósításához a gazdaságfejlesztésen kívül a térség- és oktatásfejlesztést, a társadalmi integrációt ill. foglalkoztatást tartják a leginkább fontosnak a térségben. A prioritásokhoz 33 programot és további három zászlóshajó programot határoztak meg. A zászlóshajó projektek egyike az erdőgazdaság, fafeldolgozás, faipari ágazat lehetőségeiből kiindulva kíván létrehozni Szlovákia határos térségeinek bevonásával faipari-bútoripari klasztert, amelynek segítségével sokszereplős, magas élőkommunikáció igényű, nagy foglalkoztatást biztosító ágazat megtelepítése a cél a térségben. A térségi turisztikai oktató központ megvalósítási helyszíne a sáti Fáy-kastély, míg a Közép-európai roma kulturális és továbbképző központé Ózd. E két utóbbi kezdeményezés modell értékű lehet az oktatásfejlesztésben. Céljuk a térségi humán erőforrás kapacitások európai szintű gondolkodásmóddal való feltöltése, a turisztikai ágazat humán alapjainak megteremtése, a térség roma népességének felzárkóztatásának elősegítése.

Heves és térsége komplex kistérségi program keretében megvalósuló integrált mezőgazdasági rendszerterv

A program célja a kistérség olyan fejlesztési pályájának kijelölése, mely a térség adottságaira épülve figyelembe veszi a gazdaság fejlesztéséhez szükséges szempontokat, előtérbe helyezi a lakossági igényekben megjelenő élhető társadalom feltételeit, megteremti az önerős fejlődés alapjait és figyelembe veszi a környezetvédelmi szempontok érvényesülését. A speciális kistérségi program tárgya a mikrokörzet és a megye stratégiai programját figyelembe véve – a prekonceptiókat is tartalmazó – zöldség-gyümölcs termesztés rendszeralapjaira épülő komplex kistérségi program felépítése. A program tartalmát tekintve a tervezési-statisztikai kistérség határain átnyúló zöldség-gyümölcs TÉSZ alapjaira épülő komplex termelési rendszer kialakítását, a rendszertevékenységet, alaptevékenységet, feldolgozó ipar, piacra jutás eszköztudományát, szolgáltatási háttérháló fejlődési pályáinak meghatározását, valamint a fejlesztések generálását kívánják megvalósítani úgy, hogy néhány induló kulcsprojekttel is meghatározottak. Ebbe beletartozik az ültetvények területének bővítése, az öntözőrendszer fejlesztése, utak és tároló-feldolgozó épületek építése ill. technológiai fejlesztések a feldolgozás, tárolás kapacitásainak bővítésére.

A programot a KL. KONKORDIA Tanácsadó Iroda a Dél-Heves Megyei Kistérségi Terület- és Gazdaságfejlesztési Társulás megbízásából, a Heves Megyei Területfejlesztési Tanácsi Iroda támogatásával készítette el.

Pétervására és környezete kistérség komplex felzárkóztatási és fejlesztési programja (stratégia és operatív program)

A kistérségi fejlesztés útjaként a progresszív fejlesztést választó Pétervására és környezete kistérség ezen dokumentuma a hangsúlyt olyan összetett programszintű fejlesztésekre helyezi, melyek nem kizárólag egy-egy szakágazat egy-egy részproblémáját oldják meg, hanem integráltan kezelik a problémákat, és azt minden oldalról támogató megoldásokkal oldják fel. A fejlesztési program stratégiai alternatívája alapján nagyfokú térségi együttműködésnek kell létrejönnie, melynek segítségével olyan növekedési pályára állhat a kistérség, amely lehetővé teszi a felzárkóztatást. A progresszív fejlesztés igen erős kistérségi fejlesztési szervezetet feltételez a program szerint is. Feladat körébe kell tartoznia az összes térségi fejlesztéssel kapcsolatos feladatnak a forrásbevonástól kezdve a programmenedzsmenten át a vállalkozásfejlesztésig és a külkapcsolatok tartásáig. Az intézkedéseken belül hangsúlyt kap a gazdálkodó szervezetek technológiai, logisztikai és menedzsment szintjének emelése, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlesztése, valamint a szolgáltató szektor szerepének növelése. A mezőgazdaságban főleg az erdőművelési programok megvalósítását, finanszírozását kívánják támogatni, de fontosnak tartják a termékpályás gazdálkodói együttműködések kialakítását, erősítését, az adottságokhoz és a piaci igényekhez igazodó biológiai alapok fejlesztését is.

A Pétervására és Környezete Kistérségi Területfejlesztési Társulás megbízásából készített felzárkóztatási és fejlesztési programot is a Heves Megyei Területfejlesztési Tanácsi Iroda támogatta, míg készítője az Excellence Pénzügyi Tanácsadó és Szervezetfejlesztő Rt. volt.

Angol nyelvű összefoglalók / Summaries

György Kocziszký:

Possibilities of forming health care clusters in the region of Northern Hungary

The first rudimentary forms of clusters appeared in Hungary only in the early 1990s; with a delay of over two decades as compared to the practice in western Europe, which can be largely accounted for by the fact that the overwhelming majority of Hungarian micro- small and medium-sized enterprises were only established in the late 1980s and early 1990s (following the collapse and privatisation of large-scale industry). The newly established (often forced) enterprises, however, have often been averse to any form of cooperation, therefore the recognition of the necessity of network cooperation and its unavoidability have become or will become evident only much later.

The paper examines the possibilities for health care clusters in northern Hungary. It analyses the conditions offered by the region (natural potentialities and conditions, labour potentials, the infrastructure, R&D and education and training potentials, the entrepreneurial structure), the external conditions for forming clusters, and the cooperation willingness of potential partners.

As the result of the research, the author outlines the potential functions of health care clusters; the legal and organisational forms. The author also offers proposals for regional level programs promoting cluster formation (PR/marketing programs providing the organisational/operational conditions and supporting cooperation).

Éva G.Fekete – Gábor Solymári:

The chances and conditions of establishing social economy in the region of North Hungary

Social economy is a well-known concept and widely implemented practice all over Europe. In this field exact distinctions and definitions vary according to different theoretical and practical approaches. Considering the most accepted definition, social economy is the part of the third sector, and has three characteristic features: it meets defined needs for products and services by providing them, creates new jobs, thus improves the employability of those disadvantaged in the labour market, and builds social capital. The typical organizations of the sector are the social enterprises, which follow business and social aims at the same time. Since the middle of the 90s, the European Union has been operating official programmes and initiatives to tackle the problem of unemployment, especially that of the disadvantaged. Social economy thus became a crucial approach in these programmes, and also the part of the European Employment Strategy. The Hungarian nonprofit sector has gone across a great improvement process and strengthened considerably since the end of the 80s, but the subsector of organizations dealing with employment projects is in its early childhood. There are still many conditions missing, especially the legal and financial hurdles, the lack of management experience hinder the development of the Hungarian social economy. The regional disparities, which can be perceived in all fields of the social and economic life in Hungary, also exist in the grade of the establishment of this sector, though the difference is significant between the capital and the other parts of the country in particular. In Northern Hungary the demand for the services of the social economy is obvious in activity like community and personal services, settlement renewal and development, the protection of rural and natural heritage, forestry, touristical, information and cultural services, social retail and transport services, and agricultural production. Northern Hungarian social enterprises are not developed enough yet to fulfill their role in the labour market and community development. Their business aims are often unclear, usually lack market approach, and the structure of their activity is not elaborated properly. The survey indicated sharp differences between organizations in the number of employees and volunteers, and in the size of budgets. As for the future, working out the methods and framework of financial support, approximately 100 social enterprises with 25-80 employees each could be founded in the region, which would cost less than current public employment programmes for the unemployed. Developing social economy in Northern Hungary requires the creation of conditions for organization development, and the provision of professional experts, market background and financial support.

Conclusion: The establishment of the social economy in the Northern Hungarian region is a real, achievable goal. Besides its advantages expected in improving employment situation, meeting needs and building social capital, opportunity is created for the region to protect and keep playing its innovator role in the national development process.

Krisztina Szegedi:

The impact of Russian capital on the region of North Hungary

The study evaluates some key elements of Hungarian-Russian economic relations through the mirror of facts and figures in the region of North Hungary. It comprises the analyses of the situation of Russian language teaching and skills, the development of Russian-Hungarian trade relations, FDI, and tourism in North Hungary and Hungary in general.

Considering the period of 1996-2002, in North Hungary the number of students studying Russian decreased constantly and at present that is below the national average. Hungary's external trade relations improved in the last ten years. In the early 90s, the countries of the Commonwealth of Independent State were the main trade partners of Hungary. The Russian slump of 1999 launched a backslide in trade relations between the two countries, but recovery began soon. Nowadays Russia is the 15th in the export and 5th in the import ranking list of Hungary. The typical Hungarian export goods are tinned fruits and vegetables, alcohol and medicines. Besides exporting a great amount of raw materials, Russia is one of the biggest energy-suppliers of Hungary.

From the aspect of foreign direct investment, North Hungary is the last among Hungarian regions. Though FDI inflow is growing in the region, it is still 3% of the total. The biggest part of the capital comes from Germany and the UK, and just 3% from Russia and Ukraine.

Since 1990 a sharp fall can be perceived in the number of foreign tourists in Hungary and especially in North Hungary. Until 2000 the number of Russian and Ukrainian tourists also decreased, but then started to rise. The rate of tourists mentioned above varies according to counties. In Borsod-Abaúj-Zemplén their share was 8.5, in Nógrád just 0,47 of total tourists.

The conclusion is that we should utilize better the resources and possibilities hidden in the economic and social life of North Hungary. Improving Russian language skills, developing infrastructure and proper conditions for transport, promoting our sights and values of (Russian) tourist interest would contribute to the development of Hungarian and Russian economic relations.

Szerzőink

<i>Baksa Sára</i>	okleveles közgazdász, MTA Regionális Kutatások Központja Észak-magyarországi Osztálya kutatósszervezője
<i>G.Fekete Éva</i>	földrajztudomány kandidátusa, MTA Regionális Kutatások Központja Észak-magyarországi Osztálya tudományos osztályvezetője, Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék egyetemi docense
<i>Kalocsai Kornél</i>	okleveles közgazdász, Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. menedzsere
<i>Kocziszkó György</i>	közgazdaságtudomány kandidátusa, Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék tszv. egyetemi tanára, Miskolci Egyetem Európa Gazdaságtana Intézet intézetigazgatója
<i>Mészáros Renáta</i>	okleveles mérnök-üzemgazdász, Tourinform Iroda, Salgótarján
<i>Nyíry Attila</i>	okleveles mérnök közgazdász, Észak-magyarországi Regionális Innovációs Ügynökség vezetője
<i>Solymári Gábor</i>	okleveles közgazdász, MTA Regionális Kutatások Központja Észak-magyarországi Osztálya tudományos segédmunkatársa
<i>Svecz István</i>	terület- és településfejlesztési menedzser, európa szakértő, Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlésének Hivatala címzetes vezető főtanácsosa
<i>Szegedi Krisztina</i>	okleveles közgazdász, a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék PhD hallgatója
<i>Varga László</i>	okleveles közgazdász, Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. programigazgatója